

DRUGI DIO

DISKUSIJE

g. Diskusija o referatu Sweet-Escotta

BARKER: Mogu li postaviti pitanje o obavještenjima kojima je SOE raspolagao u Londonu i Kairu? Rekli ste da oni nisu raspolagali interceptima. Znači li to da su se oslanjali isključivo na izvještaje dobivane od oficira na terenu? Naime, bilo je mnogo obavještenja osim onih u interceptima. Postojali su, na primjer, izvještaji SIS-a. Također i izvještaji dobivani od izbjeglih političara, na primjer od dra Mihe Kreka, slovenskog klerikalnog vođe u izbjeglištvu, i od dra Jurja Krnjevića, vođe Hrvatske seljačke stranke u izbjeglištvu, koji su za sve vrijeme slali goleme količine obavještajnih materijala.

GUBBINS: Dakako, mi smo saobraćali izravno s emigrantskim vladama tih zemalja u Londonu, znači izravno s predsjednicima tih vlada, s njihovim ministrima vanjskih poslova i s takvim ljudima. Od njih smo dobivali opće informacije, koje smo morali veoma pomno provjeravati da bismo bili sigurni kako nisu pristrane. Razumije se da smo stanovitu količinu obavještenja dobivali iz vlastitih izvora, ponekad i od samog *Foreign Officea*. Osim toga, načelnik našega štaba, general R. H. Barry, bio je maione član Zajedničkog štaba za planiranje, tijela načelnika štabova, kao i Zajedničkog odbora za obavještajnu aktivnost. General Barry veoma je često odlazio na njihove sjednice jer su ga oni sami pozivali, pa je tako dolazio do mnogih obavještenja. Dobivali smo i mnoga obavještenja s terena, kao i preko naših radio-transmisija.

BARKER: Čitajući dokumente što ih je Državni arhiv (Public Record Office) stavio na uvid javnosti, čovjek ostaje iznenađen kad vidi koliko je zapravo *mnogo* obavještenja stizalo od 1942. godine iz hrvatskih i slovenskih izvora, preko stockholmskog ureda za praćenje štampe, preko carigradskog ureda za praćenje štampe i tako dalje, i to takvih obavještenja koja su prilično dobro osvijetljavala partizane u Jugoslaviji. Pitam se je li SOE dolazio do tih obavještenja, je li ih uzimao u obzir, ili se uglavnom oslanjao na ono što su mu govorili njegovi oficiri?

SWEET-ESCOTT: Zapravo nisam kompetentan da odgovorim na to pitanje, jer u to vrijeme nisam bio tamo (u SOE), ali moram priznati da bih se veoma začudio i iznenadio kad bih čuo da mi ta obavještenja nismo imali odnosno, da ih nismo imali barem već u prvoj polovici 1942. godine. Međutim, ne smijete smetnuti s uma činjenicu da je otprilike od lipnja 1942 (prije bitke kod El Alameina) Kairo bio sav u plamenu jer su se na veliko spaljivali državni dokumenti, a to je poremetilo čitav naš obavještajni sistem i snabdijevanje obavještenjima.

CLISSOLD: Mogu li s tim u vezi postaviti dodatno pitanje? Nema sumnje da su još jedan izvor obavještenja bile emisije *Slobodne Jugosla-*

vije. Ta radio-stanica za koju je svatko znao nalazila se negdje u Sovjetskom Savezu. Svakako da su informacije što su dolazile preko nje bile veoma pristrane, ali su se ipak sistematski hvatale već veoma rano u 1942. godini i na ovaj ili onaj način davale su nam mnogo podataka.

SETON-WATSON: U jednom razdoblju zimi od 1942. na 1943. godinu izvještaji o operacijama u Jugoslaviji koje je objavljivala sovjetska štampa, a koji su stizali u Kairo nekoliko mjeseci kasnije, ili takvi isti izvještaji koje je objavljivala *Slobodna Jugoslavija*, bili su posve koristan izvor podataka. Iz njih je proizlazilo da se u nekim dijelovima Bosne nešto događa. S obavještajnog stajališta bila su to obavještenja prilično niskog stupnja, ali su ipak odigrala ulogu u stvaranju određene slike o događajima u Jugoslaviji.

DAVIDSON: Mislim da je točno ono što kaže Sweet-Escott, to jest da su zemaljske sekcije SOE organizirane u kolovozu 1942. Poslan sam na rad u jugoslavensku sekciju (na operativnoj razini) mislim u listopadu. Veoma se jasno sjećam interceptata, iako to sjećanje jednostavno ne mogu povezati ni s kakvim datumom. Mislim da smo intercepte počeli dobivati početkom siječnja 1943. godine i da su oni vjerojatno počeli stizati na moj stol već početkom siječnja. Bilo je veoma jasno da su to intercepti brzojavki *Sicherheitsdiensta* u Jugoslaviji, dakle da su krajnje vrijedna obavještenja. Na žalost, ne mogu se sjetiti točnog datuma, ali sam dobro zapamtio da je njihov dolazak bio faktor od ključnog značenja, jer je time označen početak potpuno novog koncepta. Ako će to ikada biti moguće, bilo bi zanimljivo saznati kada je zapravo taj kod bio razbijen. S tim u vezi postavlja se zanimljivo pitanje: kako je dugo SOE dobivao te intercepte i zašto se dogodilo da su oni počeli stizati meni, malom majoru, u siječnju 1943? Zašto nisu počeli stizati prije ili kasnije, i zašto ih, kad sam ih već ja dobivao, nije dobivao i London? Bile su to brzojavke na primjer ovakva sadržaja: »Partizani koji su dosad bili u X ili Y nalaze se u pokretu prema Z. Šaljemo protiv njih četnike.« Drugi faktor od historijskog značenja jest u tome da su ta obavještenja odigrala veoma krupnu ulogu u odluci premijera (Churchilla), do koje je došlo kad je on u veljači 1943. stigao u Kairo da se iniciraju promjene u našoj politici. Mislim da su ta dva činioca u vezi s onim što je general Gubbins rekao na početku ove diskusije - to jest da su u vezi s pitanjem zašto je našim šefovima trebalo tako mnogo vremena da se probude i uvide tu situaciju, i u vezi s pitanjem što se događalo s tim interceptima. Ako se ta dva faktora ikad rasvijetle, mislim da će se dogoditi to da će biti rasvijetljen i treći faktor: zašto se promijenila naša politika. Htio bih još nešto reći Sweet-Escottu: možda je recenzent *Times Literary Supplementa* pogriješio, ali nije bio potaknut zlobom. Opća historijska analiza koja se iznosi u toj recenziji svakako je kontroverzna i vjerojatno se htjelo da bude kontroverzna. Možda je ispravna, a možda nije. Međutim, ona sigurno nije maliciozna; znam to zbog toga što sam upravo ja njezin autor. Mislim da nećemo imati nikakve koristi od toga ako je proglašavamo malicioznom. Sumnjam da ćemo otići mnogo dalje u raščišćavanju opće povijesti tog razdoblja ako ne uzmemo u obzir opće političke trendove koji su u to vrijeme vladali na vrhu.

SWEET-ESCOTT: Ne sjećam se točno kada sam preuzeo taj posao u Londonu, ali sam svakako bio šef balkanske sekcije krajem ožujka. A mogu vam reći da ništa od toga nisam vidio. Mislim da je dio nesporazuma

koji je postojao između londonskog i kairskog SOE uzrokovan bio okolnošću koju sam tek danas saznao: da ste vi u Kairu dobivali intercepte, a mi u Londonu - nismo.

DAVIDSON: Vjerujem da ih niste dobivali, ali bilo bi veoma zanimljivo saznati *zašto* ih niste dobivali.

SETON-WATSON: Svakako je morao postojati čas kada je netko negdje odlučio da se počnu davati intercepte, jer je postojala praksa da se pojedinci, jedan po jedan, u raznim razdobljima iniciraju i uvrste među one koji će dobivati intercepte. Citava ceremonija inicijacije bila je veoma, da tako kažem, svečana. Odluku o tome hoće li i kada će nekom biti dopušteno odnosno omogućeno da se služi tim informacijama donosio je jedan gospodin o kojemu su mišljenja bila podijeljena, ali prema kojemu sam uvijek gajio prilično zdrav respekt - pokojni brigadni general Keble. Mislim da je u SOE bio upravo on čovjek kojemu je bilo dano ovlaštenje da odlučuje kojim će se oficirima otkrivati podaci saznavani iz intercepata. Držim da je on sve u svemu o tome prilično dobro prosuđivao. Međutim, morala je naravno postojati točka u vremenu kada je *njemu* bilo prvi put dopušteno da vidi ta obavještenja i da onda s njima barata kako nalazi za potrebno. Bilo bi veoma zanimljivo saznati kada je netko rekao SOE da počne davati ta obavještenja Kairu. Možda je to bilo u nekakvoj vezi s gledištima vrhovnog komandanta za Srednji istok.

BAILEY: Mislim da mogu donekle osvijetliti problem kada su intercepci prvi put postali dostupni. To što ću vam reći negativno je svjedočanstvo, ali mislim da je ipak važno. Kad sam postao jedna od žrtava čistke, koja je u Kairu provedena 1941. godine, Taylor je uredio da odem u Ameriku. U vrijeme kada sam tamo stigao Amerikanci su već bili u ratu. Tako se dogodilo da se moja djelatnost u Americi svela na to da sam izabrao pola tuceta kanadskih Hrvata, koji su imali biti prvi bačeni padobranom u Jugoslaviju da bi se povezali sa snagama otpora u Bosni-Hercegovini i u Hrvatskoj - to jest s partizanima. Kasnije mi je bilo naređeno da se vratim u Evropu i da odem k Mihailoviću kako bih točno saznao što se tamo događa. U Kairo sam stigao u kolovozu, tamo sam brže-bolje uhvatio malariju, i zato sam započeo svoju padobransku obuku istom potkraj rujna. Poslije toga ostao sam u Kairu sve do Božića 1942. godine tražeći način da se ubacim u Jugoslaviju. U to vrijeme počela su pristizati obavještenja o partizanima i drugim neidentificiranim grupama otpora aktivnim u Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji. Točno se sjećam zidne karte na kojoj su bila obilježena spomenuta područja. Kada sam zapitao kakve su to oznake, Davidson mi je odgovorio: »Označavaju skupine koje izbijaju u prvi plan.« Međutim, čini mi se da ih nije nazvao »partizanima« nego samo »gerilcima«. Iz toga zaključujem da intercepci nisu postali općenito dostupni prije moga odlaska u Mihailovićev štab.

DAVIDSON: Mislim da smo tek nakon tvog odlaska počeli dobivati obavještenja iz intercepata.

DEAKIN: Potpuno se slažem s Baileyjem. I ja se sjećam te zidne karte. Mislim da obavještenja o kojima govorimo nisu počela stizati prije siječnja 1943. Tada sam radio u jugoslavenskoj sekciji u Londonu. Možda sam u to vrijeme bio jedini koji je radio najprije u Londonu, a onda u Kairu. Puna dva mjeseca, dok sam putovao brodom, bio sam potpuno izvan događaja, znači i bez kontakta s bilo kakvim podacima, bilo iz Londona ili

iz Kaira. U Kairo sam doputovao u prosincu 1942.. Zato mislim da se sjećanja nas trojice poklapaju u pogledu datuma, to jest da intercepti o kojima je riječ nisu počeli stizati u jugoslavensku sekciju kairskog SOE (koju je vodio Davidson) prije siječnja 1943.

A s obzirom na karakter tih interceptata mislim da oni nisu imali nikakve veze s *najtajnijim* interceptima, premda je moguće da su moja sjećanja o tome pogrešna. Držim da je njihova obavještajna vrijednost bila na prilično niskoj razini: da su to bili intercepti njemačkih vojnih brzozavki o pokretima njemačkih jedinica na Balkanu. Ti intercepti nisu stizali iz Londona. Sjećam se da smo u jednom trenutku, prilično iznenada i misteriozno, Davidson i ja odjednom počeli dobivati te intercepte. Vjerujem da je do toga došlo na zahtjev vojske u Kairu, koja je sve to dobivala od načelnika štabova u Londonu. Vjerojatno se htjelo da nas i sve druge na taj način potakne da nešto poduzmemo. U tom smo smislu i u okviru tog nastojanja dobivali iz Vrhovne komande u Kairu i razne zapovijedi, točnije sugestije. Mislim da je to bila priroda interceptata o kojima ovdje govorimo.

DAVIDSON: Bili su to intercepti brzozavki *Sicherheitsdiensta*, zar ne?

DEAKIN: Da, svakako su to bili intercepti brzozavki *Sicherheitsdiensta*. Ovdje je s tim u vezi spomenuto Kebleovo ime. Čini mi se da treba svakako napomenuti da mi sada ovdje raspravljamo o dokumentima koje je Keble uvrstio u svoj izvještaj što ga je osobno uspio predati Churchill. Mislim da je to veoma zanimljivo, jer je to bio prvi izvještaj u kojemu je spomenut netko drugi u Jugoslaviji osim generala Mihailovića. Taj Kebleov izvještaj nosi datum 20. veljače 1943, a predan je Churchill u Kairu prilikom njegova povratka s konferencije u Adani. On ga je ponio u London i tamo ga je dao dalje načelnicima štabova i *Foreign Officeu*, a poslije toga taj je izvještaj, umnožen u veoma malom broju primjeraka, razaslan vrlo uskom krugu ljudi kao povjerljiv materijal. U njemu se prvi put spominju slovenski i hrvatski gerilci - i to kao misteriozne skupine koje je veoma teško identificirati, čak i veoma teško analizirati tko su i što su. Međutim, važno je da se tu prvi put pojavila ta magična fraza.

DAVIDSON: Ali to govori u prilog Deakinovoj tezi da su možda intercepti bili lokalnog porijekla i da samo zato nisu stizali u London. Riječ je o interceptima brzozavki koje su išle preko njemačke službe veze. Sve što mogu reći jest to da su podaci u njima bili krajnje točni i krajnje podrobni. Bili su tako detaljni (a siguran sam da sam ih vidio barem sto) te su nam omogućili da dvije ekipe bacimo naslijepo; prva od njih stigla je ipak ravno pred štab hrvatskih gerilaca ili partizana.

TAYLOR: Mislim da mogu donekle rasvijetliti operativne intercepte i intercepte visoke razine o kojima govori Davidson. Između njih je postojala sasvim određena razlika. Potpuno sam siguran da sve do lipnja ili srpnja 1942. nismo primali nikakva obavještenja zasnovana na interceptima. Isto tako prilično sam siguran da je točna teza Elisabeth Barker o koordinaciji obavještenja. Mi nismo dobivali ništa što bi bilo nalik na valjano koordinirana i sređena obavještenja iz raznih izvora. U vezi s misterijima Kaira mislim pak da znam što se zapravo dogodilo, a o tome mogu govoriti zato što sam se u prosincu 1942. godine obreo u Kairu, jednoj postaji na mom velikom inspeksijskom putovanju na kojem sam obišao SOE-ove misije. Kairo i London upustili su se u to vrijeme u dugu i srnu-

šenu prepirku o tome treba li partizane hvaliti u emisijama BBC-a. U prosincu 1942. znalo se općenito o partizanima prilično mnogo. Tada je sam Kairo preporučio Londonu da se poduzme napor kako bismo se povezali s partizanima. Otišavši korak dalje, London je tada prihvatio sugestiju *Foreign Officea* (od kojega je to tražila sovjetska ambasada) da se partizani hvale u emisijama BBC-a ili da se o njima barem povoljno govori. Kairo je odgovorio da to nije ono što je on zapravo htio reći. Javio je da je veoma sklon ideji povezivanja s partizanima, ali da bi u međuvremenu dok ne dođe do toga kontakta hvaljenje partizana u emisijama BBC-a dovelo samo do toga da bi se Mihailović razbjesnio, postao još tvrdoglavi te bi se s njim još teže izlazilo na kraj, a s druge strane, to ne bi bio ničim nadoknađeno, jer veza s partizanima još nije uspostavljena. Takve su teze letjele amo-tamo. Na kraju krajeva napisao sam za Hambroa na petnaest tipkanih stranica detaljan rezime svake poruke koju smo primili. Zbrka što su je stvarale bila je naprosto nevjerojatna. Iz tih silnih razmjena poruka o partizanima odjednom je proizašlo da Keble zapravo zna veoma mnogo o njima, a Kairo je napomenuo da on zna tako mnogo zato što u Kairu dobiva lokalne operativne intercepte. Međutim, razlog zbog kojih je Keble dobivao intercepte nije imao nikakve veze sa SOE. Bila je to puka sreća. Prije dolaska u SOE Keble se nalazio na listi primalaca operativnih intercepata na Srednjem istoku i ostao je na toj listi i pošto je napustio svoje dotadašnje mjesto u obavještajnoj službi. Nitko ga nije skinuo s te liste, pa je on lijepo i dalje dobivao intercepte. Mislim da tako možemo objasniti zašto je SOE neke sasvim detaljizirane operativne intercepte dobivao upravo preko Keblea i zašto se Keble koristio njima onako kako je sam nalazio za potrebno. Teško je sada reći je li on u tome postupao mudro ili nije. Moguće je da se on toliko bojao da bude skinut s liste da se tim interceptima nije koristio onoliko koliko je trebalo ili se nije koristio onako brzo kako je trebalo.

BARKER: Kad već govorimo o BBC-u, treba napomenuti da je Hudson bio apsolutno za to da se partizani spominju u emisijama BBC-a jer je smatrao da će to poslužiti kao oruđe pritiska na Mihailovića. U prvo vrijeme ta mu se ideja veoma svidjela.¹

TAYLOR: Naime, Hudson je tada bio sav zaokupljen problemom kako da stekne kakav adut u odnosima s Mihailovićem. Zapravo su argumenti i teze koje su iznosile dvije strane, London i Kairo, bili nevjerojatno konfuzni, zbrkani, i to toliko da su na kraju krajeva dvije strane doslovno razmijenile stajališta. Kairo, koji je bio prvi pokrenuo davanje podrške partizanima i prvi zatražio da se ona daje, na kraju je bio čak protiv toga da se partizani spominju u emisijama BBC-a, čak je izgledalo kao da zastupa antipartizansku liniju, dok je London, koji je zbog svojih veza s izbjegličkom vladom bio u početku čak i protiv toga da se s partizanima uspostavi kontakt, na kraju krajeva energično zahtijevao da ih BBC spominje.

BAILEY: Taj je problem postojao još krajem 1942. godine. Međutim, Hudson je u međuvremenu izmijenio svoj stav. Mislim da su mnogi ljudi

¹ Vidi Hudsonovu brzojavku (Bullseye S28) priloženu pismu što ga je 1.11.1942 Peter Boughey (iz londonske centrale SOE) poslao Elisabethi Barker. (Arhiva Foreign Officea 371/33445) i Hudsonovu brzojavku od 15.11.1942 priloženu Bougheyjevu pismu upućenom 27. u. 1942 Dixonu u Foreign Officeu.

bili pod utjecajem (a bilo je teško ne biti pod utjecajem) lokalnih reperkusija propagande za jednu ili drugu stranu. Ponekad je propaganda izazivala bijes lokalnog stanovništva, a ponekad posve obratnu reakciju. Osim toga, to je djelovalo i na svakog od nas koji je bio na terenu po nekoliko mjeseci, bez veze ili sa samo sporadičnom vezom s vanjskim svijetom. Jednostavno smo postajali nesposobni da sačuvamo objektivnost.

TAYLOR: Ne sumnjam ni najmanje da je stav koji je konačno zauzet u Kairu neposredno prije Božića 1942. godine bio ispravan. Bio je to stav da bi taktički bilo nerazborito upravo sada hvaliti partizane preko BBC-a, to jest u ovom konkretnom trenutku dok još s njima nismo uhvatili kontakt. U biti se taj stav temeljio na pretpostavci da ćemo s njima ionako uhvatiti kontakt i da ne bi bilo razborito hvaliti ih i rušiti Mihailovića prije nego što dođe do toga kontakta i dok još nemamo nikakve praktične mogućnosti da na partizane utječemo ili da od njih bilo što dobijemo.

BARKER: Nije li neposredno predstojalo i spuštanje Baileyja u Jugoslaviju i to da ga nismo htjeli ubaciti u naročito neugodnu atmosferu?

TAYLOR: Da — i to je davalo toj tezi posebnu težinu. Emisije BBC-a, koje bi bile u skladu s predloženom linijom, sigurno bi dovele u pitanje uspjeh Baileyjeve misije i još više otežale njegove odnose s Mihailovićem, a u toj fazi ne bi bilo od njih nikakve konkretne koristi osim što bi zadovoljile sovjetsku ambasadu.

MYERS: Mogu li iznijeti nešto što je u vezi s operacijama koje su bile sastavni dio obmanjivačkog plana što mu je bila svrha da se pred neprijateljem prikrije činjenica da će invazija biti izvršena na Siciliju. Najveći dio zasluga za uspjeh sabotažnih akcija izvršenih u čitavoj Grčkoj u okviru toga plana (koji je nosio kodni naziv *Animals*) pripada britanskom i grčkom ljudstvu koje je bilo padobranima bačeno u Grčku radi sudjelovanja u toj operaciji. To je točno, i o tome nema sumnje. Međutim, da se kojim slučajem te ekipe nisu mogle slobodno kretati po čitavoj Grčkoj, one sigurno ne bi obavile svoj zadatak, svoj posao. U razdoblju prije nego što smo bili u vezi s velikim formacijama andarta (gerilaca) morali smo se kretati veoma oprezno, zapravo krajnje oprezno. Stanovnici svakog sela skamenili bi se od straha ako bismo se makar samo približili njihovu selu. Čak se i Woodhouse, dok je tražio Zervasa, mogao kretati samo noću, a tako smo se i mi kretali kada smo poslije operacije kod Gorgopotamosa išli prema mjestu odakle smo imali biti evakuirani (do čega na kraju ipak nije došlo). Iako smo doduše uglavnom noćili po selima, ipak smo ponekad morali spavati pod vedrim nebom. Nama su andarti bili i te kako potrebni ne samo radi održavanja našega morala, nego i zbog podataka o tome gdje je neprijatelj, gdje je policija sigurnosti, tko je plaćenik okupatora, tko bi nas mogao izdati. A andarti su se pobrinuli da ti ljudi drže jezik za zubima.

STEVENS: Ako bi se od mene tražilo da se ubacim u ovu diskusiju o tom formativnom razdoblju, vjerojatno bih otkrio da imam veoma slabu i smušenu memoriju. Svakako bih potvrdio da su GR-i bili regrutirani kao vojnici, i da smo mi koji smo došli u SOE iz GR-a imali veoma distantne odnose s lanom Piriejem (SOE Kairo) i da smo tamo bili veoma hladno primljeni. Imali smo gotovo dojam da se na nas gleda kao na ljude koji su kadri da nešto uprskaju ili upropaste. Možda je to bila posljedica operacije kod Antiparosa. Dakako, nitko nas nije tjerao da pristupimo

SOE. Ponekad smo dobivali na čitanje dijelove izvještaja, ali se u njima zapravo govorilo samo o događajima u Ateni ili se iznosio posve općeniti *background*. A onda, pošto je izvršena rekonstrukcija štaba (SOE Kairo), a to se dogodilo u kolovozu 1942, počele su stizati Kebleove cedulje o kojima ovdje govorite. Pristizala su i razna druga obavještenja, ali opet uglavnom samo o stvarima koje su zanimale ratnu mornaricu, na primjer o kretanju brodova u luci Pireja, ali ništa o andartima ili o ELAS-u. Ono što hoću reći jest to da se vidi, gledajući unatrag, kako smo bili prepušteni na milost i nemilost stihijskom regrutiranju, i da je to bilo neizbježno. Broj ljudi koji su poznavali Grčku i govorili grčki bio je ograničen. Bilo je mnogo dobrovoljaca koji su bili spremni otići u Grčku, ali također i ljudi koji su bili sretni kad bi se izvukli iz Grčke. Jednoga se dobro sjećam. U proljeće 1943. godine, neposredno prije nego što sam otišao u Grčku, stizale su nam brzojavke od britanskih oficira koji su u Grčkoj služili ne baš daleko jedni od drugih i koji su jedni druge revno klevetali, i to poimence, ili da izdaju stvar ELAS-a ili da su prešli u tabor komunista. Upravo su zbrka koja je zbog toga nastala i činjenica da nismo imali nikakve čvrste podatke pomoću kojih bismo mogli provjeriti točnost tih izvještaja (a u donošenju svih odluka ovisili smo o izvještajima s terena) bili među glavnim razlozima zbog kojih sam poslan u Grčku s direktivom da saznam što se tamo zapravo događa. Dodao bih tome da u času dolaska u Grčku jednostavno nisam mogao ni zamisliti da bi se Grci borili jedni protiv drugih. Prije nego što sam odlazio nitko mi to nije spomenuo, a moram priznati da o Grčkoj tada nisam znao gotovo ništa, da sam u tom pogledu bio naivan zelenbač. Svakako smo sve do travnja 1943. gotovo posve zavisjeli od izvještaja britanskih oficira za vezu o situaciji u planinama i brdima, ali su se ti izvještaji silno i upravo fantastično razlikovali jedni od drugih, čak i kad bi stizali s područja koja nisu bila daleko jedno od drugog.

DEAKIN: Je li itko vidio bilo kakav intercept o pokretima njemačkih trupa u Grčkoj?

STEVENS: Da. Keble me je odveo u svoju sobu i pokazao mi dosje takvih intercepta. Međutim, u njima se većinom govorilo o pokretima trupa, i to uglavnom kroz Pirej. To jest, u njima se nije govorilo o operacijama protiv andarta. No treba napomenuti da sam te intercepte vidio u jednoj od ranih faza, a u to vrijeme u Grčkoj zapravo nije bilo većih formacija koje bi Nijemci mogli ganjati u bilo kakvim većim razmjerima. Mislim na razdoblje od listopada 1942. do ožujka 1943.

WOODHOUSE: Jedini koji bi se u početku toga razdoblja bili u to upuštali bili bi ionako - Talijani. SOE u Grčkoj nije imao gotovo nikakvog kontakta s Nijemcima sve do operacije *Animals* u ljetu 1943. Većina garnizona na područjima na kojima smo operirali bili su talijanski garnizoni.

STEVENS: Sasvim se točno sjećam da smo u to vrijeme ovisili o brzojaskama Woodhousea i drugih. Jedna od tih brzojavki o kojoj smo mnogo raspravljali, jer se iz nje dobivao upravo nevjerojatan dojam, bila je brzojavka iz koje kao da je proizlazilo da je Woodhouse izložen prisili (od svojih domaćina). Još jedna okolnost na koju želim upozoriti jest okolnost da je u jednoj fazi, u jednom trenutku, barem u pogledu Grčke, vojno gledanje u SOE prevladalo nad političkim gledanjem. Mislim da je to bilo posljedica nečeg na što u svom referatu upozorava Sweet-Escott, to jest da

je vojna vrijednost Grčke, da se grubo izrazim, prestala mnogo prije nego vojna vrijednost Jugoslavije. Prestala je ili je barem popustila, oslabila, dok se vojna vrijednost Jugoslavije povećavala. Iz Grčke sam otišao prije kraja 1944. godine. Došavši u Kairu, otkrio sam da pukovnik Vincent Budge, šef grčke sekcije SOE u Kairu, vodi knjigu rovaša, kao neku lovačku knjigu, u koju neprestano zapisuje broj odrubljenih njemačkih glava, broj poginulih, poubijanih Nijemaca: u to vrijeme on jednostavno nije mario za političke probleme u Grčkoj, koji su iza svega toga stajali. Sada ću se malo vratiti u razdoblje o kojemu ovdje raspravljamo (1942-1943), kada se počeo pred nas postavljati isti problem kao u Jugoslaviji: tada smo naime počeli uvidati da se grčki otpor dijeli na dva suparnička tabora; britanski oficiri na terenu počeli su tada zauzimati suprotna mišljenja o relativnim zaslugama i vrlinama tih dviju suparničkih strana. S tim u vezi treba opet upozoriti na to da su mnogi od tih oficira otišli u Grčku potpuno nepripremljeni, neobaviješteni, i zapravo su u tom pogledu postojale među njima samo dvije-tri iznimke, a to su bili ljudi koji sada ovdje sjede s nama. Imam dojam da su Keble i njegovi nasljednici imali mnogo jaču vojnu kontrolu nad zbivanjima u Grčkoj i nad britanskim procjenama grčkih događaja nego njihove »političke« kolege. Međutim, to nije vrijedilo u slučaju Jugoslavije. Možda nemam pravo, ali držim da su te okolnosti na neki način iskrivljavale sudove Kaira.

TAYLOR: Mislim da mogu s više detalja potkrijepiti točnost onog što Stevens govori o promjeni politike prema Grčkoj, do koje je došlo u Vrhovnoj komandi za Srednji istok, jer o tome govore dokumenti. Držim da možemo objektivno kazati da se na operaciju *Harling* gledalo kao na zapravo relativno izoliranu vojnu operaciju. Svima vama koji ste u njoj sudjelovali, osim Woodhousea i jednog radiotelegrafista, bilo je zajamčeno da ćete nakon te operacije biti evakuirani iz Grčke. Očito je da je uspjeh operacije kod Gorgopotamosa imao golem učinak. Keble je 1. siječnja 1943. napisao memorandum o toj operaciji načelnicima štabova u Kairu, želeći da od njegova uspjeha napravi kapital za čitav SOE. U tom je memorandumu napisao da uspjeh *Harlinga* i opća strategijska situacija pokazuju da bi bilo pametno održati u postojanju ekipu koja je izvršila tu operaciju i pokušati organizirati u Grčkoj, i to efikasnije nego što smo uradili u Jugoslaviji, opći ustanak koji bi se uklopio u saveznički plan invazije na Siciliju. Keble je dobio odobrenje za definitivno razrađeni plan o tome otprilike u ožujku 1943. Myersu je tada poslana brzojavka s tekstom koji je zapremao otprilike dvanaest pisaćim strojem ispisanih listova. U toj brzojavci Myersu je potanko objašnjena strategijska situacija, koja će tvoriti *background* operacije, i objašnjeno mu je što se misli da bi SOE mogao uraditi u Grčkoj radi ometanja Nijemaca. Međutim (kao što je ovdje već razjašnjeno), u vrijeme kada je Vrhovna komanda za Srednji istok najzad prihvatila nov stav, to jest stav da se SOE iskoristi za podizanje ustanka (u Grčkoj), ona zapravo nije znala praktički ništa o tome što je već faktički radila politička sekcija (SOE) u Kairu, niti o podacima koje je ta sekcija prikupljala doslovno godinama. A treba znati da je ta sekcija dobivala veoma mnogo informacija o zbivanjima u samoj Grčkoj preko radio-veze s »Prometheusom II«. Međutim, oni jednostavno nisu znali »pomnožiti dva i dva«. Zato se dogodilo da u vrijeme kada se pripremala operacija kod Gorgopotamosa i kasnije, kada su Myersu bili slani dalji

britanski oficiri za vezu, naši ljudi nisu u svojim instrukcijama saznawali sve od onog što je politička sekcija stvarno znala o situaciji u Grčkoj. Svakako je to bilo dijelom rezultat okolnosti da je SOE Kairo bio raspolovljen, da je u njemu vladala situacija »dvije kuće u jednoj«, a to je pak bilo rezultat spajanja GR-a s ostacima prijašnjeg osoblja SOE i rezultat reorganizacije SOE Kairo po »funkcionalnom« ključu. Još jedan faktor bila je okolnost da se čitavo službeno, oficijelno planiranje operacija u Grčkoj imalo tobože obaviti u dogovoru s Anglogrčkim komitetom, u kojemu je sjedila grčka izbjeglička vlada i u kojemu je glavni grčki predstavnik bio Kanelopulos. Ta je suradnja značila najobičniji mit i tlapnju u tom smislu da Anglogrčki komitet nije faktički bio apsolutno ništa. Gotovo sve što su poduzimali Pawson i drugi naši ljudi poduzimalo se uglavnom sasvim iza leđa grčke izbjegličke vlade, jer da je ona za to saznala, sigurno bi digla strašnu viku i napravila veliku gužvu. Zbog toga je zbrka bila zapravo neizbježna.

MYERS: Možemo li sasvim precizno utvrditi datum kada smo od Vrhovne komande (za Srednji istok) primili tu opću direktivu? Mislim naime da se to dogodilo *prije* ožujka.

WOODHOUSE: Zapravo su u prva četiri mjeseca 1943. došle četiri direktive. Prva je došla 2. siječnja, slijedeće dvije stigle su u veljači, a odlučna direktiva, ona u kojoj je naređena operacija *Animals* i u kojoj smo dobili tajno obavještenje da je meta Saveznika Sicilija, a ne Grčka, stigla je 29. svibnja.

10. Izlaganje brigadnog generala Sira Fitzroya Macleana

Razmišljajući o tome što da govorim na ovoj konferenciji, došao sam do slijedećeg zaključka: budući da sam prije trideset godina poslao velik broj brzojavki, poruka i izvještaja vladi i vojnim komandama i poslije toga napisao sam o tome dvije debele knjige, ne bi imalo smisla da ovom slušateljstvu dadem bilo kakav nov prikaz moje misije kod Tita u onih osamnaest mjeseci od rujna 1943. do ožujka 1945, koliko je ta misija potrajala. Držim da će biti korisnije da sada prvi put iznesem i prikazem okolnosti što su me bile dovele do toga da sam bio postavljen za komandanta te misije i odmah poslije toga poslan u Jugoslaviju. Možda će moje izlaganje pomoći da se popune stanovite praznine kojih ima u referatu Elisabethe Barker, upravo kao što je njen referat razjasnio meni mnoge stvari što ih prije toga nisam znao.

U lipnju 1943. bio sam komandant prvog odreda SAS, koji je u to vrijeme bio na vježbi i obuci nedaleko od Haife. Trebalo je da odemo na Kretu da tamo izvršimo napad na jedan njemački aerodrom, ali su u posljednjem trenutku Nijemci odantle poslali svoje avione, pa je na našu veliku žalost operacija morala biti otkazana. Upravo tada palo mi je na pamet da bi mi takav stalni zadatak u okupiranoj Evropi bolje odgovarao' od povremenih izleta iza neprijateljskih linija, koje se više nisu mogle tako lako određivati kao u najljepšim danima rata u pustinji.

Razumije se da sam čuo o pothvatima Myersa, Woodhousea i drugih. Prilično sam dobro poznao starogrčki, a znao sam natucati i na današnjem grčkom. Eto, tako se dogodilo da sam, naletjevšd prilikom jednog boravka u Vrhovnoj komandi u Kairu na Rexa Leepera, s kojim sam se otprije poznao, jer smo nekad radili zajedno u Foreign Officeu, zamolio toga mog prijatelja da mi rekne što on misli o mojim izgledima da budem poslan u Grčku ako to zatražim. Odgovorio je kako misli da su izgledi za to prilično dobri i obećao mi je da će brzojavki u London da o tome više sazna. Prilično radostan i dobro raspoložen vratio sam se u svoju jedinicu. Nekoliko dana nakon toga pozvali su me natrag u Kairo da mi saopće odgovor Londona. London je odgovorio da me trebaju, ali ne za Grčku, nego za Jugoslaviju. Rečeno mi je da odmah moram otputovati u London i tamo se javiti na razgovor predsjedniku vlade.

Siguran da me je sudbina odredila da se priključim generalu Mihailoviću, koji je u to vrijeme bio jedini jugoslavenski vođa otpora za kojega sam čuo, ubacio sam se u prvi avion i odletio u Englesku.

Kad sam tamo stigao, postalo mi je brzo jasno da će moj zadatak u Jugoslaviji biti drukčiji nego što sam očekivao da će biti. Churchill mi je objasnio kako je u posljednje vrijeme počeo sumnjati u Mihailoviće

doprinos savezničkom ratnom naporu, a osim toga htio bi saznati nešto više o maglovitoj ličnosti koju zovu Tito i čiji komunistički orijentirani partizani, sudeći barem po interceptima njemačkih brzojavki, vrše vojne operacije velikih razmjera u Bosni, Crnoj Gori i u nekim drugim dijelovima Jugoslavije. Prije nekoliko tjedana, rekao mi je Churchill, bačeni su padobranima u Jugoslaviju Bili Deakin i nekoliko drugih britanskih oficira za vezu, i iz njihovih izvještaja može se zaključiti da su tamo u toku teške borbe. On, Churchill, želi da ja odem u Jugoslaviju i da tamo saznam na licu mjesta tko ubija najviše Nijemaca i što bismo mogli uraditi da mu pomognemo da ih ubija još više. U izvršenju tog zadatka politika treba da ima tek sekundarnu ulogu. On, Churchill, želi da ja budem komandant britanske misije s činom brigadnog generala, i da u Jugoslaviji istupam kao njegov, Churchillov, osobni predstavnik kod partizanske vrhovne komande. Sebi kao zamjenika mogu izabrati bilo kojeg pripadnika britanske vojske, a osim toga dobit ću najbolju ekipu oficira i podoficira da odu sa mnom u Jugoslaviju. Važno je da u Jugoslaviju budem bačen što prije. Za to se ima pobrinuti SOE, kojemu je on već poslao direktivu da mi u tome pruži svu moguću pomoć.

Otišao sam u Baker Street (ulica u Londonu u kojoj se nalazila centrala SOE, nap. prev.) da im se predstavim i da ih zamolim da me utrpaju u prvi avion koji leti u Kairo. Obećali su da će to uraditi. Otprilike tjedan dana poslije toga telefonirao sam im da ih zapitam kada ću odletjeti, ali su mi odgovorili da su zbog lošeg vremena obustavljeni letovi u Kairo. Jedan ili dva dana poslije toga naređeno mi je da odem u Downing Street i, jer predsjednik vlade želi razgovarati sa mnom. Churchill mi je tada pokazao brzojavku, koju je bio upravo primio od generala Wilsona, vrhovnog zapovjednika za Srednji istok. U toj je brzojavki Wilson obavijestio Churchilla da mene smatra ličnošću koja je potpuno neprikladna za zadatak što mi je povjeren. Moram priznati da me to zaboljelo, jer je general Wilson bio moj stari prijatelj, čovjek od kojega sam samo kratko vrijeme prije toga dobio veliku pomoć i velik poticaj dok sam organizirao svoj odred SAS. Kad sam pročitao tu brzojavku, Churchill mi je pokazao svoj odgovor na nju što ga je poslao Wilsonu preko svoje lične radio-veze. U svom odgovoru Churchill je rekao Willsonu prilično osorno da ima uraditi ono što mu je naređeno, i to bez pitanja. Prije sastanka s Churchillom bio sam ponovno telefonirao u centralu SOE i bilo mi je ponovno rečeno da još uvijek avioni ne lete u Kairo.

Vraćajući se iz Downing Streeta, prelazio sam preko Horseguards Parade (vježbalište konjičke garde u središtu Londona. Nap. prev.), i tamo sam posve slučajno sreo jednog mog prijatelja. Stupili smo u razgovor i on mi je rekao da sutradan leti u Kairo. Otišli smo odmah u njegov ured on je odatle telefonirao ravno u Ministarstvo zrakoplovstva. Odgovorili su da znaju za mene, ali da im je SOE napomenuo kako meni zapravo nije potrebno da letim. Rekao sam da mi je, baš naprotiv, i te kako potrebno da što prije odletim u Kairo, i odmah su mi rezervirali mjesto u jednom od prvih aviona koji su tamo letjeli. Skoknuo sam zatim u SOE, gdje su me, kao obično, dočekali s viješću da su vremenske prilike još uvijek takve da avioni ne mogu letjeti. Odgovorio sam da ja o tome imam potpuno drukčija obavještenja i da već imam u džepu kartu za Kairo. Ako je tako, odgovorili su, bit će najbolje da posjetim lorda Selbornea.

Posjetio sam lorda Selbornea. On me je veoma ljubazno primio, čestitao mi na povjerenju koje mi ukazuje predsjednik vlade, a onda mi je predložio da položim zakletvu vjernosti SOE. Odgovorio sam mu da to radije ne bih uradio. Tada mi je pokazao dvije male kožne torbe na kojima su zlatnim slovima bili ugravirani inicijali SOE i koje su stajale na njegovu stolu. »Pogledajte što radimo za one koji nam vjerno služe!« rekao je. Već sam bio zaustio da mu odgovorim kako ću uzeti jednu od tih torba kao predujam, ali sam se u posljednjem času predomislio. Odjednom sam se počeo pitati što je to zapravo SOE.

Kad sam dva-tri dana poslije toga stigao u Kairo, rečeno mi je da me vrhovni komandant želi odmah vidjeti. U njegovu predsoblju radila su dva moja prijatelja. »Sto je to spopalo predsjednika vlade? Jumbo (Wilson) je malo prije primio njegovu osobnu poruku kao odgovor na nekakvu poruku koju on, Jumbo, nije nikad poslao. Churchill mu naređuje da drži jezik za zubima i da radi ono što mu se zapovijeda.« Moji prijatelji i ja razmijenili smo obavještenja i brzo smo ustanovili da je netko sastavio i onda poslao predsjedniku vlade osobnu poruku u ime vrhovnog komandanta, a da se nije potrudio da njega, njezina potpisnika, o tome obavijesti.

Nakon toga veoma poučnog intermeca otišao sam na razgovor s vrhovnim komandantom. S pravom ili ne Wilson nije nikad mnogo mario za SOE. Rekao mi je da će se potruditi da pronađe čovjeka koji je poslao onu brzojavku u njegovo ime i da će se pobrinuti da se s njim postupi kako treba. U međuvremenu ja se moram pobrinuti da budu obavljene sve formalnosti u vezi s mojim unapređenjem u čin brigadnog generala, a ako u tome naiđem na bilo kakvu zapreku, moram ga o tome odmah obavijestiti.

Pošto sam tako sebi osigurao zaleđe, otišao sam u kairsko sjedište SOE, koje se nalazilo u skupini zgrada pod imenom Rustum Buildings. Odveli su me k načelniku štaba brigadnog generalu Kebleu da se s njim upoznam. Prvo pitanje koje mi je Keble postavio bilo je zašto nosim uniformu brigadnog generala. Odgovorio sam mu da mi je tako naredio vrhovni komandant. Keble me je tada zapitao zašto sam posjetio vrhovnog komandanta. Odgovorio sam da sam to uradio zato što je vrhovni komandant poslao po mene i naredio da dođem k njemu. Keble mi je tada rekao da se ne smijem odazvati ako me vrhovni komandant kojim slučajem opet pozove k sebi. Odgovorio sam da sam vojnik i da ću zato poslušati kad god me vrhovni komandant pozove.

Poslije tog živahnog uvoda Keble mi je saopćio kako mi daje svoju časnu riječ da neću nikad otići u Jugoslaviju, pa ma što naredili predsjednik vlade, vrhovni komandant ili bilo tko drugi. SOE se od samog početka protivio mom imenovanju pa će upotrijebiti sva sredstva da nikad ne preuzmem taj zadatak. On (Keble) već je izdao stroge upute da se meni ni u kom slučaju ne pokaže ni jedan jedini dosje, ni jedna jedina brzojavka ili izvještaj, ništa što se odnosi na Jugoslaviju. Odgovorio sam mu, nadam se s dostojanstvom koje mi je nalagala situacija u kojoj sam se našao, kako smatram da dalji razgovor s njim ne bi imao nikakva smisla.

Moja je najpreča briga poslije toga bila spriječiti da SOE ili bilo tko drugi odgodi moj odlazak u Jugoslaviju više nego što je bilo apsolutno nužno. Zato sam opet otišao ravno vrhovnom komandantu.

Kad sam stigao u Wilsonov štab, njegov pomoćnik za vojna pitanja rekao mi je da Wilson upravo ima sastanak s pukovnikom P. C. Vellacottom, čiji je posao ubacivanje i širenje pomno smišljenih glasina, kojima je svrha zbunjivanje neprijatelja i ostvarivanje nekih drugih ništa manje poželjnih rezultata. Međutim, on će ipak o mom dolasku odmah obavijestiti vrhovnog komandanta.

Samo nekoliko minuta poslije toga Wilson je pozvonio i ja sam ušao u njegovu sobu. »Molim vas, recite Fitzroyu ono što ste upravo rekli meni«, obratio se Wilson Vellacottu. Vellacott, privlačan i šarmantan čovjek, koji je u svom pravom životu bio izvanredno istaknut i ugledan sveučilišni profesor, kazao mi je tada da je SOE zatražio od njega da o meni proturi, lansira, jednu vraški nezgodnu glasinu: da sam nepopravljiva pijandura, da sam aktivni homoseksualac, da sam se u toku čitavog služenja u SAS-u pod komandom Davida Stirlinga ponašao kao kukavica i da sam bio potpuno nepouzdan tip. Ta se glasina imala lansirati u kairskoj čaršiji, u barovima »Shepherd« hotela i hotela »Continental« i, naravno, u vrhovnoj komandi. Vellacott je dodao kako je bio dobio dojam da SOE ima veoma jake razloge željeti da se o meni stvori takvo mišljenje, ali je onda zaključio kako bi ipak bilo najpametnije da sazna odobrava li to i vrhovni komandant, pa ga je upravo to potaknulo da ga posjeti.

Nakon odlaska pukovnika Vellacotta, koji je prije toga dobio zapovijed da tu glasinu zaustavi, vrhovni komandant me je zapitao što ja mislim o tome. Odgovorio sam mu kako me nakon razgovora što sam ga upravo imao s generalom Kebleom ne može više ništa iznenaditi. Zapravo sam k njemu došao da ga zamolim da u moje ime pošalje predsjedniku vlade poruku da u ovakvim uvjetima i okolnostima ne mogu prihvatiti zadatak koji mi je on povjerio. Wilson je odgovorio da se zbog toga ne moram uzrujavati jer njemu, Wilsonu, nije ni na kraj pameti da dozvoli da se u njegovoj komandi događaju takve stvari.

Tada je Wilson sazvao hitan sastanak, na koji je osim mene pozvao ministra R. G. Caseya i tadašnjeg šefa kairskog SOE lorda Glenconnera. Na tom su sastanku bile izgovorene neke ružne primjedbe i opaske o SOE. Rezultat tog sastanka kao i fijaska kojim je završio posjet delegacije grčkih gerilaca bijaše već uobičajena godišnja čistka u redovima SOE. Osim toga odlučeno je da ću ja u vojnim stvarima izravno odgovarati vrhovnom komandantu, kao što ću u političkom pogledu odgovarati izravno predsjedniku vlade. Zbog okolnosti da ne postoji neka druga organizacija ili služba, koja bi mogla preuzeti taj zadatak, obavljanje administrativnih poslova u vezi s mojom misijom i održavanje službe veze sa mnom privremeno će biti povjereno SOE, dok se za to ne nađe prikladnije rješenje. Ne mogu reći da me je to oduševilo, jer su moja iskustva u tom pogledu bila sve prije nego ohrabrujuća, a osim toga su mi mnogi prijatelji koji su bili bačeni u Grčku i drugamo pričali da se velik broj njihovih najvažnijih izvještaja i poruka ili »izgubio« ili je bio hotimično zatajen. Zato sam, za svaki slučaj, uređio da mi se dađe još jedan, dodatni kanal za slanje poruka, preko kojega ću moći kontaktirati s generalom Wilsonom ili predsjednikom vlade. Zahvaljujući toj opreznosti, mogao sam kasnije, kada sam otkrio da Churchill ne prima poruke koje su mu bile na propisani način odaslane, a njihovo je primanje bilo potvrđeno, ponoviti njihov tekst i poslati ga Churchillu tim drugim kanalom. Ta je

okolnost uskoro uklonila tu smetnju, a nekoliko mjeseci poslije toga poduzeti su i izvršeni potrebni alternativni aranžmani.

Kada su se jednom svi kojih se to ticalo pomirili najzad s tim da ću ja ipak otići u Jugoslaviju, pripreme za moj odlazak veoma su se ubrzale. Pozvao sam Viviana Streeta, aktivnog oficira s golemim iskustvom i silno sposobna čovjeka, da pođe sa mnom u Jugoslaviju kao moj zamjenik, i on je pristao, pa smo onda zajedno izabrali ostale članove naše ekipe: Johna Hennikera, Petera Morea i Michaela Parkera. Kad smo završili taj posao, ostalo je još samo nekoliko dana do našeg odlaska u Jugoslaviju - i pred nama se sada našao zadatak da za to kratko vrijeme skupimo podatke o situaciji u Jugoslaviji i pribavimo svu potrebnu opremu.

Kairski SOE tek je sada, na jedvite jade, odlučio konačno da mi pokaže selekciju dosjea i poruka, koje su njegovi ljudi smatrali prikladnim da se meni pokažu. Kad je to tako trebalo najzad uraditi, odjednom se, kako izgleda, otkrilo da zapravo ima veoma malo novog materijala i veoma malo novih podataka koje bi meni trebalo pokazati. Možda se zapravo tome nije trebalo naročito mnogo čuditi, jer su gotovo sve poruke i izvještaji, kako su mi to rekli sami SOE-ovci, dolazili sa zakašnjenjem od šest tjedana - a taj je podatak, naravno, predstavljao još nešto što baš nije moglo djelovati ohrabrujuće. Materijal koji su mi SOE-ovci dali na uvid sačinjavali su pojedini isječki nečeg što se doimalo kao silno dug izvještaj o četnicima, star najmanje šest mjeseci, poslan od Baileya ili Hudsona, ili od obojice, te nekoliko posve operativnih poruke Deakina, iz kojih se moglo razabrati da se u Jugoslaviji vode teške borbe. Međutim, među svim tim materijalima nije bilo ničeg što bi bilo makar samo izdaleka nalik na aktulnu ocjenu tekuće situacije.

Međutim, nešto što mi je odmah, čim sam došao, predao niži oficir, koji je dobio naređenje da se brine o meni (a o tome zašto mi je upravo to bilo dano na uvid mogao sam samo nagađati), bijaše fascikl sa stanovitim brojem brzojavki i podsjetnika koji su se odnosili na moje postavljenje za komandanta misije u Jugoslaviji. U tim se dokumentima mnogo spominjala nekakva mračna organizacija, koja je tu bila označena samo inicijalima (uzmimo inicijalima P. X.). Iz onog što se o toj tajanstvenoj organizaciji tu tvrdilo i iznosilo moglo se zaključiti kako je naš pravi neprijatelj P. X. to jest ta organizacija, da se svaki njezin potez mora pod svaku cijenu izigrati i nadigrati, a njezini prljavi trikovi i podvale onemogućiti. Nakon dužeg razmišljanja zaključio sam da je P. X. po svojoj prilici ili Abwehr ili možda nešto što je još gore i strašnije od njega, ali sam onda naišao na brzojavku u kojoj se tvrdilo kako je jedan od razloga zbog kojih se moje imenovanje mora svakako spriječiti - činjenica da sam povezan s tom organizacijom. Moram priznati da mi je u tom trenutku prekipjelo. Pozvonio sam, i moj privremeni pomoćnik odmah je doletio u sobu. »Recite mi što zapravo označavaju inicijali P. X.?« zapitao sam ga. »To je Foreign Office!« odgovorio je mladac. To otkriće objasnilo mi je donekle situaciju, ali ćete me sigurno shvatiti ako vam rekнем da me baš nije moglo mnogo ohrabriti. Razmišljajući o tome, otišao sam na ugovoreni sastanak s Hughom Setonom-Watsonom, koji me je više nego dovoljno obavijestio o razlikama što postoje među Srbima i Hrvatima i - razlikama između povijesnih uvjeta u kojima su se ta dva naroda razvijala. Otprilike tjedan dana poslije toga spustili smo se u Jugoslaviju, a možete biti sigurni da nisam uzeo prvi podbran koji mi je bio ponuđen. Već nekoliko dana

poslije dolaska u Jugoslaviju sastao sam se s Deakinom. Iz onog što mi je Deakin tada rekao i iz onog što smo u toku slijedećih tjedana i mjeseci vidjeli (ali, govoreći potpuno iskreno, nikako *ne* iz onog što nam je prije polaska u Jugoslaviju bilo rečeno u Londonu ili u Kairu), stekli smo predodžbu o postojanju dobro vođenog pokreta otpora nacionalnih razmjera, pokreta koji vlastitim naporima, bez ičije pomoći, već dugo vremena veže u Jugoslaviji od deset do dvadeset neprijateljskih divizija.

Nadam se i vjerujem da će ova konferencija o britanskoj vanjskoj politici na Balkanu u drugom svjetskom ratu dati barem kakav odgovor na slijedeći problem.

SOE, dakle organizacija odgovorna za otkrivanje, podupiranje i pomaganje pokreta otpora, uhvatio je prvi put kontakt s Titom i partizanima preko kapetana Hudsona već u rujnu 1941. Partizani su već u to vrijeme bili prilično jaki, dobro su se borili i vezali su stanovit broj neprijateljskih divizija. Hudson je ostao u Jugoslaviji gotovo tri godine poslije toga, a tamo su mu se osim toga priključile i mnoge druge naše misije. Svaka od tih misija imala je zadatak da se prije ili kasnije javi i podnese izvještaj o tome što je vidjela, i svaka je to prije ili kasnije uradila. Treba, osim toga, imati na pameti i činjenicu da se u komandi svakog ratišta nalazio i radio velik broj stručnjaka za analizu bojnih zapovijedi, obavještajnih oficira, razbijača kodova i šifara, špijuna i tako dalje - i da su svi ti ljudi pomno proučavali svaki neprijateljev potez.

S druge strane, naši su neprijatelji, Hitler i Mussolini, znali sve o Titu i o njegovim partizanima. To što su znali, saznali su na mučan i bolan način, na vlastitoj koži, i točno su znali protiv koga se zapravo bore sve one njihove silne divizije koje su držali na Balkanu. Ta je okolnost apsolutno sigurna i o njoj nema ni najmanje sumnje. Zato se postavlja pitanje kako se moglo dogoditi da se gotovo pune dvije godine nije čulo praktički ništa o najvećem i najefikasnijem pokretu otpora u drugom svjetskom ratu i da taj pokret nije od nas primao nikakvu pomoć, nego je sva pomoć koju smo slali u Jugoslaviju odlazila četnicima, to jest ljudima od kojih su mnogi aktivno surađivali s neprijateljem, a bilo ih je veoma malo, ako ih je uopće bilo, koji su se protiv neprijatelja makar malo borili poslije studenog 1941. godine.

Jasno je da se krivnja za to ne može svaliti ni na koje individualno nadležstvo ili službu, ili na bilo kojeg pojedinca - premda moram odmah kazati da nam upravo objavljeni dokumenti razotkrivaju neka prilično čudna zbivanja. Svi znamo da su postojale svakojake oskudice; postojala je oskudica u vojnom materijalu, vladala je oskudica u avionima, nismo imali dovoljno šifranata; znamo i to da je bilo katastrofalnih manjkavosti i propusta u službi veze - da su neki od tih propusta bili namjerni, svjesno izazvani, a drugi nisu. Postojalo je i upravo zapanjujuće pomanjkanje interesa u nekih ljudi koji su se morali po službi baviti situacijom u Jugoslaviji.

Mnoge od tih teškoća bijahu rezultat postojanja određenih rang-lista prioriteta, i kada su partizani jednom dobili prioritet koji su zaslužili, mnoge su od tih teškoća nestale. Međutim, jedno je jasno. Da smo uzeli kao mjerilo za utvrđivanje mjesta partizana na rang-listi prioriteta omjer između naših troškova i djelotvornosti pomoći koju smo im pružali, oni bi sigurno bili dobili veoma visoko mjesto na toj rang-listi - jer su, usporedimo li pušku s puškom, metak s metkom, ručnu granatu s ručnom

granatom, i čak akciju s akcijom, postizali po svoj prilici bolje i jeftinije rezultate nego bilo koja druga saveznička vojska.

Nešto što zapravo još više uznemirava jest činjenica da je stanovitom broju pojedinaca, koji su bili potaknuti i poticani nekim vlastitim razlozima i koji su se u tome služili postupcima od kojih sam neke opisao, pune dvije godine polazilo za rukom da zataškavaju neka životno važna ratna obavještenja i tako sprečavaju da se poduzme bilo kakva konkretna akcija, pa je na kraju bila potrebna energična osobna intervencija samog Churchilla da se razbije ta zavjera šutnje.

11. Izlaganje Georgea Taylora

Pokušao bih nešto više osvijetliti razvoj ideja koje je u razdoblju od kraja studenog 1942. do ožujka i travnja 1943. imao SOE o tome kakvu bi zapravo politiku trebalo voditi prema Mihailoviću i prema partizanima. Zapravo je to što ću vam sada iznijeti neka vrsta dopune slici koja proizlazi iz referata Elisabethe Barker, u kojemu se zapravo iznosi slika koju o tome daju dokumenti Foreign Officea. Nadam se da će nam to što ću iznijeti pomoći da se sjetimo na tadašnji dojam da je u toj politici carevala potpuna zbrka i da se dijalog što se vodio između SOE i Foreign Officea doimao poput dijaloga gluhih, a nadam se isto tako da će ono što ću iznijeti pomoći da se taj dojam objasni. Izvorište svake inicijative u razvoju i kreiranju politike SOE prema Jugoslaviji i svake ideje SOE o tome kakva bi trebala da bude ta politika bijaše Kairo, to jest kairski SOE. Stjecajem prilika London je bio zapravo u položaju da uvijek bar malo zaostaje iza Kaira, da prima briefinge od Kaira, da mu Kairo objašnjava situaciju. Rezultat takve situacije bio je neizbježan. Velika udaljenost i loše komunikacije dovele su do pojavljivanja svih onih problema što nastaju u odnosima između svake centrale i njezinih isturenih operativnih misija. Zato se London i Kairo nisu zapravo nikad potpuno razumjeli, a slika situacije što ju je londonski SOE povremeno slao raznim nadležnima s kojima je bio povezan, i to naročito Foreign Officeu, bijaše u velikoj mjeri previše pojednostavljena, a osim toga i prilično varljiva usporidimo li je s onim što je kairski SOE doista, stvarno, mislio.

U mogućnosti sam da o tome govorim jer sam se u to vrijeme nalazio u Kairu, kamo sam bio stigao na završetku jedne ture inspekcija izvan zemlje, pa se tako dogodilo da u Kairo nisam došao iz Londona, nego iz zapadne Afrike, gdje sam proboravio dvadeset i šest mjeseci. U Kairo sam stigao krajem studenog 1942. Moj glavni zadatak bio je da pokušam bolje uskladiti rad Londona i Kaira, koji su se već u to vrijeme bili počeli razilaziti i u ocjenama situacije u Jugoslaviji i u njezinim prikazima. Razumije se da sam, želeći ostvariti taj zadatak, morao u prvom redu saznati što Kairo doista misli o situaciji u Jugoslaviji. Oni su mi rekli što misle, i ja se toga i danas dobro sjećam, jer sam to tada zapisao, pa tako raspolazem pouzdanim dokumentom koji o tome govori. Zato vam sada mogu kazati što je tada Kairo mislio o tome kakvu bismo politiku trebali voditi prema Mihailoviću, a kakvu prema partizanima. Usput ću vam pokušati objasniti kako je došlo do toga da je to izazvalo pomutnju i zbrku u Londonu, koja je nastala jer londonski SOE nije potpuno razumio ono što mu je Kairo pokušao kazati.

Što se tiče samog Mihailovića i njegova četničkog pokreta, ja sam u Kairu otkrio da je tamošnji SOE došao još prije mog dolaska do jasne i prilično točne predodžbe o tome što su zapravo Mihailović i njegovi četnici i koliko oni vrijede. Predodžba do koje je tako došao kairski SOE veoma se razlikovala od slike četničkog pokreta koju su javnosti putem propagande servirali svi u Londonu, a zajedno s njima i jugoslavenska izbjeglička vlada. Još prije studenog 1942. kairski je SOE potpuno shvatio da glavni pokretač Mihailovića, njegova najpreča briga i nastojanje, ono što on najviše želi, nije nastojanje da se ratuje protiv Nijemaca i protiv Talijana, nego vođenje brige o tome kakav će biti omjer snaga u Jugoslaviji kada jednom završi rat. Mihailovićeva glavna preokupacija bijaše nastojanje da postigne kako bi na kraju rata njegovi Srbi imali u Jugoslaviji dominantnu poziciju. Mihailović je, doduše, mrzio dakako Nijemce i želio da oni odu, prezirao je Talijane, i bio siguran da će oni uskoro otići, ali mu nije bilo ni na kraj pameti, a nije mu bilo ni u interesu, da se potruži kako bi taj cilj pokušao ostvariti vlastitim snagama i nastojanjem. Mislio je da će to ionako prije ili kasnije uraditi Saveznici, i zato je njegov glavni cilj bio da što više ojača i učvrsti vlastite pozicije i pozicije svojih Srba, da zahvaljujući tome spremni dočekaju čas kada će se Nijemci i Talijani povući iz Jugoslavije i kada će njezini unutrašnji problemi izbiti u prvi plan i tražiti najhitnije rješenje. Kairo je to potpuno razumio, i zato je ujedno shvatio kako od Mihailovića može imati veoma malo koristi u kontekstu bilo kakve kratkoročne politike. Taj stav je prilično odgovarao politici britanske vlade prema Balkanu, ali je jasno da je takvo Mihailovićevo držanje i ponašanje imalo u kratkoročnom pogledu slabu vojničku vrijednost. Kairski SOE je shvatio da se ne bi ništa postiglo i da ne bi imalo nikakva smisla kad bi pokušao natjerati Mihailovića da radi išta što bi bilo u potpunoj suprotnosti s njegovim pravim ciljevima i s njegovom pravom težnjom - koji su bili potpuno opravdani s njegova stajališta, ali ne i s našega gledišta. Zato je kairski SOE došao do zaključka kako bi Mihailovića trebalo, u manje-više srednjoročnom i dalekoročnom pogledu, iskoristiti tako da se najprije pokuša stvoriti situacija kao da se nad njim ima utjecaj i onda, zahvaljujući tome, sklopi s njim radna pogodba, na temelju koje bi se postiglo da on čini barem neke od onih radnji koje smo mi, zajedno s vojskom, željeli da čini, ali ih nije on želio činiti, a mi ga nismo mogli natjerati da ih čini. Eto, tako je izgledao stav SOE o tome kako bi trebalo iskoristiti Mihailovića. Mislim da je taj stav bio sasvim realističan. Da je kojim slučajem britanskoj misiji kod Mihailovića, britanskim oficirima za vezu s njim, pošlo za rukom da se domognu doista djelotvornog utjecaja nad njim, da im je uspjelo sklopiti s njim praktičan kompromis o tome što on treba da radi i što ne treba da radi, imali bismo idealno rješenje. Kairski SOE zadržao je taj stav i kasnije. To je gledanje bilo temelj svih direktiva koje je pukovnik Bailey dobio prije odlaska k Mihailoviću, a kada je stigao u Jugoslaviju, pokušao je ostvariti upravo to - to jest zadobiti dovoljno snažan utjecaj na Mihailovića kako bi to dovelo do sklapanja takve radne pogodbe s njim. Treba također napomenuti kako je kairski SOE bio uvjeren da je Mihailović jedino moguće djelotvorno oruđe koje bismo mogli upotrijebiti u samoj Srbiji, užoj Srbiji. Mislim da je kairski SOE imao pravo i u tome da je takav stav odgovarao činjenicama. U tom dijelu Srbije partizani nisu imali nikakvu organizaciju i nikakav utjecaj, zato je SOE smatrao da naša neposredna po-

litika mora biti politika podržavanja Mihailovića na osnovi koju sam upravo opisao.

Što se pak tiče partizana, može se kazati da je SOE znao veoma mnogo o onome što se u to vrijeme događalo u ostalim dijelovima Jugoslavije, to jest izvan Srbije, iako doduše nije znao koliko je morao znati ili koliko bi bilo idealno da je znao. Rekao bih da je predodžba koju je SOE tada imao o partizanima imala dva glavna nedostatka, dvije glavne slabosti. Naime, u to vrijeme, u toj fazi, SOE još uvijek nije shvatio u kako je golemoj mjeri partizanski pokret organizirani pokret sa centralnom komandom na čelu s Titom. Zatim, SOE nije potpuno sagledao potencijal partizana u Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku. Na takav stav SOE mnogo je utjecalo to što je on znao o namjerama Nijemaca da zbrišu partizane, da ih unište, kao i to što je znao o Mihailovićevim nastojanjima koja su išla u tom smjeru. No, bez obzira na to SOE je ipak smatrao da u Jugoslaviji postoji snažan i krupan pokret otpora, koji je u potpuno nepomirljivoj zavadi s Mihailovićem i sa četničkim pokretom, da taj pokret operira izvan Srbije, i da se s njim svakako treba izravno povezati, pogotovo i prije svega u Hrvatskoj.

Ta politika bijaše bremenita stanovitim implikacijama, to jest nosila je u sebi stanovite implikacije. Najvažnija od tih implikacija sastojala se u tome da su spoznaja o Mihailovićevim pravim stavovima i spoznaja o mogućnostima njegova korištenja na način koji sam prije opisao dovele kairski SOE do toga da on sebi nije suviše razbijao glavu o kolaboracionističkim aktivnostima Mihailovića i njegovih ljudi, jer su one u tom kontekstu bile potpuno shvatljive. Te kolaboracionističke aktivnosti bile su doduše nepoželjne s našeg stajališta, ali s Mihailovićeve bile su tako logične i u takvoj mjeri oportune da bi bilo glupo uzbuđivati se zbog njih, to više što nisu predstavljale istinsku, stvarnu, podršku osovinskih sila niti su bile znak bile kakve simpatije prema njima. U Londonu je to predstavljalo dodatni izvor i uzrok zbrke i pomutnje, i to zbog toga što je, imam dojam, londonski SOE pridavao tom vidu problema veću važnost, zato je, sve u svemu, pokazivao sklonost da ublažava izvještaje o Mihailovićevoj suradnji s okupatorom ili da barem ne svraća pozornost na očito autentične izvještaje o kolaboracionističkoj aktivnosti velikog broja Mihailovićevih ljudi, pa i samog Mihailovića - i to naročito s Talijanima i u stanovitoj mjeri s Nedićem. Iz istog razloga londonski SOE odnosio se tako i prema vijestima o Mihailovićevu prilično pasivnom držanju prema Nijemcima i o njegovoj zaokupljenosti borbom protiv partizana. Još jedan uzrok pomutnje, koja stalno dolazi do izražaja u tekstovima raznih memoranduma, u teleksima, brzojaskama i u njihovim komentarima (primjeri za to navode se u referatu Elisabethe Barker), bijaše potpuna kontradikcija između, s jedne strane, realistične spoznaje kairskog SOE o tome što je doista Mihailović, što on pokušava postići, što su mu intencije i kako bismo ga mogli iskoristiti i, s druge strane, predodžbe o Mihailoviću koja se stvarala izvan Jugoslavije u posljednju godinu i pol, predodžbe o njemu kao o nekakvom velikom nacionalnom vođi i čovjeku oko kojega bi trebalo okupiti i organizirati sav jugoslavenski pokret otpora. Ta predodžba o Mihailoviću nije imala apsolutno nikakve veze sa stvarnošću. Kairski SOE je to znao, ali London to nije nikako mogao shvatiti ili to barem nije shvatio onako brzo kao što je trebalo da shvati.

To nam može ujedno objasniti i politiku koju je kairski SOE predlagao Londonu: da se mi moramo prije svega koncentrirati na pružanje pomoći Mihailoviću, i to zato da na taj način steknemo nad njim utjecaj i kontrolu, koji bi nam onda omogućili da s njim sklopimo radnu pogodbu, na temelju koje bi on poduzimao takve aktivnosti u korist Saveznika koje ne bi bile u sukobu s njegovim vlastitim ciljevima. U isti mah politika koju je predlagao kairski SOE i koja je imala ići usporedo sa spomenutom politikom bijaše politika povezivanja s partizanima da bi se vidjelo što bismo s njima mogli uraditi. Međutim, ta dva konja trebalo je upotrebljavati potpuno odvojeno, svakoga posebno. Ta je ideja dovela brzo i logično do ideje da se u našoj politici Jugoslavija faktički podijeli na dvije geografski, teritorijalno odvojene zone, pa da onda Mihailovića podržavamo u Srbiji, gdje smo smatrali da je jak, a da u ostalim dijelovima Jugoslavije podržavamo partizane. SOE je ostao na toj ideji i neprestano ju je ponovo iznosio i predlagao barem do kraja 1943. godine. To je imalo i neke druge posljedice. Jedna se o tih konsekvencija sastojala u tome da kairski SOE, iako se načelno nije nipošto suprotstavljao pružanju propagandne podrške partizanima i premda je čvrsto odlučio da uhvati s njima vezu, ipak nije ništa od toga uradio do razdoblja o kojem ovdje govorim. Budući da se SOE u to vrijeme spremao poslati Mihailoviću pukovnika Baileya, želeći tako ostvariti politiku koju sam malo prije objasnio, nije čudno što se oštro suprotstavljao po njegovu mišljenju besmislenom bodrenju partizana u emisijama BBC-a (i svakom drugom odobrenju) - jer mi od toga nismo mogli imati nikakve koristi, zapravo samo štete, zato što je to moglo otuđiti Mihailovića. U toj fazi mi još nismo imali nikakav kontakt s partizanima, a čvrsto smo vjerovali da će propartizanska propaganda u emisijama BBC-a silno otežati Baileyevu misiju, razbjesniti Mihailovića i gurnuti ga još dalje u smjeru u kojem se već ionako kretao, i učiniti još nevjerovatnijim izgleda da dođe do sklapanja radne pogodbe s njim. Zato je kairski SOE bio protiv toga da se partizanima pruža bilo kakva javna podrška prije nego se s njima povežemo i smislimo politiku suradnje. Mislim da sam vam, eto, objasnio glavne elemente politike kairskog SOE prema Jugoslaviji, koju smo tada Glenconner i ja zajednički predložili Londonu i koju smo i dalje uporno predlagali u svojim brzojavkama i pismima. Bijaše to složena politika i mislim da je nikad nismo uspjeh protumačiti dovoljno jasno. Stavovi koje je London zauzimao prema konkretnim problemima što su se pojavljivali i što su ih stvarali događaji (pogotovo stavovi koje je zauzimao u debatama s Foreign Officeom) doveli su do opasno prevelikog pojednostavnjivanja čitave slike, zato je nastajao dojam da London pokušava podržavati zastarjelu i sasvim pogrešnu predodžbu o Mihailoviću kao o nekakvom velikom nacionalnom vođi otpora u Jugoslaviji, umjesto da na njega gleda jednostavno kao na oruđe s ograničenom upotrebom za postizanje naših ciljeva u Srbiji. Iz istog razloga London je pobuđivao dojam da se u istoj mjeri suprotstavlja pružanju bilo kakve podrške partizanima. Razumije se da ni jedna od tih dviju politika nije potekla iz Kaira.

Htio bih ovome dodati još samo nešto, i to kao neku vrstu pozadine Baileyevoj priči. Evo o čemu je riječ. Razvoj događaja pokazao je da je životno važan i bitan element politike kairskog SOE prema Mihailoviću - to jest nastojanja da se s njim postigne radna pogodba - bio potpuno neostvariv zbog jedne sasvim jednostavne okolnosti. Budući da nisu imali

nikakve karte u rukama, ni Bailey ni bilo tko drugi nisu nikako mogli djelotvorno utjecati na Mihailovića i zbog toga biti u mogućnosti i u položaju da s njim sklope onu i onakvu radnu pogodbu o kojoj sam govorio. Jedinu naš adut bile bi pošiljke ratnog materijala. Jedinu način da zadbijemo ozbiljan utjecaj na Mihailovića i natjeramo ga da se uklopi u program SOE bio bi da smo mu slali značajnu vojnu pomoć, jer bi mu tada Bailey mogao govoriti: »Ako ne uradite to i to, lijepo ćemo vam prestati slati pomoć.« Međutim, budući da ta pomoć nije dolazila, bilo bi posve besmisleno i ne bi imale nikakvog rezultata prijetnje da ćemo obustaviti pomoć. Bailey jednostavno nije imao nikakve karte u rukama — pa je upravo zato politika SOE, koja je inače bila savršeno razumna i racionalna, imala rezultate koji su zaista bili ravni nuli.

Jedino što bih još htio ovdje kazati odnosi se na stavove i držanje vojske - Zajedničkog štaba načelnika štabova u Londonu i Vrhovnog zapovjedništva (za Srednji istok) u Kairu. Kada se sve uzme u obzir, mislim da se može reći kako je u toku posljednja dva mjeseca 1942., i na početku 1943. godine generalni stav vojske, i u Kairu i u Londonu, bio u velikoj mjeri istovjetan sa stavom SOE, i to zbog toga što je i vojska gledala na situaciju iz srednjoročnog i dalekoročnog kuta. Vojnicima nije bilo ni do kakve invazije na Balkan i oni nisu htjeli da se resursi s kojima smo tada raspolagali za pružanje pomoći pokretima otpora beskorisno rasipaju na podizanje preuranjenih ustanaka. Međutim, 1943. godine opća strategijska situacija prilično se izmijenila, zato se vojska počela zanimati za mogućnosti da se pojačaju aktivnosti pokreta otpora na Balkanu kako bi služile kao podrška velikim vojnim operacijama što su se vodile na sredozemnom ratištu. A jedna je okolnost bila jasna sama po sebi: ako želimo postići da u Jugoslaviji dođe brzo do efikasnih vojnih operacija protiv Nijemaca i Talijana, bolje ćemo uraditi ako se kladimo na partizane umjesto na Mihailovića. Tako je promjena interesa odnosno ciljeva u Kairu dovela do promjene stava vojske u tom smislu da je ona došla do zaključka kako treba pomagati i podržavati partizane - i to zbog savršeno očitih i opravdanih vojnih razloga. Taj je proces dobio takve razmjere da je sredinom 1943. godine i kairski SOE počeo u sve većoj mjeri prihvaćati taj stav i zbog toga se počeo zanimati više za partizane nego za Mihailovića. Ostajući po svom običaju nekoliko koraka iza Kaira, London je i dalje bio sklon da se favoriziraju nastojanja kako bi se Mihailović ipak zadržao kao naše oruđe u Srbiji. Možda se, uz stanovite uvjete, to moglo postići, ali se ni u kom slučaju nije moglo postići bez stvaranja najosnovnijeg uvjeta za to, a taj je bio da se našem predstavniku kod Mihailovića dadu u ruke takve karte da se Mihailovićem može cjenkati. Takve karte, takav adut bila bi jedino vojna pomoć. U prijašnjim fazama to se nije moglo ostvariti, jer u toku 1942. i 1943. godine, to jest u vrijeme kada je Bailey otišao Mihailoviću, jednostavno nije bilo ni aviona ni ratnog materijala. Kasnije smo imali i avione i ratni materijal, ali ipak ni tada nismo postigli ono o čemu sam upravo govorio, jer su se u to vrijeme, i to zbog potpuno opravdanih vojnih razloga, britanska pomoć i podrška usredotočile na partizane. Mislim da je to sve što mogu dodati onome što je već bilo rečeno.

12. Diskusija o izlaganjima E. Baker, Baileya, Macleana i Taylora

SETON-WATSON: Mislim da moramo razlikovati 1943. godinu, kada je najzad stizalo mnogo obavještenja, od 1942. godine, najgora ratne godine, godine Singapura, Staljingrada i Rommelove prijetnje Egiptu - razdoblja u kojem se Balkanu nije obraćalo i nije se ni moglo obraćati mnogo pažnje. Pitam se je li 1942. godine doista stizalo veoma mnogo materijala - materijala koji se onda stavljao ili nije stavljao na raspolaganje, u upotrebu. Svakako je nešto materijala stiglo nakon Baileyjeva dolaska u Jugoslaviju. Upravo je tada - to jest početkom 1943. godine - Bailey poslao u obliku brzojavke Hudsonov opširan i izvanredno zanimljiv prikaz njegovih, Hudsonovih, dotadašnjih iskustava i zapažanja. Naime, dotada taj izvještaj nije bio primljen, a Bailey je smatrao da je, unatoč tome što nije aktualan, ipak tako dobar da ga svakako moramo dobiti.

BAILEY: Hudson je, grubo rečeno, bio »prijeden«. Morao sam mu reći da od njega treba da preuzmem obavljanje svakodnevnih poslova s Mihailovićem i s njegovim ljudima, ali da bih želio da on (Hudson) ide sa mnom na mnoge od tih susreta. Jedan od razloga zbog kojih sam bio poslan (u Jugoslaviju) bijaše okolnost da je u njegovoj vezi s nama bilo praznina, prekida, i da su njegove brzojavke bile tako štute, tako površne i pisane takvim jezikom, tako stilizirane, da smo mi mislili da on možda radi pod nekakvom prisilom. Nakon što sam, poslije mog dolaska u Jugoslaviju, uvidio da je taj naš strah bio neosnovan, pozvao sam Hudsona da napiše brzojavke, kojima je stvorena tzv. PLOZ serija. U razdoblju od šest tjedana, koje je započelo oko 15. siječnja 1943, Hudson je tako poslao otprilike dvije stotine, možda čak i više, brzojavki. Naša je prvobitna zamisao bila da Hudson bude evakuiran iz Jugoslavije što brže nakon mog dolaska, ali se to pokazalo neizvedivim iz tehničkih razloga. PLOZ serija emitirala se preko dva-tri kanala bežične veze koju smo tada imali s Kairom, i te bi se brzojavke obično emitirale kanalom koji je u tom času bio slobodan i u vrijeme kada čitava veza nije bila zauzeta emitiranjem drugih brzojavki. Tekstove svih tih brzojavki pročitao sam prije nego što su bile poslane, ali sam to radio samo da se informiram. Tek tu i tamo, posve rijetko, slao sam u Kairo, preko svog ličnog kanala, vlastite komentare nekih Hudsonovih brzojavki, ali je sve moje komentare, kako je to nalagala pristojnost, prije emitiranja pročitao Hudson.

MACLEAN: Vidio sam jednu prilično oštećenu brzojavku od Baileya, koja je sadržavala dugu Hudsonovu poruku, a vjerojatno je bila poslana u veljači 1943, to jest otprilike šest mjeseci prije mog odlaska u Jugoslaviju. Međutim, na ovom našem sastanku saznali smo da je već u srpnju 1942. Glenconner pisao Južnom odjelu Foreign Officea: »Kao što znamo,

svu aktivnost u Jugoslaviji morali bismo zapravo pripisati partizanima. Međutim, kad je riječ o javnoj upotrebi (tog podatka), ne vidim zašto bi bilo štetno da nešto od toga pripišemo u zaslugu Mihailoviću.« Što to znači? To znači da je kairski SOE znao već u srpnju 1942, davno prije Baileyeva odlaska u Jugoslaviju, da zapravo svu borbu koja se vodi u Jugoslaviji vode partizani.

BOLSOVER: Mene to kao autsajdera prilično zbunjuje. Iz onog što je jučer kazao Davidson proizlazi da su intercepti brzojavki Sicherheitsdiensta počeli njemu i po svojoj prilici drugim ljudima u kairskom SOE postajati dostupni tek početkom siječnja 1943. Ako sam točno razumio, Keble je te intercepte dobivao samo zato što se nalazio na listi njihovih primalaca u nekoj svojoj drugoj inkarnaciji. Postavlja se pitanje tko je još od naših ljudi dobivao u Kairo te intercepte i kako dugo? Ako znamo da se iz tih interceptata mogla dobiti predodžba o nevoljama što su ih partizani zadavali Nijemcima, postavlja se pitanje zašto ljudi koji su dobivali te intercepte nisu shvatili važnost i značenje partizana.

DAVIDSON: Bojim se da nema načina da to saznamo.

MACLEAN: U svakom slučaju, kako bilo da bilo, ja mislim da zapravo nije bilo potrebno poznavati intercepte da bi se došlo do te spoznaje. Radilo se ovdje o dvadeset ili trideset neprijateljskih divizija, za koje se dobro znalo da su u Jugoslaviji, što znači da je svaki sposobni šef vojne obavještajne službe morao biti sposoban da to o čemu govorimo dokuči i na druge načine, a ne samo čitanjem interceptata.

DAVIDSON: Htio bih reći da mi koji smo radili na operativnoj razini nismo, barem u rujnu i listopadu 1942, dobivali apsolutno nikakve podatke ili obavještenja o partizanima. Nismo zapravo dobivali ništa. Što se pak tiče direktiva koje smo imali, one su glasile da se moramo baviti isključivo pružanjem pomoći Mihailoviću i njegovim snagama i da ne smijemo poduzeti ništa, apsolutno ništa, da pokušamo saznati bilo što o partizanima, pa su tako partizani, barem što se nas ticalo, mogli mirne duše i ne postojati. Naravno, mi smo znali da oni postoje, jer smo to saznali iz raznih javnih izvora obavještenja, na primjer iz emisija radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, iz pisanja novina i iz tome sličnih izvora. No, onda se iznenada sve to izmijenilo. Kada smo napokon počeli dobivati te intercepte (mislim da je to bilo početkom siječnja 1943, otprilike tri tjedna prije nego što je Keble poslao svoj čuveni memorandum predsjedniku vlade), postalo je očito da je on, Keble, čvrsto naumio provesti svoju politiku povezivanja s partizanima i politiku iskorištavanja tog kontakta. On je tada vršio svakojake pokušaje da pronađe višeg oficira koji bi bio spreman da ode u Jugoslaviju kao njegov, Kebleov, čovjek i kao predstavnik vojske. Mislim da je pitanje što ste ga upravo postavili u krajnjoj mjeri zanimljivo. Zapravo je to pitanje što se uistinu događalo 1942. godine, pitanje koje je i te kako umjesno u svjetlosti onog što znamo danas, to jest zbog okolnosti da su svi dobro znali da su partizani važni, a to jasno proizlazi i iz one izjave dane u srpnju 1942. koju ste upravo spomenuli. Što se dogodilo u drugoj polovici 1942. godine da je a) najprije spriječilo razumno zanimanje za takvu jugoslavensku situaciju; i onda b) probudilo upravo takvo zanimanje pretkraj 1942. godine?

MACLEAN: Netko u centrali vojne obavještajne službe u Londonu morao je znati. Ako uzmemo u obzir činjenicu da je Zajednički štab načelnika štabova znao da dvadeset ili trideset njemačkih i talijanskih divi-

zija rade nešto u jednoj maloj balkanskoj zemlji, moramo naprosto pretpostaviti da su načelnici štabova donijeli odluku da se ta stvar izvidi i da su saznali pravu istinu. To je ono što je meni u svemu tome tako tajanstveno. Međutim, čim je jednom Churchill na to nagazio, događaji su se pokrenuli.

BARKER: Samo, nije li do toga došlo samo zato što je nastupio pravi strateški trenutak?! Ovdje smo utvrdili da vojska nije bila stvarno zainteresirana sve do veljače i ožujka 1943, zato je pustila da stvari jednostavno idu svojim tokom, bez njenog upletanja. U arhivi Foreign Officea pronašla sam nešto što se doima kao vrlo strogo povjerljiv izvještaj Ministarstva rata. Autor tog izvještaja bio je major Michael MacLagan, a njegov izvještaj nije ništa drugo nego izvanredno detaljan i veoma dug i opširan prikaz partizanskih operacija od 1941. godine naovamo. Što to znači? To znači da je netko za čitavo to vrijeme pratio situaciju u Jugoslaviji, jer je jasno da oni te podatke nisu mogli odjednom isisati iz prsta. Netko iz Vojno-obavještajnog odjela Ministarstva rata raspolagao je s kompletnim podacima o Jugoslaviji, ali mislim da ti podaci nisu vojsku jednostavno zanimali sve dok situacija nije postala takva da su i ti podaci postali aktualni. Imam dojam da se tu nije radilo o tome da bi SOE zadržavao podatke, prikrivao ih; čini mi se da je Foreign Office u toku 1942. godine znao savršeno dobro što se zbiva u Jugoslaviji. Postojala je sva sila obavještenja o partizanima iz raznih izvora, a sigurno je da je i SIS imao veoma mnogo podataka.

TAYLOR: Tako je, siguran sam da ste u pravu. Vi ste citirali u svom referatu, a i Maclean je maloprije spomenuo Glenconnerov memorandum iz srpnja 1942. U vrijeme kada je napisao taj memorandum, Glenconner se nije nalazio u Kairu. Bio je u Londonu. U to je vrijeme bio šef Balkanske sekcije SOE, kojoj se sjedište nalazilo u Londonu, a držim kako nema nikakve sumnje o tome da su nakasnije do srpnja 1942. godine - vjerojatno još i prije toga - svi u Londonu: SOE, Foreign Office, Zajednički štab načelnika štabova, saznali da praktički, doslovno, sve borbe u Jugoslaviji, sve bitke, vode partizani. Međutim, svi pripadnici SOE koji su se time bavili postupali su u skladu s direktivom koja je bila veoma jasna i koja je zapravo bila u velikoj mjeri odraz gledišta Foreign Officea: da je politika koju vodi vlada Njegova Veličanstva politika podržavanja kraljevske jugoslavenske vlade i Mihailovića kao njezina ministra rata. Upravo je to razlog zašto londonski SOE nije partizanima obraćao nikakvu pažnju. Tu uostalom potvrđuju i moja sjećanja. Da, mi smo zaista *znali* što se zbiva. Ja sam boravio u Londonu otprilike sve do svibnja ili lipnja 1942. nalazio sam se na takvom mjestu da sam mogao vidjeti sve što je prolazilo kroz naše ruke. Nema nikakve sumnje o tome da smo u to vrijeme doista znali veoma mnogo o aktivnostima partizana. Bili smo potpuno svjesni činjenice da ništa od onog što se pripisuje Mihailoviću nije njegovo djelo i da mi i dalje, još uvijek, provodimo veoma jasnu i veoma određenu direktivu: da sva naša podrška mora biti namijenjena Mihailoviću. Upravo je Glenconner, nakon odlaska u Kairo sredinom 1942. godine, bio taj koji je prvi, i to otprilike u listopadu i studenom te godine, počeo dolaziti do spoznaje da bismo se svakako morali povezati i s partizanima, a ne samo s Mihailovićem. Međutim, kada je on to samo nagovijestio Londonu (u to vrijeme ja doduše nisam bio tamo, ali sam kasnije vidio u Kairu tekstove tih poruka), dobio je po glavi od londonskog SOE - odnosno,

lupio ga je zapravo po glavi Foreign Office preko londonskog SOE. Prvo-bitni je Glenconnerov prijedlog bio da nekog pošaljemo kako bi uhvatio vezu s partizanima u Hrvatskoj, jer se u to vrijeme Hrvatska smatrala srcem i središtem partizanskog otpora. Mi tada još nismo znali da je Tito komandant svih partizana i da oni imaju organizaciju s Vrhovnim štabom oko Tita. Smatrali smo da je Hrvatska samo prirodni centar naj-aktivnijih partizana. A onda, u razdoblju između studenog 1942. i siječnja 1943. u Kairu se pojavila i izrasla ideja da pomažemo oba konja - to jest da i dalje podržavamo Mihailovića na njegovu ograničenom, skučenom, području i na jedini način kojim bismo mogli postići da od njega imamo bilo kakve koristi, ali da se povežemo i s partizanima i tako saznamo što bismo mogli s njima poduzeti. Premda joj se London u početku protivio, ta je politika na kraju prihvaćena.

MACLEAN: I provodila se sve do kraja 1943. godine. Kada sam polazio u Jugoslaviju, dobio sam direktivu - na koju se doduše nisam baš mnogo obazirao - da nastojim uvjeriti Tita kako bi bilo uputno da se nagodi s Mihailovićem. Istu takvu paralelnu i dodatnu direktivu dobio je i Bailey, to jest direktivu da to isto pokuša postići na drugoj strani, kod Mihailovića. Međutim, i Bailey i ja smo zaključili da je ta politika neostvariva.

TAYLOR: Mislim da je prilično jasno što se zapravo dogodilo. Kada je početkom 1943. godine Kairo napokon, i to na Glenconnerovu inicijativu, dobio dozvolu da se poveže s partizanima, Keble je zaključio da je to važan potez, pa je odlučio da pokuša urediti kako bi se to obavilo preko SOE, da bi naime SOE dobio taj posao. Stvorivši jednom takvu odluku, Keble je upotrijebio sva sredstva koja se mogu zamisliti da bi to postigao, kako taj posao ne bi ispustio iz ruku. I tako, kada je Deakin otišao u Jugoslaviju, zapravo su bili stvoreni uvjeti za početak suradnje s partizanima. Suradnje koja bi išla preko SOE. Kada ste se onda vi, Maclean, pojavili na pozornici, Keble je jednostavno odlučio da spriječi naprosto vaš odlazak u Jugoslaviju. Siguran sam da se upravo to dogodilo, jer sam dobro poznao Keblea. Taj je čovjek jednostavno sebi zabio u glavu da će čitav taj projekt zadržati u svojoj šaci, u rukama SOE.

DEAKIN: Imam dojam da se ovdje iznose dva gledišta. Po jednom gledištu neki su ljudi iz SOE znali sve o partizanima već 1942. godine. Kao potvrdu za to možemo uzeti Glenconnerovu zabilješku od srpnja 1942. Međutim, isto se tako može tvrditi da su jedini naši ljudi koji su znali za partizane bili ljudi u Ministarstvu rata, ali ih to što su znali nije zanimalo, jer u tom momentu nije to imalo nikakvu stratešku važnost. Jedna je stvar ipak sigurna: u stanovitom smislu riječi ne možemo prihvatiti obje pretpostavke. Ili su 1942. godine ljudi na stanovitim razinama SOE znali ili nisu znali; ili je za to znalo samo Ministarstvo rata, ali to nije nikom saopćilo.

SETON-WATSON: Predložio bih djelomično pomirenje ovih kontradikcija. Postojala su stanovita obavještenja (to nam potvrđuje Glenconnerova izjava), ali su bila prilično oskudna i štura i uglavnom su potjecala iz novinskih izvještaja. Odnosno, kako je to rekla Elisabeth Barker, postojalo je mnogo obavještenja, ali konačna slika koju su ta obavještenja stvarala nije baš bila veoma jasna. Znalo se, na primjer, da u Jugoslaviji ima mnogo otpora, koji nije pod Mihailovićevom kontrolom. Ta spoznaja proizlazila je uglavnom iz novinskih vijesti, iz povremenih kazivanja

putnika i iz povremenih izvještaja SIS-a. Sjećam se da smo te zime (1942-1943) imali dva-tri takva izvještaja, koji doduše nisu predstavljali visokokvalitetan obavještajni materijal, ali je konačna slika koju su nam davali bila ipak prilično jasna, a ta je slika govorila da sve borbe u Jugoslaviji vode partizani. Moram napomenuti da to nisu bila neposredna obavještenja niti su ta obavještenja dobivena čitanjem intercepta. Do takvih obavještenja došli smo tek kasnije.

TAYLOR: Fundamentalno u svemu bijaše politika koja se stvarala uz punu podršku i na inicijativu Foreign Officea. Sto se ticalo SOE, provođenje te politike značilo je koncentraciju svih napora u podršci Mihailoviću. Mislím da je s tim u vezi zanimljiva stilizacija Glenconnerove zabilješke. Iz nje, naime, jasno proizlazi kako nije znao samo on, nego i Foreign Office, da sve bitke koje se biju u Jugoslaviji vode partizani, a ne Mihailović. O tome nije bilo nikakvih iluzija. Međutim, premda se to znalo, politika vlade Njegova Veličanstva bila je politika podržavanja Mihailovića, a SOE je smio voditi samo takvu politiku i bilo mu je naređeno da je i dalje vodi.

DEAKIN: Godine 1942., u vrijeme kada je Glenconner napisao spomenutu zabilješku, jedina obavještenja o Jugoslaviji koja su bila dostupna SOE bijahu obavještenja do kojih se dolazilo hvatanjem emisija radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« i praćenjem pisanja švicarske i druge neutralne štampe. Razumije se da to nije moglo biti dovoljno da posluži Glenconneru kao povod da napiše zabilješku o kojoj govorimo.

TAYLOR: Po svoj prilici nije bilo dovoljno koordinacije. Postojala je stanovita količina prilično visokokvalitetnih obavještajnih podataka, ali SOE nije o njima bio obavještavan. Prema tome ništa od onog što je SOE znao (a što je znao možemo razabrati iz Glenconnerova memoranduma) nije bilo obavještajni materijal naročito visoke kvalitete. To što je SOE znao bilo je dovoljno da on bude sasvim siguran kako su u Jugoslaviji aktivni partizani, a ne Mihailović, ali ta spoznaja nije bila rezultat posjedovanja obavještenja koja bi bila tako detaljna kao ona do kojih se dolazilo iz raznih drugih izvora, uglavnom iz intercepta.

WOODHOUSE: Kad već govorimo o problemu zataškavanja podataka i o tome kako obavještenja nisu stizala u ruke onima kojima su zapravo morala biti namijenjena, mislim da se može kazati kako je jasno kao na dlanu da je Keble bio veliki krivac za to, -i to između ostalog i zbog toga što je, kako se priča, bio veoma čudan tip. Svi znamo da je on bio izvanredan čovjek, ali mislim da su njegovi postupci u toj 1942. godini, koja je za nas bila doista veoma teška godina, bili uvjetovani djelovanjem još jednog faktora osim onog o kojem je govorio Seton-Watson. Došlo je to jasno do izražaja u referatu Sweet-Escotta, u onome njegovu dijelu gdje se opisuje čudna organizacijska struktura tadašnjega kairskog SOE. Ta se struktura, kako nam je objasnio Sweet-Escott, povremeno doduše mijenja, ali je u razdoblju koje nas ovdje zanima, to jest u toku 1942. godine, bila izrađena po funkcionalnom, a ne po geografskom ključu. Zato je došlo do čudne situacije da je kairski SOE u svakom od svojih zasebnih odjela za obavljanje zasebnih funkcija imao jugoslavensku sekciju, grčku sekciju i albansku sekciju, a te sekcije nisu održavale vezu s odgovarajućim sekcijama - jugoslavenskom, grčkom ili albanskom - u drugim odjelima kairskog SOE. Ako želite dokaz za tu moju tvrdnju, možete ga naći u re-

feratu¹ što sam ga prošle godine objavio o tome kakve smo upute bili dobili Myers i ja u vezi s operacijom Georgopotamus. U tom sam referatu objavio tekst naše operativne zapovijedi, dugačak dokument pun takozvanih obavještajnih podataka, u kojem ipak nije bilo ni riječi o EAM-u ili o KKE-u ili o ljudima (osim jednog jedinog izuzetka) s kojima smo imali surađivati u toj operaciji. To se dogodilo premda nam dokumenti koje je proučio Clogg pokazuju savršeno jasno da su za postojanje EAM-a i za ulogu KKE-a već tada znali savršeno dobro i Foreign Office, i Ministarstvo rata, i Vrhovna Komanda u Kairu, i ostali odjeli kairskog SOE.

MACLEAN: Htio bi vas upozoriti na citat što ga je Elizabeth Barker izvadila iz memoranduma Foreign Officea od 7. lipnja 1944. Taj citat glasi: »Ako je itko kriv za sadašnju situaciju u kojoj su pokreti pod vodstvom komunista najjači elementi u Jugoslaviji i Grčkoj, onda smo to mi sami. Rusi su jednostavno sjedili po strani i gledali kako mi za njih obavljamo njihov posao.« Ja bih tome dao ovaj komentar. Sjedeći po strani i puštajući da Britanci pomažu Tita, Rusi su postigli suprotno od onog što su htjeli postići. Ne pomažući partizane, oni su svojoj stvari učinili slabu uslugu, dok smo mi, pomažući partizane, na kraju stekli njihovo prijateljstvo.

SETON-WATSÖN: Izgleda mi doista čudna sama pomisao na to da bi kralj Petar, da je kojim slučajem ipak bio otišao Titu, uspio Tita na nekin način obuzdati.

MACLEAN: Imate pravo, to je doista bila čudna ideja. Međutim, Churchill, koji je u dnu duše bio romantik, morala se svidjeti ideja da se mladi kralj pridruži svom narodu koji se bori. Po Churchilllovoj direktivi ja sam sondirao Tita o tome još u listopadu 1943. i dobio sam dojam da on nije potpuno protiv te ideje. Njemu bi to naravno pomoglo u Srbiji, a možda je uvidio da kralj Petar nema bogzna kako čvrst karakter.

BARKER: Ali zašto se onda taj isti Tito 1944. godine tako snažno odupirao ideji da se sastane s kraljem Petrom?

MACLEAN: U međuvremenu se do 1944. godine promijenila situacija. Partizani su ojačali u Srbiji. I ne samo to. Čitava njihova pozicija bila je zapravo mnogo jača, pa im zato nije bilo potrebno da čine takve ustupke. Danas znamo da je Staljin nagovarao Tita da primi kralja Petra kako bi nam ugodio i da ga onda dade ubiti.² Prilično tipično za Staljina.

BARKER: Nešto što nisam imala vremena istražiti, a u vezi je sa zbivanjem u ljetu 1944. godine, jest Churchillov potpuni preokret, do kojega je došlo još prije nego što se on sastao s Titom. Čim je Tito stigao na otok Vis, Churchill je odmah počeo govoriti: »Pošaljimo odmah kralja na Vis jer, ruku na srce, on ima isto tako pravo da bude tamo kao Tito. Sada ih možemo povezati.« Međutim, Eden mu je odgovorio: »Ne, mi to ne možemo uraditi.« Zaista su čudne riječi koje je Churchill u to vrijeme upotrijebio, riječi koje su zapravo značile: »Tako, sada ga imamo!« - misleći na Tita.⁸

¹ C. M. Woodhouse, *Early British Contacts with the Greek Resistance in 1942*. (Balkan Studies, XII, 1972).

² V. Dedier, *Tito speaks* (London 1953).

³ Vidi osobnu zabilješku predsjednika vlade ministru vanjskih poslova (redni broj H. 685/4) od 5. lipnja 1944 (Arhiva Foreign Officea 371/44291) i Edenovu zabilješku kojom je odgovorio Churchill 7. lipnja 1944 (Arhiva Foreign Officea 371/44291). Također vidi pismo predsjednika vlade generalu Wilsonu i Haroldu Macmillanu (TOO 2220 OZ) od 10. lipnja 1944 (ibid.).

MACLEAN: Za mene je to veoma zanimljivo jer mi se tako objašnjava nešto što se dogodilo kada je Tito odlazio s Visa. Bili smo uredili neka Tito ode s Visa da posjeti generala Wilsona. Bilo je to u srpnju 1944. Međutim, u posljednji čas, samo dan prije nego što je po njega imao doći avion - u to vrijeme »dakote« su već mogle slijetati na Vis - Tito je došao k meni, pa smo zajedno ručali u mojoj kantini. Nakon ručka Tito je rekao: »Htio bih s vama o nečem razgovarati.« Odveo sam ga u svoju sobu na gornjem katu jedne male kuće u kojoj sam tada stanovao, i on mi je rekao: »Ne mogu sutra poći u posjetu vrhovnom komandantu.« Razumije se da me to nije ni najmanje obradovalo, pa sam mu rekao: »Grubost prema vrhovnom savezničkom komandantu može vam donijeti samo štetu.« On mi je na to odgovorio: »Ne radi se samo o tome. Stvar je mnogo kompliciranija.« Razumije se da ja tada nisam imao ni pojma o tome da ga naši žele suočiti s kraljem Petrom. Da sam znao za tu ideju, energično bih joj se suprotstavio.

BARKE: Početkom 1943. godine došlo je do novog prekrajanja jugoslovenske vlade. Jovanović, koji je u to vrijeme bio njen predsjednik, zacijelo je imao stanovitu predodžbu o tome kako puše vjetar. Kako bilo da bilo, on je manje-više službeno zapitao našeg ambasadora, Georgea Rendela, namjeravamo li mi i dalje podržavati Mihailovića, jer ga on ne može zadržati u svojoj vladi ako smo mi odlučili da promijenimo svoju politiku. Rendel mu je odgovorio: »Nema promjene!«, pa je Jovanović ostavio Mihailovića u vladi. Mislim da smo Jovanoviću mogli reći barem to da o Mihailoviću gajimo stanovite sumnje. Naravno, zacijelo se radilo o tome da Foreign Office nije htio otkriti što misli prije nego uhvatimo vezu s partizanima.¹

BAILEY: Kad već govorimo o Mihailovićevoj suradnji s neprijateljem, treba svakako napomenuti da smo mi tu suradnju odobrili već u srpnju 1942, a to smo uradili zato što smo vjerovali da će, kad kućne čas, sve talijansko oružje, možda čak neke talijanske jedinice u Crnoj Gori, izvršiti na našoj strani.

¹ Vidi zabilješku Rendela o razgovoru s Jovanovićem od 31. prosinca 1942 (Arhiva Foreign Officea 371/37578). Vidi također zabilješku E. M. Rosea od 1. siječnja 1943 o razgovoru koji se vodio između Rendela, Sargenta i Howarda. Oni su se na tom sastanku dogovorili kako će naša formulacija biti da u našoj politici nije došlo ni do kakve promjene, ali ne smijemo preuzeti nikakvu obavezu da ćemo nastaviti u podržavanju Mihailovića.

13. Diskusija o referatu Deakina

WOODHOUSE: Htio bih kazati nekoliko riječi o očito potpuno uvjerljivoj tezi Bilja Deakina da važnost imaginarnog plana o invaziji na Balkan treba tražiti u njegovu učinku: a) na neprijatelja, b) na naše saveznike. Deakin je doduše govorio o Jugoslaviji, ali to što je rekao jednako vrijedi za Grčku. Komunističko vodstvo u Grčkoj bilo je isto tako prevareno i povjerovalo je da se sprema veliki saveznički desant u Grčkoj ili negdje na obalama Balkana. Brigadni general Myers bio je jedini čovjek u Grčkoj kojemu je bilo rečeno da će iskrcavanje biti izvršeno na Siciliji. Myers je tu tajnu povjerio samo meni i nikome drugom, pa su zato svi grčki gerilci bili ubačeni u operaciju, koju smo nazvali Animals, a to su uradili ne znajući što zapravo rade. No, ipak su brzopletostvorili isti zaključak kao i Nijemci: da je ta operacija posve sigurno uvod u savezničko iskrcavanje u Grčkoj. Međutim, čak i nakon desanta na Siciliji, koji je pokazao da Grčka ipak nije meta invazije, i Nijemci i grčke komunističke vođe ostali su podjednako u zabludi, pa su i jedni i drugi i dalje očekivali iskrcavanje u Grčkoj. Ja sam potpuno siguran, premda ne mogu iznijeti dokaze, za to koji bi potjecali od grčkih komunista, da su oni, to jest komunisti, upravo zbog toga što su vjerovali da predstoji savezničko iskrcavanje, pokrenuli u rujnu 1943. ono što će ostati u grčkoj povijesti zabilježeno kao prva runda građanskog rata. Njihov je cilj bio da pokušaju zbrisati, uništiti, sve suparničke snage otpora i da tako budu jedini na poprištu u času kad se mi iskrcamo. Drugim riječima, naša je varka doduše bila uspješna, ali je donijela ozbiljne i nepredviđene posljedice.

DEAKIN: Mislim da je s tim svakako povezana i činjenica da je (njemačka) Prva alpska divizija, koja je, u očekivanju iskrcavanja u Jugoslaviji bila poslana u Jugoslaviju da uništi tamošnji pokret otpora, prebačena u Grčku čim su Nijemci zaključili da će iskrcavanje biti ipak izvršeno u Grčkoj, a ne u Jugoslaviji.

MYERS: Možda je za to o čemu upravo razgovaramo relevantno nešto što ću vam sada kazati. Kada sam u svibnju primio spomenutu najstrože povjerljivu i nadasve važnu brzojavku u kojoj su se iznosili budući saveznički planovi, prvo što sam uradio bilo je da sam je uništio, a odmah poslije toga obavijestio sam Kairo da ćemo, u skladu s njihovim posljednjim direktivama, nastojati da u roku od dva mjeseca dovedemo (grčke) snage otpora do najvećeg mogućeg stupnja djelotvornosti i aktivnosti. Ujedno sam zatražio da mi se rekne kada će doći red na Grčku. Naime, dobro sam znao da će snage ELAS-a, ako ih ne budem na ovaj ili onaj način potpuno angažirao, ponovno nasrnuti na Zervasa. Poslije nekog

vremena dobio sam odgovor da Grčka ionako neće biti oslobođena prije kraja 1943. godine, a možda čak niti do proljeća 1944. godine. Rečeno mi je neka se zbog toga ne zabrinjavam, jer će se, zbog savezničkih mjera zavaravanja, neprijatelj plašiti invazije. Moram priznati da me je odgovor Kaira ipak veoma zabrinuo. Dobio sam dojam da kairski SOE jednostavno ne zna s kakvim sam problemom suočen. Naime, naprosto nisam mogao i nisam smio dopustiti da snage otpora ostanu duže vrijeme neaktivne. Morao sam se i dalje truditi da one ojačaju barem u moralnom i kvalitativnom pogledu, ako već ne i kvantitativno. Nakon što sam te probleme razmotrio s Woodhouseom, poslao sam Kairu brzojavku u kojoj sam rekao kako smatram bitno važnim da odem iz Grčke i osobno objasnim svojim starješinama te probleme.

BAILEY: Mogu li vam postaviti jedno pitanje? Deakin kaže da nije bio upozoren da predstoji talijanska kapitulacija, a vi to isto kažete o sebi. Htio bih vas upozoriti na nešto što se dogodilo u Mihailovićevu štabu, a bilo je u vezi s mojom prvom velikom svađom koju sam s njim imao. Mihailović je saznao za talijansku kapitulaciju na isti način kao mi: preko radija. Odmah poslije toga poslao je po mene i zatražio od mene objašnjenje. Upravo tada stigla je iz Kaira prva poruka u vezi s kapitulacijom Italije. U toj poruci Kairo nas nije obavijestio da su Talijani kapitulirali, jer smo to već ionako bili čuli preko radija, nego je sugerirao da britanska misija preuzme brigu o preuzimanju talijanskog oružja. Jeste li i vi u Grčkoj primili takvu direktivu?

WOODHOUSE: Da. No, mi smo zapravo još prije toga bili započeli pregovore s komandantom divizije »Pinerolo« u Tesaliji. Taj se čovjek zvao Infante, u prvom svjetskom ratu dobio je visoko britansko odlikovanje i već je odavno shvatio da se Italija bori na pogrešnoj strani, pa je još prije Mussolinijeva pada počeo s nama pregovarati o predaji svoje divizije. To je na kraju uradio, to jest predao je diviziju čim smo mi dobili direktivu da prihvatimo njezinu predaju, pa smo tako dobili 14 000 talijanskih vojnika kao organiziranu formaciju. Predavali su se doduše i mnogi drugi Talijani, po čitavoj Grčkoj, ali se ovdje predala čitava jedna kompletna talijanska divizija sa svim oružjem i svom ratnom opremom. Razumije se da ja osobno nisam mogao preuzeti komandu nad tom divizijom i nad svim tim silnim Talijanima koji su se predali, zato sam generala Infantea i njegovu diviziju pretvorio u suratnike, kazao im da zadrže oružje i da se odsad bore na našoj strani. Oni su to neko vrijeme činili, ali je meni bilo potpuno jasno da moram - ako želim da sve bude i u formalnom pogledu kako treba, jer smo tada ipak imali zajedničku komandu - nagovoriti sve gerilske vođe da zajedno s nama potpišu primirje s Talijanima. Tako smo lijepo svi zajedno potpisali to primirje, ali je bilo potpuno jasno da će se ELAS dočepati svega toga silnog oružja čim mu se za to pruži prilika, čim bude mogao. ELAS je još prije toga uhvatio kontakt s ljudstvom divizije preko partijskih kadrova u njoj, a sada je počeo obrađivati vojnike. Na kraju su Talijane potpuno demoralizirali, razbili ih u male grupe i grupice i na taj se način obogatili za 14 000 komada pušaka, čemu je trebalo dodati i brdsku artiljeriju i avione. Dilema s kojom sam se tada suočio bila je jedna od najtežih pred kojima sam se ikad našao, između ostalog i zbog toga što general Infante nije htio potpisati primirje ni s kim nego samo sa mnom. Smatrao je, naime, da će moj potpis biti jedina garancija da je primirje sklopljeno propisno, sklopljeno kako treba.

Razumije se da sa stajališta ELAS-a takvo primirje ne bi bilo u redu, pa je jedina alternativa koju sam imao bila da dopustim neka sve to silno oružje padne lijepo u ruke Nijemaca, što naravno nisam smio dozvoliti. Još uvijek ne znam jesam li ispravno postupio, ali znam da sam postupio onako kako mi je zapravo bilo naređeno da postupim. U svakom slučaju bila je to vrlo nezgodna i škakljiva dilema. Situacija bi naravno bila potpuno drukčija da se divizija »Pinerolo« nalazila na drugoj strani planinskog Lanca Pinda.

MACLEAN: Tito je naravno bio bijesan kada je saznao za »fifty-fifty« pogodbu Churchilla i Staljina, koju su oni sklopili 1944. godine. Ja sam za to saznao iz brzojavke koju sam primio u Beogradu. U Beograd sam stigao 20. listopada, istoga dana kada je grad oslobođen. Nisam pravo ni stigao u Beograd, a već mi je došla vrlo strogo povjerljiva brzojavka od Foreign Officea, u kojoj su me obavijestili o toj pogodbi. Moram priznati da sam ostao zapanjen i pomislio da će nastati veoma nezgodna situacija kad Tito za to sazna. Međutim, koliko znam, on je za to saznao tek nakon rata, zar ne?

DEAKIN: Ne, to nije točno. O tome ga je zapravo već tada obavijestio Churchill. Pročitat ću vam tekst brzojavke koju je Churchill poslao Macleanu 3. prosinca 1944:

»Molim vas da maršalu Titu podnesete slijedeću moju poruku. Prijepis ove brzojavke šaljem i maršalu Staljinu. Kao što znate, s maršalom Staljinom i sovjetskom vladom dogovorili smo se da ćemo prema Jugoslaviji voditi koliko je god to moguće zajedničku politiku, pa će zato naš utjecaj tamo biti na ravnopravnoj osnovi. Međutim, izgleda da vi prema nama postupate sa sve većom mržnjom. Možda vas vaše ambicije da okupirate talijanske teritorije na sjevernom Jadranu navode na to da gledate sa sumnjom i nesklonošću svaku vojnu operaciju koju poduzimamo na vašim obalama protiv Nijemaca. Već sam vam rekao da će sva teritorijalna pitanja rješavati tek mirovna konferencija. O njima će se prosuđivati bez obzira na to što je tko zauzeo u toku rata. U svakom slučaju moralo bi vam biti jasno da ti problemi ne bi smjeli ometati sadašnje vojne operacije.«

MACLEAN: Bilo je u to vrijeme nekih nezgodnih incidenata u Dalmaciji.

DEAKIN: To što sam upravo kazao upotpunjuje podatak da je Churchill poslao Staljinu kopiju brzojavke koju je uputio Titu. Brzojavka Staljinu započinjala je ovim riječima: »S obzirom na dogovor o zajedničkoj politici prema Jugoslaviji, šaljem vam kopiju brzojavke koju sam na žalost morao poslati Titu. Bit će mi veoma drago da čujem vaša gledišta.« Staljinov odgovor sačuvan je u jednoj zabilješci Foreign Officea. Staljin je odgovorio da se, prije nego što pošalje svoje primjedbe, želi posavjetovati s Titom. Pretpostavljam da je to doista uradio prije nego što je Tito poslao svoj odgovor. Titov odgovor, koji se ne navodi u ovoj zabilješci, došao je Foreign Officeu preko Macleana. Odgovor se odnosi na sve tvrdnje u Churchilllovoj brzojavci, osim na onaj njezin dio koji se odnosi na »fifty-fifty«. O tome nema ni riječi.

MACLEAN: Razumije se, da kazati kako će se prema nekoj zemlji voditi ravnopravna zajednička politika nije isto kao kad se rekne: »Podijeliti

ćemo vas fifty-fifty!« Kada sam s Titom prvi put razgovarao o ovoj nezgodnoj temi, a to je bilo poslije rata, potrudio sam se da mu objasnim kako ta pogodba nije značila nikakvu podjelu utjecajnih sfera - i da se meni uvijek činila prilično glupom.

BARKER: Nije li ta pogodba, u času kada je bila sklopljena, dakle u početku, značila da ćemo Rusima prepustiti upravljanje njihovim suhozemnim snagama, a mi ćemo opremiti njihove zračne snage?

DEAKIN: Treba imati na umu da je Churchillovo vlastito objašnjenje (a mislim da su ga kasniji događaji potvrdili) još uvijek veoma kontroverzno. Sigurno je da je Churchillova jedina namjera bila da pokuša nešto izvući iz Staljina, da ga isprovocira da rekne nešto na temelju čega će onda on, tj. Churchill, dobiti kakvu takvu sliku o tome kuda zapravo smjera Crvena armija. Bio je to naprosto pokusni balon, gurnut preko stola za kojim su večerali. Poslije večere Churchill je vlastitom rukom napisao na komad papira niz postotaka, ali to što je na taj način uradio nije imalo ni u kom smislu predstavljati bilo kakvu pogodbu. Churchill je zapravo čak poslao Rooseveltu brzojavku, u kojoj ga je obavijestio da će to utanačenje vrijediti samo tri mjeseca. Jedina Churchillova intencija u svemu tome bila je zapravo da sazna kamo ide Crvena armija. On nije pokušao podijeliti Balkan. Možda je svojim postupkom stvorio pogrešan dojam, ali je jedino na što se mogu osloniti i u što mogu biti sigurni ono što je on, Churchill, mislio da je uradio.

MACLEAN: Moram reći da je u meni to pobudilo pogrešan dojam.

BARKER: Pregovori s Rusima trajali su još od travnja.

WOODHOUSE: Točno je da su se razgovori vodili već četiri ili pet mjeseci, ali to nisu bili razgovori vođeni sa ciljem da se utvrde ili ugovore bilo kakvi postoci.

MACLEAN: Pretpostavljam da su partizani načuli o jednoj ideji, koja je bila na snazi sve do kraja 1943. godine, to jest o ideji da se Jugoslavija podijeli na utjecajne sfere između četnika i partizana, što bi se zapravo svelo na isto.

DEAKIN: Oni su to saznali na veoma jednostavan način. Bailey je ovdje spominjao brzojavku o »Ibarskom planu«. Mislim da ta brzojavka nije potekla iz kairskog SOE, nego je došla iz Vrhovne komande za Srednji istok. Mislim da je to u svom prvobitnom obliku bila vojna brzojavka. Poslana je Baileyu u Jugoslaviji nakon što je naša misija otišla u Crnu Goru, pa tako nismo za nju saznali i nismo dobili nikakve upute u vezi s njom. Međutim, ipak se pročulo, svakako ne iz naše misije, da pomišljamo na nekakvu podjelu Jugoslavije na »sfere«.

BAILEY: »Ibarski plan« predložili smo Hudson i ja nedugo nakon mog dolaska u Jugoslaviju, ali je očito da je taj plan »bio u zraku« i neko vrijeme prije toga. Mene zapravo ne iznenađuje činjenica da je zadobio stanovit dojam vjerodostojnosti. Međutim, htio bih upozoriti na dvije-tri veoma minorne okolnosti. Točno je da ja, upravo kao i Woodhouse u Grčkoj, nisam bio prethodno upozoren da predstoji kapitulacija Italije. Vijest o tome primio sam u najnezgodnijim okolnostima. Čitav taj dan bili smo u pokretu. Budući da puna četiri tjedna naši nisu bacili četnicima ni jednu jedinu pošiljku ratnog materijala, bio sam u »magarećoj klupi«, to jest umjesto da jašem s Mihailovićem i s njegovim štabom na čelu kolone, morao sam jahati na začelju komore. Otprilike u devet sati, kada se već potpuno smračilo, kazali su mi da me zove general. Ne mogu tvrditi da je

bio zelen od bijesa; bilo je previše mračno da bih to mogao vidjeti. Međutim, bio je tako bijesan da je jedva govorio. Rekao mi je: »Upravo smo čuli na radiju vijest BBC-a o kapitulaciji Italije. Zašto me o tome niste prije obavijestili?« Odgovorio sam: »Razlog tome je veoma jednostavan. Ni ja nisam bio obaviješten.« Mihailović mi nije rekao baš da lažem, a ja sam ga kasnije uspio smiriti podsjetivši ga na činjenicu da smo bili u pokretu još od šest sati ujutro, da je sada osam ili devet sati uveče i da ja jednostavno nisam imao priliku da uhvatim vezu s Kairom. Razumije se da je prva poruka koju sam primio slijedećeg jutra bila poruka o talijanskoj kapitulaciji. Mene je to dovelo u još gori položaj, jer Mihailović nije nikako htio vjerovati da ja doista nisam ništa znao. Za njega je bila sasvim nevjerovatna i sama pomisao na to da mi moji ne bi o tome ništa rekli, da bi me ostavili u tmini. Mislilo je da se samo po sebi razumije da sam primio poruku o tome, ali sam je onda pred njim zatajio zbog nekakvih mojih interesa.

GLEN: Bailey i ja imali smo sreću da upoznemo Mihailovića u boljim danima. Sjećam ga se kao zanimljivog čovjeka - rekao bih prije kao intelektualca nego kao vojnika. U to vrijeme on nije bio uskogrudan. Bio je povučen u sebe, i u tom smislu daleko od ljudi, ali se jasno vidjelo da u njemu postoje i vru razne unutrašnje napetosti i sukobi. U prvom svjetskom ratu je Srbija, koja je tada imala šest milijuna stanovnika, izgubila milijun i tri četvrtine svojih ljudi. Gubitak ljudskih života bilo je nešto što je za Mihailovića imalo desperatnu važnost, i samo po sebi i kao faktor održanja jugoslavenske države. Postojale su naravno i druge sile što su na njega utjecale: komunisti, pa strah za opstanak Srbije, strah za opstanak monarhije, strah za održanje svega do čega je njemu bilo stalo. Mislim da bi se za Mihailovića moglo reći da nije znao birati ljude. Ne vjerujem da je u to vrijeme bio uskogrudan velikosrb. Ne mogu usto a da se ne zapitam da li bismo mi uspjeli odoljeti silama osamljenosti, samotnosti i beznađa, kojima je on bio izložen. Mislim da je ono što se dogodilo Mihailoviću strašna ljudska tragedija.

BAILEY: Dodao bih nešto činjenicama koje su proizašle iz prvoga svjetskog rata. Mihailović mi je nekoliko puta pričao o tragediji koja je zadesila 16 000 mladića u dobi kad muškarac postaje sposoban za vojsku, koji su se povlačili zimi od 1915. na 1916. godinu kroz Srbiju, Bosnu i Hercegovinu na Krf. Zbog studeni, tifusa i drugih bolesti na Krf su stigle samo četiri tisuće. To je na Mihailovića ostavilo trajan dojam, i on to nije nikad zaboravio, jer je u to vrijeme i sam bio mlad oficir. Čak toliko mnogo godina poslije toga bio je pod dubokim dojmom stradanja Srbije u prvome svjetskom ratu. Sjećanja na to činila su u drugome svjetskom ratu još čvršćom njegovu odlučnost da nastavlja svoju politiku pasivne rezistencije sve do trenutka koji on bude smatrao presudnim.

HENNIKER: Ali on se prema vama odnosio krajnje sumnjičavo, zar ne? Rekao bih da je Glennov opis Mihailovića točan: bio je samotnik.

BAILEY: Njegovo držanje prema meni u svakom je danom času uvelike ovisilo o tome kakva je u tom trenutku bila situacija s obzirom na slanje pošiljki ratnog materijala. Ako bi u razdoblju od dva tjedna bile bačene dvije pošiljke, bilo je krasno, kao u rajskom vrtu, i ja sam uživao Mihailovićevo povjerenje. Međutim, ako poslije toga ne bi bilo ništa bačeno tri ili četiri tjedna, Mihailović bi me opet potjerao u komoru ili bi me smještavao na konak na takva mjesta koja su Nijemci mogli napasti.

Nije se to dogodilo jedanput. Moja bi se situacija zatim malko popravila. BBC bi mu dao kakav kompliment, i on bi me pozvao na večeru.

BARKER: Naišla sam u dokumentima na dvije-tri prilično nezgodne opaske - i vaše i brigadnog generala Armstronga - o Mihailovićevim sposobnostima kao komandanta i kao organizatora.

BAILEY: Nisam bio pozvan da dajem sudove o njegovim vojničkim sposobnostima, ali mislim da sam bio i te kako pozvan da kritiziram njegovu apsolutnu opsjednutost vojnim administriranjem. Ovdje smo već govorili o interceptima i o tome kako je Nijemcima pošlo za rukom da odgonetnu Mihailovićeve šifre, pogotovo unutrašnje, tj. za komuniciranje u zemlji. Ja jednostavno ne mogu dokučiti ni zamisliti što su Nijemci zapravo radili s Mihailovićevim brzojatkama. Tipična brzojanka glasila je otprilike ovako: »Podnarednik X. X. unapređuje se u čin narednika s važnošću od...« itd. Vjerujte mi da nimalo ne pretjerujem. U toku mog boravka u Mihailovićevu štabu poslani su na stotine takvih brzojanki. Mene nije naročito zabrinjavao rizik, koji je zbog toga nastajao, jer Mihailović ionako nije baš često izdavao operativne zapovijedi. Možda je i sam uvidio da su Nijemci razbili njegove kodove. Alternativa za bežićne poruke bilo je slanje kurira, kojemu je trebalo i do petnaest dana da stigne na odredište, a za to bi vrijeme lokalnom britanskom oficiru za vezu dozlogrdilo čekanje i odgađanje, pa bi čitava operacija bila otkazana.

Držim da treba razmotriti i kakva je bila situacija s ratnim materijalom koji smo slali. Mihailoviću je jednom bilo bačeno 500 komada vojničkih cokula za *lijevu* nogu! To se jednom dogodilo i Deakinu. Drugom nekom zgodom Deakin je dobio pošiljku vojničkih cokula broj 6. Jugoslaveni su općenito krupni ljudi, ali smo na našu sreću uspjeli razdijeliti te male cokule djeci, pa smo iz toga izvukli barem propagandnu korist. Još se jedan tragikomičan slučaj dogodio kada je Kairo poslao nekoliko stotina ručnih granata, i to, postupivši potpuno ispravno, tako da je granate stavio u jedan kontejner, a njihove detonatore u drugi. Na žalost, iz Mihailovićeva štaba nisu došle nikakve upute, a zapravo nisu ni mogle doći, jer mi nismo bili unaprijed obaviješteni o tome što će biti bačeno. Stoga je na licu mjesta izbila svađa i sukob između dvojice lokalnih komandanata, koja je završila tako da je jedan komandant ponosno odnio šest stotina granata, a drugi komandant isto tako ponosno detonatore i fitilje. Takvi bi se primjeri mogli nizati unedogled.

MACLEAN: Jednom smo primili velik broj detonatora koji su bili rasuti u običnoj pošti.

HORNSBY-SMITH: Mislim da se ne pridaje dovoljna važnost stanovitim tadašnjim veoma čvrstim političkim uvjerenjima i čvrstini javne podrške u tom teškom razdoblju. Došlo je to do sjajnog izražaja u referatu Elisabethe Barker, koji nam pokazuje kakva su se tada zakašnjavanja i kolebanja događala. U London je jednoga dana stigao viteški mladi kralj. Euforija koju su izazivali taj mladić i druge evropske kraljevske ličnosti, koje su pobjegle u Britaniju, bijaše veoma stvarna, a u tadašnjim okolnostima sinonimna s euforijom što ju je pobuđivao Mihailović, koji je u očima javnosti zadobio lik branioca monarhije. U tim prvim danima Rusija naravno nije bila naša saveznica i političkom je scenom vladala ideja da mi idemo za tim da u Jugoslaviji održimo monarhiju. Vjerovalo se da ćemo se vratiti u Jugoslaviju i pomagati tamo novom mladom kralju, koji

će dotad proći kroz našu školu kraljevanja. I doista: činjeni su veoma veliki napori da bi taj dokoni mladić stekao obuku vladanja, inspiriran Đurom VI i primajući savjete Winstona Churchilla. Međutim, mora se kazati da kralj Petar nije baš uvijek radio ono što je naučio u toj obuci.

U isti mah i u isto vrijeme postojao je kod nas veoma dubok strah od komunističkog utjecaja na Balkanu i na Sredozemlju, i taj je strah dolazio jasno do izražaja u zabilješkama što su ih razmjenjivali lord Selborne i Foreign Office. No, onda se promijenio smjer naše politike, mislim da je to bilo isključivo Churchillovo djelo. Odmah poslije toga on je svjesno intervenirao, i to na taj način da je osobno izabrao Macleana kao čovjeka koji će otići u Jugoslaviju. Mislim da nismo obratili dovoljno veliku pažnju pitanju kako bi bila duboka i jaka reakcija u javnosti - svakako u toku prvih godina - da smo kojim slučajem odbacili monarha koji je k nama došao kao saveznik.

MACLEAN: Mogu li tome nešto dodati? Od 1937. do 1939. godine živio sam u Moskvi radeći u našoj tamošnjoj ambasadi. Upravo se tih godina staljinizam najviše razmahao, pa sam bi veoma svjestan što je na kocki. Mislim da je zapravo ta okolnost bila jedan od razloga koji su potaknuli Sargenta, moga starog prijatelja, da upravo mene gura kao čovjeka koji će otići u Jugoslaviju. Cim sam od Churchilla čuo da me ne šalju Mihailoviću, nego nekom tko se zove Tito, i čim mi je odmah poslije toga Churchill rekao kako se smatra da je taj Tito komunist, prvo je moje pitanje koje sam mu postavio bilo: »Jeste li promislili o tome kakve bi implikacije moglo imati podržavanje pokreta koji inspiriraju komunisti i koji će sigurno slušati Ruse?« Churchill mi je odgovorio: »Da - razmislili smo o tome!«, a onda je dodao: »Nas zanima tko ubija najviše Nijemaca i kako mu možemo pomoći, a politički obziri su sekundarni.« Kasnije, kada sam u studenom 1943. napisao svoj prvi opširni politički izvještaj i kada sam se, poslije toga, sastao i s Edenom i s Churchillom, dao sam im jasno na znanje kako smatram da će Tito sigurno pobijediti i da će onda svakako uvesti u Jugoslaviji komunistički režim. Neki su ljudi nakon rata postavljali pitanja o tome što sam ja zapravo izvještavao iz Jugoslavije, ali ta su pitanja bila suvišna, jer sam u svojim izvještajima dao apsolutno jasno na znanje da će budući režim u Jugoslaviji biti svakako komunistički. Upravo me je tada, na spomenutom sastanku, Churchill zapitao: »Namjeravate li (poslije rata) živjeti u Jugoslaviji?«, a kada sam mu odgovorio: »Ne, ne namjeravam!« on mi je rekao: »Ne namjeravam ni ja, pa kada je tome tako, zar ne bi bilo najbolje da pustimo Jugoslavene neka sami odluče kakav će sistem imati?!« Te Churchillove riječi primio sam kao savršeno jasnu direktivu, i to je bila baza s koje sam otada uvijek polazio. S druge strane, čim sam stigao u Jugoslaviju odmah me se jako dojmila velika razlika između Tita i komunista koje sam sretao u Moskvi i drugdje. Upravo me je to potaknulo da u onom istom prvom velikom izvještaju, što sam ga poslao u studenom 1943, napišem i ovo: »Mnogo će ovisiti o Titu i o tome da li on sebe još uvijek vidi u svojoj bivšoj ulozi agenta Kominterne ili u sebi vidi budućeg vladara nezavisne Jugoslavije.« Upravo to pitanje postavio sam i samom Titu kada smo se prvi put sastali. Zapitao sam ga: »Namjeravate li pretvoriti ovu zemlju u sovjetsku koloniju?« Dobio sam prilično oštar odgovor, na koji me je on i kasnije dva-tri puta podsjetio.

HENNIKER: Jedan faktor koji je bio nazočan u glavama nekih naših ljudi bijaše sjećanje na to da smo u prijašnjim ratovima pomagali Srbe, a takav su faktor bili i naši prosrpski osjećaji.

MACLEAN: Zbog toga smo napuhali Mihailovića u nešto što ni sam nije mislio da jest.

JOHNSTONE: Mihailović je imao veliku nesreću što se morao takmičiti s vojnim i političkim vođom Titove stature, koji je, osim toga, mogao narodu ponuditi nov politički program. A taj je program, vjerovali vi ili ne, silno privlačio Jugoslavene, i to ne samo Srbe, nego i druge jugoslavenske nacije. Protiv takvih hendikepa Mihailović se jednostavno nije mogao boriti.

HORNSBY-SMITH: Razumije se da je Mihailović bio potpuno nerealističan u zahtjevima koje je postavljao pred nas i pred naše ograničene resurse. On je uvijek polazio od postavke da će na kraju krajeva dobiti sve što zatraži i da će onda postati velik osvajač. Sjećam se dobro svakodnevnih bitaka koje smo vodili s »Bombarderom« Harrisom i s drugim vođama našega ratnog zrakoplovstva tražeći avione. Cesto se događalo da smo čekali i po nekoliko tjedana da nam ustupe jedan jedini avion za kakvu značajniju misiju.

DAVIDSON: Teškoće s kojima se sukobljavao SOE, okapanja koja je imao, bijahu zaista ogromni. U najmanju ruku sve do travnja 1943. situacija je doista bila takva da se može slobodno reći kako je SOE zapravo raspolagao sa samo četiri »liberatora« za sve operacije što ih je vršio iz Egipta. No, trebalo bi zapravo napomenuti da u stvari nismo ni u jednom danom trenutku raspolagali sa sva četiri »liberatora«, nego s najviše tri, ponekad sa dva, a veoma često samo s jednim, i taj jedan avion morao nam je biti dovoljan za letove i u Grčku i u Jugoslaviju i za razne druge zadatke. Mislim da moramo imati na umu tu strašnu oskudicu u pogledu transportnih sredstava, koja je potrajala sve do travnja i svibnja 1943, čak i duže. Zapravo je taj problem bio svladan tek početkom 1944. godine.

BARKER: Sto se tiče britanskog javnog mnijenja, nema sumnje da je Mihailovićeva kolaboracija s okupatorom predstavljala ozbiljnu nevolju. Čini se da je to dovelo u gadnu nepriliku Edena i svakako Sargenta u prosincu 1943, kada su počela stizati obavještenja o Jugoslaviji i kada su vijesti radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« počeli sve više prenositi ne samo BBC nego i štampa. Zbog toga je britanskoj vladi postalo vraški teško da se pred svijetom i dalje zalaže za Mihailovića.

HORNSBY-SMITH: Britanska se vlada predomišljala previše dugo, i možda previše mnogo, o nečem što je u njezinim očima predstavljalo krupnu konstitucionalnu odluku - da li da se odbace kralj i izbjeglička vlada.

MACLEAN: Na kraju krajeva povukli su za sobom i kralja i novu izbjegličku vladu i time zapravo nisu ništa postigli, ni najmanje nisu izmijenili situaciju, nego su sve učesnike doveli u lažnu situaciju.

WOODHOUSE: Moram priznati da me donekle iznenadilo ono što se ovdje govorilo o oskudici aviona. Ja dakako uviđam da je Grčka bila mnogo bliže Egiptu nego Jugoslavija, zato vjerojatno za Grčku nisu bili naročito potrebni veći tipovi aviona sve do invazije u Italiji, kada je Italija postala baza. Međutim, sredinom ljeta 1943. godine, kad se pripremala operacija Animals, mi smo u Grčkoj stajali izvanredno dobro s

obzirom na opskrbljenost aviona. Dobivali smo otprilike osamdeset letova tjedno.

SWEET-ESCOTT: Poslije travnja 1943. bilo je deset »halifaxa«, jer su u veljači ili ožujku načelnici štabova pristali da kairskom SOE prepuste deset »halifaxa«. Međutim, prošlo je mnogo vremena prije nego što su ti avioni postali dostupni, prije nego što se s njima moglo raspolagati. Naime, ti su avioni morali biti dopremljeni s nekoliko strana svijeta, a poslije toga smo ih još morali pregraditi.

HENNIKER: Mislim da Jugoslavija nije dobivala mnogo aviona prije početka 1944. godine.

WOODHOUSE: Ono što ovdje želim istaći jest činjenica da se sredinom 1943. godine Mihailović našao u magarećoj klupi, zato nije mogao dobiti ni jedan avion, a Tito još nije postao zvijezda koja se penje.

MACLEAN: U načelu je trebalo da dobijemo te avione u zimi od 1943. na 1944. godinu. Postojala je suglasnost da ćemo ih dobiti, iza tog zahtjeva je stajao Churchill, ali su vremenske prilike bile veoma loše.

HENNIKER: Međutim, u proljeće 1944. dobivali smo veoma mnogo aviona.

SWEET-ESCOTT: U drugoj polovici 1943. godine bacali smo prosječno 150 tona mjesečno. Koliko se sjećam, u toku šest mjeseci bacili smo 900 tona. Mislim da je od tih 900 tona bilo 300 tona za Grčku, a 600 tona za Jugoslaviju.

GLEN: Woodhouse ima pravo. Ti su avioni imali čudne raspone dometa, a ta je okolnost imala veoma odlučnu ulogu. Mislim da ste vjerojatno imali priličan broj »wellingtona« iznad kratkog dometa.

WOODHOUSE: Mi u Grčkoj nismo imali »wellingtona«. Završili smo doduše padobransku obuku u »wellingtonima«, ali nam je onda bilo rečeno da ćemo u Grčku morati iskočiti iz »liberatora«. Iz toga se može zaključiti da se ili nije raspolagalo »wellingtonima« ili nisu imali potreban domet.

DAVIDSON: Sve do travnja 1943. raspolagali smo samo s četiri »liberatora«, a od ta četiri aviona u svakom su danom trenutku bila upotrebljiva najviše dva. Poslije toga došli su »halifaxi«. Nismo dobili odjednom svih deset, nego su dolazili po jedan, dva ili tri, i to je tako išlo sve do kraja svibnja, a onda smo ih počeli dobivati više.

SWEET-ESCOTT: Tih deset »halifaxa« nije se skupilo sve do lipnja 1943. Mislim da je to točno.

MACLEAN: Kada sam u rujnu 1943. otišao u Jugoslaviju, moji ljudi i ja odletjeli smo tamo »halifaxom«, poletjevši iz Protvillea u Tunisu. Kad sam drugi put bio bačen u Jugoslaviju, odletio sam iz Barija avionom tipa »dakota«.

SWEET-ESCOTT: Zanima me biste li nam mogli, u kontekstu problema savezničkih iskrcavanja, kazati nešto o rasturanju desantnih brodova pod američkom komandom na Sredozemlju u vrijeme kapitulacije Italije. Muči me nešto što mi je poslije rata rekao lord Killearn. Pričao mi je da je u vrijeme održavanja Kairske konferencije 1943. godine Churchill bio veoma zabrinut zbog neuspjeha što smo ga pretrpjeli kada smo bili pokušali zauzeti Dodekaneze, i da je od Killearna zatražio da upriliči večeru s grčkim kraljem da bi on, Churchill, objasnio kralju zašto je ta operacija propala. Killearn tvrdi da je Churchill dao otprilike ovakvo objašnjenje. U to vrijeme nalazio se na Sredozemlju samo stanovit broj desant-

nih brodova, a komandu nad njima imao je general Eisenhower, koji je ujedno imao prioritet u pogledu određivanja njihove upotrebe. Eisenhower je bio pristao da će, ako iskrcavanje kod Salerna upali kao bomba, prepustiti neke od tih brodova generalu Wilsonu. Međutim, u kritičnom trenutku operacija kod Salerna krenula je loše, zato nije bilo desantnih brodova raspoloživih za operaciju zauzimanja Dodekaneza, osim stanoovitog broja brodova koji su, u skladu s odlukama konferencije u Quebecu, morali biti poslani u Arakan. Čini mi se da je Churchill kasnije napisao da je razmjena brzojavki do koje je tada došlo između njega i Eisenhowera bila najbolnja epizoda u odnosima između njih dvojice u toku cijelog rata. Sto je istina u tome? Moram priznati da meni dosad nije pošlo za rukom da je utvrdim. Da li je bilo koji od Eisenhowerovih desantnih brodova bio stavljen na raspolaganje organizatorima operacije zauzimanja Dodekaneza? Je li one brodove poslao u Arakan neki niži funkcionar, jer je to bilo u skladu s odlukom konferencije u Quebecu, ili se dogodilo nešto drugo?

DEAKIN: Moram priznati da baš nisam mnogo kompetentan da vam dadem podrobni činjenični odgovor na vaše pitanje. Ali smatram da se osim problema koji ste načeli svojim pitanjem postavljaju zapravo još dva problema. Vaša hipoteza o Salernu je fascinantna. Moram priznati da dosad nisam znao da je bilo tko ikad sugerirao da bi Eisenhower - da je kojim slučajem operacija kod Salerna bila brza i uspješna - bio pristao da oslobodi desantne brodove. Postoje dvije okolnosti koje donekle rasvjetljavaju ono o čemu ste govorili. U prvom redu, samo se po sebi razumije da se tu nije radilo samo o tome da se pojača flota desantnih brodova koja se već okupljala na Britanskom otočju za operaciju Overlord. S američkim načelnicima štabova bili smo se nagodili o slijedećem: zauzvrat za njihov pristanak na operaciju Husky mi nećemo praviti probleme u vezi s desantnim brodovima. Drugim riječima, nećemo postavljati prevelike zahtjeve u istočnom Sredozemlju. Složili smo se, doduše prilično nevoljko, sa stavom američkih načelnika štabova da desantni brodovi koji budu oslobođeni na Sredozemlju imaju biti oslobođeni za Normandiju - i ni za što drugo. U isti mah čovjek koji se okoristio tom svađom, a bila je to doista ogorčena svađa, bijaše admiral King u Washingtonu, koji je brže-bolje poslao na Pacifik sve brodove kojih se mogao dočepati u američkim brodogradilištima. No, ja ne mogu odgovoriti na vaše pitanje iznoseći bilo kakve brojke. Mislim da desantni brodovi nisu bili ni u jednoj fazi poslani u istočno Sredozemlje radi sudjelovanja u egejskoj operaciji. Ta se operacija, mislim, izvela s već otprije raspoloživim resursima. Međutim, Amerikanci su se na nas najviše naljutili zato što su smatrali kako imaju razloga da naše postupke smatraju podmuklim i neiskrenim. Mislili su da su se s nama pogodili o slijedećem: ako oni pristanu na Siciliju, mi nećemo postavljati takve zahtjeve. Zato se u taj spor uvukla tako velika gorčina.

SWEET-ESCOTT: Upravo zato je Churchill poslao Wilsonu brzojavku u kojoj mu je naredio da »improvizira i bude drzak«. Killlearn mi je rekao da je na onoj večeri Churchill rekao grčkom kralju (govoreći o Wilsonu): »I onda je on improvizirao i bio drzak!«

CLISSOLD: Smijem li postaviti pitanje o nečem što je u vezi s jednim problemom koji još nismo sasvim raščistili. Odnosi se na invaziju u Jugoslaviju, a glasi: Jesmo li ikada upotrijebili kao polugu pritis*-a ponudu da

ćemo nakon rata pristati na teritorijalne ustupke u korist Jugoslavije? Jesmo li to ikada uradili bilo na službenoj razini (obrativši se jugoslaven-skoj vladi ili knezu Pavlu) ili putem kakvog tajnog kanala? Tih godina (1939-1941) bilo je prilično mnogo tajnih kontakata, naročito s organiza-cijama Slovenaca u Istri i Julijskoj krajini, a sjećam se glasina da su tim ljudima bila navodno dana razna obećanja da bi se pojačao njihov otpor. Jeste li naišli na ikakve podatke o tome u arhivama?

BARKER: Početkom 1940. godine dana je službena vladina ponuda u vezi s Istrom. U toj ponudi Trst nije bio poimence spomenut. Kada se u prosincu 1941. Eden sastao sa Staljinom, mislim da mu je spomenuo naše obećanje u vezi s Istrom, a Staljin je odgovorio kako se slaže da se Jugoslavija proširi na to područje. Upravo je zato Dixon poslije toga na-pisao onu svoju slavnu zabilješku u kojoj je iznio da je Staljin sklon stva-ranju povećane Jugoslavije, ali smo mi pomislili da on zapravo cilja na Italiju.

DEAKIN: Ovdje smo nekoliko puta govorili o interceptima, o tuma-čenju onih intercepta što su se odnosili na Jugoslaviju i o njihovoj vri-jednosti, a znamo i to da su Nijemci hvatali i dešifrirali Mihailovićeve po-ruke. Kod Nijemaca je to stvorilo još čvršće uvjerenje da ćemo se mi iskrcati na Balkanu. Nijemci su čitali Mihailovićeve poruke, u kojima je on tvrdio da je siguran da ćemo to uraditi, i bili su uvjereni da on ima pravo, jer se sve što je on još od 1940. i 1941. godine tvrdio o našoj ana-lizi njega i monarhije na dlaku poklapalo s Hitlerovom analizom. Hitleru nije jednostavno nikad palo na pamet da ćemo podržavati Tita. On je također rezonirao po kriterijama prvoga svjetskog rata, upravo kao Mi-hailović, pa je zato Mihailovića smatrao mnogo opasnijim nego komuni-stičke partizane u Srbiji. To je bio Hitlerov osobni stav, a osim toga treba imati na umu da je kao Austrijanac bio protusrpski raspoložen. Sve to proizlazi iz intercepta. Nijemci su, dakle, hvatali i čitali Mihailovićeve poruke, slali su ih u Berlin i govorili: Mihailović kaže da će se Britanci iskrcati, on je miljenik Britanaca, pa to sve znači da će se Britanci doista iskrcati.

Druga konsekvencija intercepta još je čudnija. Za nju se saznalo po-slije rata, na suđenju sedmorici njemačkih generala - »Slučaj sedmorice« - koji su komandirali na jugoistoku, a među njima su bili i generali koji su komandirali u Grčkoj. Među dokaznim materijalom iznijetim na tom suđenju bijahu i podaci o tome kako su Nijemci hvatali Mihailovićeve brzojavke i čitali ih. Za njihovo hvatanje postojala je posebna stanica u Beogradu, i taj je posao obavljao jedan njemački tehničar porijeklom iz jugozapadne Afrike, koji je doveden na suđenje kao svjedok, jer se branitelj jednog od optuženih generala zaprepastio kada je saznao da su se Nijemci služili interceptima Mihailovićevih brzojavki dok bi pisali izvje-štaje namijenjene generalu Gehlenu i da su u njima doslovce citirali nje-gove poruke u kojima je iznosio svoje procjene o snazi vlastite organiza-cije. Da bi se dodvorio Hitleru (jer je i u njemačkoj vrhovnoj komandi bilo ljudi koji su bili za Mihailovića i protiv njega), Gehlen je doslovce prihva-tio tvrdnje iznijete u tim dešifriranim porukama i na temelju toga izmislio kompletnu bojnu zapovijed za Mihailovića - koja se u cjelini zasnivala na porukama što ih je Mihailović razmjenjivao sa svojim komandantima. Obrana na procesu iznijela je to kao tobožnji dokaz da je Mihailović bio

za Nijemce mnogo veća opasnost nego Tito. Bila je to ta druga upotreba intercepta koja nas zanima u ovom kontekstu.

BAILEY: Nadam se da je Gehlen sve Mihailovićeve brojke skresao za pedeset posto.

DEAKIN: Gehlen je znao što radi, i to je uradio namjerno jer je želio da mu Hitler povjeruje.

MACLEAN: Treba svakako napomenuti da je bio zanimljiv i sovjetski stav prema Mihailoviću. Oni su Tita veoma uznemirili kada su u prvim danima borbe pokazali stanovit interes za Mihailovića, a Eden mi je pričao da je Molotov pokazao interes za to da pošalje sovjetsku misiju u Mihailovićev štab, po svoj prilici zbog toga što je pretpostavljao da se nama isplati što smo svoju misiju poslali, pa nije htio da oni, Sovjeti, iz toga izostanu. Tita je to naravno samo još više naljutilo.

DEAKIN: Prema tome, u prvom razdoblju ruska i njemačka interpretacija bijahu identične.

14. Diskusija o referatima Woodhousea, Myersa i Clogga

JOHNSTONE: Poslije Cloggova referata pala su mi na pamet jedno ili dva pitanja. Prvo proizlazi iz jedne Cloggove primjedbe o historijatu odnosa između Leepera i SOE u razdoblju koje je prethodilo događajima što se opisuju u referatu. Ti su odnosi relevantni i mislim da ih treba držati na pameti u čitavoj ovoj diskusiji. Sukob između Leepera i SOE i njegovi osobni osjećaji prema SOE datiraju iz razdoblja davno prije njegova postavljanja za ambasadora pri grčkoj izbjegličkoj vladi - potječu zapravo iz rane faze rata kada je on bio jedan od direktora PWE. PWE i SOE bijahu podređeni istom ministru i zbog raznih razloga (od kojih su neki bili krajnje lični) te su se dvije organizacije već tada sukobile i stale jedna drugoj na žulj. Ta su neslaganja bila savršeno dobro poznata *Foreign Officeu* u vrijeme kada je postavio Leepera za vezu s grčkom izbjegličkom vladom. Oni su znali kakav je njegov stav prema SOE, ali su ga ipak postavili na to mjesto. Ono što su morali očekivati da će se zbog toga dogoditi - dogodilo se.

Pošto smo na ovoj konferenciji čuli neke stvari o PX i o drugim primjerima pogrešnog baratanja odnosima između dviju organizacija, antaglizam koji je tu postojao i koji se razvio između *Foreign Officea* i SOE postaje nam razumljiv, iako i dalje moramo dakako smatrati da je bio za svaku osudu. Međutim, ne osvrćući se čak na lične animozitete, *Foreign Office* je došao na to da je smatrao, ispravno ili pogrešno, kako pred sobom ima samo dvije alternative. Jedna je da se našoj misiji u Grčkoj (ona je tada bila mala) svakako pošalje kakav politički savjetnik, kojega bi neposredno odobrili i tamo poslali oni, *Foreign Office*; druga je alternativa, smatrao je *Foreign Office*, da se pronađe netko tko bi bio sposoban da preuzme i obavlja poslove na oba polja aktivnosti misije, to jest i vojne i političke. Pokušana je prva alternativa i, kao što znate, završila je tragično. Nakon toga, zahvaljujući većoj sreći nego što je to *Foreign Office* možda zaslužio, postalo je moguće da se primijeni druga alternativa, i poslije toga sve je išlo glatko i efikasno. Eto, talco ja gledam u općim crtama na razvoj događaja. Doduše, to sam gledao s ruba događaja, ali moram napomenuti da sam prilično dobro poznao i aktere i njihove probleme.

Otprilike punih četrdeset godina svoga života, od 1928. do njegove smrti, bio sam Leeperov prijatelj i u nekoliko razdoblja njegov podređeni. Zbog toga mogu tvrditi da sam prilično dobro poznao njegov karakter i njegove reakcije. U razdoblju o kojem diskutiramo na ovoj konferenciji nisam služio pod njim, ni u Egiptu ni kasnije u Grčkoj, ali smo se dakako viđali od vremena do vremena. U vezi s epizodom s Myersom mogu kazati

ovo: iako ću zadržati do kraja života topla sjećanja na Leepera i osjećati prema njemu duboku zahvalnost, moram napomenuti da ću biti sretan ako Myers dobije javno priznanje za svoju aktivnost, ako mu se javno prizna da je bio u pravu, a moram napomenuti i to da mi se ne dopadaju Leeperove čangrizave uvrede na Myersov račun na koje nailazimo u dokumentima *Foreign Officea* i koje je Clogg citirao u svom referatu. Mislim da se takvi Leeperovi postupci mogu slobodno pripisati živčanoj napetosti u kojoj je bio i njegovu slabu zdravlju. Međutim, ne znam je li baš potrebno da se Leeperove riječi doslovno citiraju da bi se pomoću njih dokazalo kako je on bio potican osobnim animozitetom prema Myersu. Mislim da moram podsjetiti prisutne na to da je jedan od dvojice antagomista na svu sreću živ i ovdje s nama ali je drugi na žalost mrtav i ne može braniti svoje akcije. Zato smatram da bi oštrina koju je Clogg opravdano zauzeo u svom referatu prema Leeperu trebala možda biti izražena sa što manje osobnog ocrnjivanja, prije svega stoga što to ne može donijeti mnogo koristi ni jednoj strani, a zatim što vjerujem da će Clogg, kada prouči dokumente koji su u međuvremenu stavljeni na uvid javnosti, otkriti da se Leeper od konferencije u Libanonu ponašao mnogo konstruktivnije i da je ujedno pokazao, nakon što je svladao svoju osobnu ogorčenost, da je shvatio neke pouke, prije svega pouke od Myersa, i da je to onda djelovalo i na politiku, u prvom redu na politiku njegove ambasade, a mislim i na politiku *Foreign Officea*.

CLOGG: Siguran sam da Johnstone ima pravo kada kaže da će izučavanje Leeperovih postupaka na libanonskoj konferenciji, naročito njegovih postupaka u decembarskoj krizi 1944. godine pomoći da se barem donekle ispravi možda prilično jednostrana slika o njemu koja proizlazi iz mog referata, slika koja proizlazi iz njegovih postupaka s misijom šestorice grčkih delegata što su došli u Kairo u kolovozu 1943. Međutim, činjenica da su dokumenti *Foreign Officea* stavljeni na uvid javnosti, a dokumenti SOE nisu, i da to neće biti još bogzna kako dugo, svakako neizbježno dovodi do stvaranja donekle jednostrane slike o odnosima između *Foreign Officea* i SOE.

TAYLOR: Mogu li dodati dva detalja slici do koje se dolazi kada se poveže ono što je iznijeto u ta dva referata. Prvo bi bila, da tako kažem, uvodna napomena u vezi s događajima koji su prethodili Gorgopotamosu, a drugo bila bi jedna napomena u vezi s epilogom. To jest, htio bih nešto reći o tome kako je tekla kriza do koje je došlo najviše zbog grčke zbrke što je nastala u Kairu i dijelom zbog krize koju je izazvalo suparništvo partizana i Mihailovića, kako je ta kriza tekla i razvijala se, i kako je najzad razriješena u Londonu u rujnu i listopadu 1943. U vezi s Woodhouseovim referatom, želim prije svega napomenuti da ništa od onog što sam upamtio i ništa od onog što se nalazi u dokumentima nije ni u kakvom sukobu sa slikom koju je on, Woodhouse, iznio. Slika što je on iznosi poklapa se točno sa slikom koju ja imam o tome. Mislim da je ta slika što nam je daje Woodhouse objektivna i točna. Moram vam nešto kazati o tome što je izvor podataka što ih imam o stanovitim faktima koji se odnose na prvo razdoblje - jer to osvjetljava prikaze dane u dva referata o Grčkoj. Godine 1945, kada je postalo jasno da se rat bliži kraju i kada se saznalo da će SOE uskoro prestati raditi, sve njegove sekcije dobile su direktivu da sastave prilično opširne prikaze njegove aktivnosti, koji su imali

poslužiti kao izvori i građa za cjelokupnu povijest SOE što ju je u to vrijeme namjeravao napisati W. J. M. Mackenzie. Potpun i detaljan prikaz svega što je uradila grčka sekcija SOE od svog osnutka u Ateni početkom 1940. do operacije kod Gorgopotamosa u studenom 1942. napisao je Ian Pirie. On je bio prvi šef naše atenske podružnice (na tu sam ga dužnost postavio 1940. godine) i ostao je u grčkoj sekciji u Kairu sve dok ga nismo odatle preko volje maknuli zbog pritiska *Foreign Officea*. Piriejev prikaz u biti je opis činjenica, ali opis iz kojega se mogu izvući neki zaključci. Glavni zaključak predstavlja slika stvorena na temelju podataka koji su stizali iz Grčke grčkoj sekciji SOE preko brzopletki što ih je iz Atene slao odašiljač »Prometheusa II«, preko izvještaja emisara poslanih u Grčku, preko kazivanja kurira ili bjegunaca koji su uspjeh pobjeći iz Grčke, uglavnom u Smirnu. Mislim da se može objektivno reći da je neke vrste sumarni zaključak na koji su navodila ta obavještenja bio zaključak da u čitavom grčkom otporu, svagdje u Grčkoj, u planinama, u Ateni i svim drugim gradovima, vlada apsolutno jedinstven stav osjećanja neprijateljstva prema kraljevskoj izbjegličkoj vladi i kralju i stav nepovjerenja prema njima. O tome nije moglo biti ni najmanje sumnje. Ti podaci, koji su se u Kairu redigirali i distribuirali, bili su dostupni svakome zahvaljujući uglavnom sistemu što ga je bio smislio E. G. Sebastian, koji je do rata bio britanski konzul u Grčkoj i koji je uvršten među osoblje državnog ministra da služi kao veza između ureda državnog ministra i njegova (Sebastianova) starog prijatelja Zuderosa, ali treba napomenuti da je ostao u prisnom kontaktu i s Piriejem. Slika koju sam spomenuo bila je nekoliko puta saopćena i grčkoj vladi, i Vrhovnoj komandi za Srednji istok, i svima kojih se to ticalo, pa tako dakako i *Foreign Officeu*. Dokumenti pokazuju da *Foreign Office* i grčka izbjeglička vlada nisu htjeli prihvatiti tu sliku, pomiriti se s njom, i da su poduzimali sve da je zataškaju. Grčka vlada išla je u tome još tako daleko da je nastojala udesiti i odstraniti sa svih utjecajnih položaja, čak i sa Srednjeg istoka, glavne aktere distribuiranja informacija iz Grčke, to jest Sebastiana i Pirieja. Iz dokumenata se jasno vidi postupni proces Zuderosa okretanja protiv njegova prijatelja Sebastiana, izazvanog time što se njemu, Zuderosu, nije dopala slika situacije u samoj Grčkoj koju je iznosio Sebastian niti se s njom htio pomiriti i prihvatiti je. Dokumenti isto tako jasno pokazuju da ni *Foreign Office* nije htio prihvatiti tu sliku, naime, da ju je prihvatio, postala bi očito besmislena njegova fundamentalna politika neograničene i bezuvjetne podrške kraljevskoj izbjegličkoj vladi i povratku kralja na prijestolje. Zato su oni ne samo odbijali prihvatiti tu sliku (govorim o *Foreign Officeu*), nego su, a kada to kažem ne pretjerujem, progonili savršeno čestite i pouzdane ljude koji su tu sliku iznosili s najboljim pobudama. Na kraju bih zamolio Woodhousea da rekne smatra li da se može pošteno i objektivno kazati da se čitava slika karaktera, držanja i političkih stavova svih elemenata otpora u Grčkoj, slika koju je učinio potpuno poznatom i potpuno dostupnom rad političke sekcije SOE, u svemu poklapala sa slikom do koje su, gorkim iskustvom, došli Woodhouse i Myers nakon što su stigli u Grčku?

WOODHOUSE: To je točno, ali treba upozoriti na važnu okolnost da nama nije o toj situaciji bilo rečeno ništa kad smo odlazili u Grčku.

TAYLOR: Zaista je upravo nevjerovatno da su vas poslali u Grčku, a da vam prije toga nisu dali te instrukcije. Postoje tri okolnosti kojima se

to može objasniti. Prvobitno je bilo zamišljeno da operacija kod Gorgopotamosa bude jedna jedina vojna operacija, zato se smatralo da ćete se odmah poslije te operacije vratiti odnosno odmah otići iz Grčke. Drugim riječima, postojao je razlog ili izlika da vi *ne* dobijete onako kompletne političke instrukcije kakve su vam se mogle dati. Drugo je objašnjenje sadržano u nečem što je već iznijeto na ovoj konferenciji. Zbog stavova grčke vlade i *Foreign Office* i zbog pritisaka koje su oni zbog takvih stavova činili, grčka strana političke sekcije SOE Kairo bila je držana kao u nekoj karanteni i više-manje nije smjela nikome ništa govoriti. Prema tome je posve razumljivo stanovito ustručavanje da se davanjem instrukcija navlači na sebe bijes ako to nije aspolutno nužno sa stajališta vojnih potreba. Treće nam objašnjenje daje izvanredno neprikladna i štetna reorganizacija SOE Kairo što ju je izvršio Terence Maxwell i zbog koje je politička strana SOE bila potpuno odvojena od vojne. Treba imati na umu da je grčka sekcija SOE bila držana u karanteni zato što SOE, a zapravo ni Vrhovna komanda, nisu mogli razglasiti svoje zaključke (o stanju u Grčkoj), a da se zbog toga ne upetljaju u strašne sukobe i svađe s grčkom izbjegličkom vladom i *Foreign Officeom*. Osim toga provodio se smiješan sistem neke vrste dvostrukog života u vezi s operacijama, s tim da je jedan od ta dva života bio stvaran, a drugi potpuno izmišljen. Na papiru, u teoriji, sva aktivnost u vezi s otporom u Grčkoj imala se obaviti pod nadzorom Anglogrčkog komiteta. Njega su tvorili predstavnici grčke izbjegličke vlade, *Foreign Officea*, SOE, PWE i Vrhovne komande za Srednji istok. Taj se komitet obično sastajao otprilike jedanput mjesečno, ali je njegov rad bio najobičnija i totalna lakrdija: zato da ne dođe do silne gužve koju bi izazvala grčka vlada, Komitet je raspravljao samo o takvim planovima u vezi s aktivnošću u Grčkoj koji su bili prihvatljivi za izbjegličku vladu. Najviše se raspravljalo o aktivnosti potpuno mitskih rojalističkih organizacija, na primjer organizacije »Set pukovnika« u Ateni, koje zapravo nisu nikad stvarno postojale. O stvarnim operacijama SOE, koje su se uglavnom organizirale iz Carigrada i Smirne, nije se nikad govorilo, one se uopće nisu spominjale. Čitava stvar držala se posve odvojeno od aktivnosti SOE, i to nam također može uvelike objasniti zašto učesnici operacije *Harling* nisu dobili nikakve instrukcije o političkoj pozadini, iako im se prije njihova odlaska u Grčku mogla dati kompletna slika o tome koja bi ih dovela do posve istih zaključaka do kakvih su došli nakon dolaska u Grčku, sami i dakako na bolan i mukotrpan način.

WOODHOUSE: Mogu li osporiti jednu ili dvije teze koje nam je upravo iznio Taylor? Mislim da je teza kako zapravo nije bilo stvarno potrebno da dobijemo instrukcije o političkoj situaciji, jer smo imali samo dići u zrak jedan most i onda se odmah vratiti, savršeno točna u pogledu Myersove misije, ali nije točna u vezi s mojom misijom, jer je od početka bilo zamišljeno da ja *ostanem* u Grčkoj. Druga moja primjedba za koju smatram da je vrijedi spomenuti odnosi se na članstvo Anglogrčkog komiteta. Mislim da je do osnivanja tog komiteta došlo na zahtjev Kanellopulosa, i to zato što je on, Kanellopulos, bio žrtva neuspjeha operacije u Antiparosu.

TAYLOR: Mislim da je taj komitet osnovan zapravo prije nego što je Kanellopulos postao član vlade. U svakom slučaju kad je jednom postao član vlade prisustvovao je gotovo svim sjednicama komiteta.

WOODHOUSE: Siguran sam da je točno ono što kažete: da se važnije stvari nisu iznosile pred Anglogrčki komitet. Tada o tome nisam znao ništa. Zapravo nisam znao čak ni da postoji Anglogrčki komitet. Saznao sam to tek poslije rata. No, zapravo nije bilo nikakva razloga da budem obaviješten o njegovu postojanju. Ipak mislim da sam u to vrijeme njušio, nagonski osjećao, da u vezi s operacijom *Harling* nije sve kako treba. Sjećam se točno da sam zahtijevao da se sastanem s Kanellopulosom prije nego što odemo u Grčku. Naime, ja nisam bio baš posve siguran da je ono što ćemo uraditi u skladu s gledanjem grčke izbjegličke vlade. Inzistirao sam, dakle, da se sastanem s Kanellopulosom. Sastali smo se i imao sam s njim veoma zanimljiv razgovor. Međutim, ni on, kao ni bilo tko drugi, nije mi rekao ni riječi ni o EAM-u ni o KKE. Pitam se sada bi li Kanellopulos bio uopće obaviješten o operaciji *Harling* da ja nisam tako uporno zahtijevao da se s njim sastanem.

TAYLOR: Ne bih rekao da je on o tome bio službeno obaviješten.

WOODHOUSE: Ne, nije bio službeno obaviješten. To je saznao tek kad se sastao sa mnom i kada sam mu rekao na što se spremam. Posljednja napomena koju želim dati više je općeg karaktera, iako ne može biti nikakve sumnje o tome na kojoj su strani moje simpatije. Potpuno razumijem stav i ponašanje grčkog etablismana izvan Grčke, kralja, njegova dvora i izbjegličke vlade. Isto tako razumijem, iako dakako i ne dijelim, njihovo gledište da je razlog zbog kojega su Britanci, a pogotovo SOE, dobivali sve te silne podatke nepovoljne za kralja i neprijateljske prema njemu, bila činjenica da su po prirodi stvari gotovo svi britanski agenti bili republikanci. Razlog za to bio je jednostavan. Republikanci su se mogli vrbovati jer su pod Metaksasovom diktaturom bili istjerani iz vojske i drugih zaposlenja, dok su lojalni monarhisti imali zaposlenja i zato nisu bili dostupni vrbovanju. Meni je svakako jasno da su republikanci bili u pravu i da je bilo točno ono što smo od njih saznawali, ali mi je ujedno jasno zašto je to ljutilo ljude oko kralja.

PAWSON: Mogu potvrditi da je to točno, jer su preko mene išle sve te poruke i svi koji su dolazili iz Grčke. Bio sam u Turskoj od prije kraja 1941. do rujna 1943. Za to sam vrijeme osobno baratao sa svim porukama koje su dolazile preko veze »Prometheus II« i osim mene nije nitko imao kôd pomoću kojega su bile šifrirane. Znajući dobro što se događa u Kairu, nisam imao ni u koga povjerenja da mu dadem u ruke taj kôd. Kada sam primio brzojavku kojom mi je bilo naređeno da im pošaljem knjigu što je služila kao ključ koda, odgovorio sam im, zapravo posve istinito, da je ostala na Kreti. Odanle sam se morao evakuirati na brzinu, pa sam tamo ostavio i knjigu planova za odašiljanje poruka i kôd. Kad mi je »Prometheus II« poslao kurira u Kairo, poslao sam mu nove kristale (za primopredajnik), planove za emitiranje poruka i novu knjigu koja će služiti kao ključ za upotrebu šifre. Jedine knjige koje sam uspio nabaviti u duplikatu bile su dvije knjige na turskom u mekom povezu. I zato kada mi je došao požurni telegram sa zahtjevom da pošaljem kod, bio sam u stanju da navedem samo naslov te knjige i napomenem da nikakav njezin primjerak ne mogu nabaviti u Turskoj, što je bilo savršeno točno i istinito. Rekao sam im neka oni pokušaju pribaviti tu knjigu. Tako na kraju krajeva nitko nije imao kôd osim mene, i zato sam sve brzojavke morao sam dešifrirati. Razumije se da sam mogao lijepo izmisliti sve što je u nji-

ma stajalo, ali vas uvjeravam da to nisam uradio. Mogu posvjedočiti da je istina sve što kaže Taylor: da su sva obavještenja koja su dolazila iz Grčke preko naše radio-veze, koja su donosili kuriri i koja smo dobivali od bjegunaca s kojim sam razgovarao upućivala na isto, to jest da se Grci, pokušamo li im nametnuti kralja, jednostavno neće htjeti boriti protiv neprijatelja. Sjećam se da sam to iznio u jednom memorandumu napisanom još krajem 1941. godine, dakle doista rano. U tom sam memorandumu iznio da u Grčkoj nećemo postići nikakve rezultate ne uspijemo li nagovoriti kralja da obeća da se neće vratiti prije referenduma. Znam da je taj memorandum stigao do Pearsona u Londou, ali ne znam je li otišao i dalje. Prema tome optužbe iznijete protiv Myersa bile su netočne. Naime, ideja o referendumu rodila se davno prije nego što je Myers optužen da je propovijeda.

TAYLOR: Mislim da svakog od nas moraju zaprepastiti otkrića iznijeta u referatu i zasnovana na dokumentima iz arhive *Foreign Office*. Svatko mora biti šokiran primjedbama, držanjem, stavovima i ministra vanjskih poslova i viših funkcionara *Foreign Office*. To njihovo ponašanje traži objašnjenje, a ja mislim da ga imam. *Foreign Office* jednostavno nije mogao samom sebi dopustiti da prihvati kao točnu onu sliku o situaciji u Grčkoj koju je dao SOE na temelju obavještenja iz Grčke, jer bi to sasvim onemogućilo njegovu politiku, politiku *Foreign Office*, to jest politiku potpunog, totalnog podržavanja kraljevske vlade. Zato su se nastojanja da se ta slika zataška ili pobije kao netočna izrodila u napad na sam SOE, kao na izvor podataka koji su stvarali tu sliku. Tako je stvorena zatrovana situacija i u Kairu i u Londonu, i ta je zatrovanost sve više rasi. *Foreign Office* morao je po svaku cijenu diskreditirati tu sliku situacije, jer da ju je kojim slučajem prihvatio kao točnu bili bi uništeni temelji njegove politike i postalo bi jasno da je ona, ta politika, neodrživa. Epilog kairske konferencije može se u stanovitoj mjeri povezati s izvanrednim prikazom onog što se tada događalo na jugoslavenskoj strani, prikazom koji nam je dao Maclean. Govoreći o povezivanju, mislim na krizu koja je u Kairu izbila zbog dolaska delegacije andarta i na konferenciju koja je tada Leeperu eksplodirala pod nogama. Krajnji ishod te konferencije bio je memorandum Vrhovne komande (za Srednji istok), što ga je u London donio brigadni general Davey. Teza toga memoranduma, ne baš naročito ofenzivno iznijeta, bila je da se SOE mora staviti pod strožu kontrolu i da aktivnost SOE u Grčkoj i drugdje nosi u sebi stanovite *političke* implikacije u vezi s kojima razne druge službe, prije svega *Foreign Office*, imaju pravo tražiti da budu konzultirane. Taj referat stigao je u London u istom trenutku kada ministar vanjskih poslova samo što nije započeo drugu veliku kampanju protiv SOE, koja je imala biti izvršena na najširoj mogućoj bazi i koja je zapravo išla za tim da se SOE doslovno uništi. Rezultat je bila golema svađa u Londonu u kojoj su lord Selborne i Gubbins (koji je upravo u to vrijeme bio postavljen za novoga šefa SOE) vodili golemu bitku. Selborne se borio kao lav, uglavnom protiv ministra vanjskih poslova, koristeći se osobnim utjecajem na Churchilla, da obrani SOE i da obori zahtjeve *Foreign Office*, zahtjeve koji bi, da su bili usvojeni, praktički značili ukidanje SOE. Ishod te bitke bio je Churchillov memorandum napisan prilično umirujućim tonom. Churchill je doduše želio zadovoljiti Vrhovnu komandu za Srednji istok, dati kakvu-takvu

satisfakciju i Edenu, ali nije htio ni po koju cijenu poniziti Selbornea. Zbog svega tekst njegova memoranduma bio je prilično mutan i nejasan.

SWEET-ESCOTT: Moram priznati da je meni bio veoma nerazumljiv taj potez Vrhovne komande za Srednji istok u vrijeme kada sam pisao referat za tu konferenciju, zato sam pisao Gubbinsu i zamolio ga da mi to razjasni. (U rujnu 1943. ležao sam bolestan od malarije, zato nisam bio u toku događaja.) Gubbins mi je odgovorio da se u referatu Vrhovne komande za Srednji istok nije zahtijevalo samo to da ona zadobije operativnu kontrolu (nad aktivnošću SOE) na njezinu vlastitu bojištu (ona je tu kontrolu već imala, ali je još nije počela provoditi). Zapravo se zahtijevalo raspuštanje SOE na Srednjem istoku i kidanje njegovih veza s Londonom, a SOE je po tom prijedlogu imala nadomjestiti nekakva njihova tvorevina, koja bi bila potpuno u njihovim rukama. Memorandum je bio poslan načelnicima štabova, a u London ga je donio brigadni general Davey, član Wilsonova štaba. Načelnici štabova poslali su jedan njegov primjerak SOE sa zahtjevom da SOE odgovori u roku od tri dana. To je bilo urađeno.

Zapitao sam Gubbinsa kada se to dogodilo. Odgovorio je na temelju podataka koje je našao u svom rokovniku (u to ga je vrijeme vodila njegova tajnica). Tamo stoji da je on dva dana bio odsutan iz svog ureda (12. i 13. rujna 1943) jer je kod kuće pisao memorandum, koji je načelnicima štabova predan 13. rujna. Toga dana, 13. rujna, imao je u svom uredu sastanak s generalom Daveyjem u 17 sati 45 minuta, a s lordom Selborneom u 18 sati 30 minuta. U utorak 14. rujna bio je pozvan na sastanak s Komitetom načelnika štabova, koji je održan u 11 sati 30 minuta. Istoga dana u 17 sati 30 minuta Gubbins je imao zajedno s lordom Selborneom sastanak u Komitetu za obranu Ratnog kabineta. Na tom sastanku, što su ga bili sazvali načelnici štabova, odbačeni su svi glavni prijedlozi iznijeti u memorandumu Vrhovne komande za Srednji istok i preporučeno je da SOE zadrži svoju autonomiju.

Gubbins je uskoro poslije toga otputovao u Kairo da uspostavi prisnije veze s Vrhovnom komandom i da preispita podesnost tamošnje organizacije SOE u svjetlosti promjene stratezijske situacije u pogledu Balkana koja je nastupila zato što su Saveznici zauzeli južnu Italiju, pa je to pružilo SOE prikladniju bazu od Kaira za operacije na Balkanu. Gubbinsu su u Kairu svesrdno pomogli i s njim surađivali i general Wilson i njegov štab, pogotovo general Scobie i general Davey. Wilson i Gubbins tom su se prilikom dogovorili o najprikladnijoj ličnosti za ispražnjeno mjesto komandanta SOE na Srednjem istoku. Dogovorili su se da to bude generalmajor W. A. M. Stawell, koji je odmah poslije toga preuzeo tu dužnost. Tako je incident s memorandumom Vrhovne komande za Srednji istok sahranjen i zaboravljen - barem što se ticalo Vrhovne komande i SOE.

TAYLOR: To se potpuno poklapa s mojim dokumentima. Devetoga listopada napisao sam memorandum u kojemu sam ukratko i sažeto iznio što se događa. U tom sam memorandumu između ostalog napisao da je memorandum Komiteta za obranu Srednjeg istoka, koji je došao u nama ne baš naklonjene ruke ministra vanjskih poslova, iskorišten da bi se potegnuli neki mnogo širi problemi nego što su to željeli sastavljači toga memoranduma. (Mislim da to što sam upravo rekao svakako vrijedi za generala Wilsona.) Došlo je do bitke, a rezultat je bio taj da su načelnici

štabova napisali svoj memorandum zasnovan na tezama iznijetim u memorandumu Winstona Churchilla, i da su onda proveli u život, koliko se moglo, odluke sadržane u tom dokumentu. Dogovoreno je da Gubbins ode u Kain. : da tamo s vrhovnim komandantom razmotri mjere za provođenje tih odluka. Otputovao je tamo dan-dva poslije 9. listopada. Čitava ta bitka na nekoliko frontova završila je na kraju krajeva kompromisom. Pokušaji *Foreign Officea* da taktički izazove ukidanje i raspuštanje SOE su propali, veoma je smanjena samostalnost SOE u odnosu prema *Foreign Officeu* i prema svim lokalnim vrhovnim komandantima bojišta, a Selborne je prisiljen da protiv svoje volje žrtvuje Glenconnera. Keble se vratio u regularnu vojsku, a Tamplin je lijepo umro. U toj fazi nije donijeta nikakva odluka o Myersu. Sjećam se da sam 6. listopada napisao jedan memorandum u kojemu se polazilo od pretpostavke da će se Myers vratiti u Grčku. Na kraju krajeva, zbog nekog razloga o kojem nemam zapisanih podataka, pala je odluka da se on ipak *ne* vrati u Grčku.

CLOGG: Činjenica da Myers nije poslan u Grčku bila je neposredna posljedica izbijanja građanskog rata u toj zemlji početkom listopada, a pogotovo pogibije poručnika Hubbarda, do koje je došlo u prilično misterioznim okolnostima. Tvrdilo se da bi vraćanje Myersa u tom trenutku moglo biti protumačeno kao davanje stanovite podrške i odobravanja ELAS-u.

MACLEAN (obraćajući se Myersu): Je li Wallace poslan u Grčku kao vaš politički savjetnik ili poslan sa zadatkom da podnese izvještaj o situaciji? Veoma me zanima je li dobio vlastite šifre.

MYERS: Tu su zapravo postavljena dva pitanja. Odgovor na drugo pitanje glasi - ne. A na prvo pak pitanje - Wallace je poslan kao Edenov osobni izaslanik i ujedno kao moj politički savjetnik... nešto u tom smislu.

WOODHOUSE: U svojim memoarima Wilson donekle zamućuje tu stvar jer prikazuje Wallacea kao Myersova zamjenika, što on naravno nije bio niti je ikada postojala namjera da to bude. On je bio Edenov osobni predstavnik, ali nije imao vlastitu šifru.

MACLEAN: Ja sam ponio (u Jugoslaviju) jednu od SIS-ovih šifara, jer sam čuo glasine da poruke nikad ne stižu na odredište. Posjetio sam Menziesa¹, koji je bio moj stari prijatelj. Zamolio sam ga da uredi kako bih dobio i ponio još jedan odašiljač, i on je to uradio.

WOODHOUSE: Mislim da je doista nesretna okolnost bila činjenica što su u to vrijeme naše radio-veze bile preopterećene i što SOE jednostavno nije mogao izlaziti nakraj s tim silnim prometom. Mislim da se SOE trebao unaprijed pripremiti za to. Jer, ako ćemo pravo, Wallace je bio bačen u Grčku krajem lipnja, a počeo je slati svoje brzojavke tek krajem srpnja, znači da je kairski SOE imao vremena pripremiti se za to. U to vrijeme postojala je velika količina neemitiranih brzojavki zaostalih otprije. Nisu to bile samo Wallaceove brzojavke, nego su se nagomilale i raznorazne operativne. U nekim zonama bio je zaostatak od jednog ili dva tjedna.

¹ General Sir Stuart Menzies, šef MJ-6 (SIS).

TAYLOR: Mogu potvrditi da je to točno. Vraćajući se početkom rujna iz Indije u London, zaustavio sam se u Kairu dvadeset i četiri sata. Količina zaostalih i neotpremljenih brzojavki bila je upravo zapanjujuća.

WOODHOUSE: Leeper to jednostavno nije htio vjerovati, a ja ga mogu donekle shvatiti. Bio je uvjeren da mi te brzojavke namjerno zadržavamo, ali sam siguran da nije bilo tako.

BARKER: Clogg je pak u svom referatu iznio da je *Foreign Office* u Londonu dobio od SOE prvu Wallaceovu brzojavku već 10. kolovoza.

WOODHOUSE: Ako taj čudni podatak ima bilo kakvo značenje (a mislim da on iziskuje pomnu analizu), onda je riječ o tome da je SOE tajio neke stvari od Leepera, ali je bio spreman da te stvari odaje *Foreign Officeu*. Ako je točno, onda je to i vrlo čudno.

TAYLOR: Moram napomenuti da to nije nemoguće, ako se uzme u obzir Leeperov karakter.

MYERS: Ako razmotrimo što se tu poremetilo, što je otišlo ukrivo, možda ćemo zaključiti da je odgovor zapravo sasvim jednostavan: da poruke u London nije slala ista grupa šifrantica koja se upotrebljavala za potrebe lokalne, kairske, distribucije brzojavki.

MACLEAN: Mislim da je to jednako moguće kao sve drugo.

TAYLOR: Držim da je Myers dao dobru napomenu. Ako je točno to što on kaže, onda je moguće da je do zakašnjenja došlo zbog toga što se distribucija vršila preko različitih sekcija.

MYERS: Iako smo i Woodhouse i ja stavljali oznaku DDD (oznaku za veliki prioritet) na sve naše poruke, u to je vrijeme ipak trebalo najmanje četrnaest dana da nam stignu odgovori. Ako smo željeli da brže dobijemo odgovor, morali smo stavljati oznaku na najviši prioritet.

WOODHOUSE: Wallace je stigao u Grčku u posljednjem tjednu lipnja, a otišao je odatle s Myersom 9. kolovoza. To znači da je u Grčkoj proveo otprilike pet ili šest tjedana.

MYERS: U toku prva dva tjedna poslao je samo jednu poruku, i to u vezi s nekom opremom koja mu je nestala ili ju je zaboravio ponijeti. U prvih četrnaest dana ili tri tjedna nije poslao ni jednu jedinu operativnu poruku i ni jednu jedinu poruku namijenjenu *Foreign Officeu*. Sakupljao je podatke za stvaranje slike o situaciji, i to je radio veoma razborito i veoma temeljito, a onda je poslao plotun od više nego pola tuceta brzojavki, jednu za drugom u brzom slijedu, poput rafala.

WOODHOUSE: Međutim, kako Clogg iznosi u svom referatu, to zapravo nije imalo nikakvu važnost, jer se Wallace već 10. kolovoza vratio u Kairo, pa je mogao tamo kazati sve što se nalazilo u tim zaostalim porukama.

TAYLOR: To je točno, i zato ta okolnost ne skida krivnju s Leepera.

MACLEAN: Osim toga sve dok se nije sastao s Leeperom, Wallace je govorio ono što ste i vi govorili.

TAYLOR: Svi dokumenti i podaci upućuju na zaključak da se Wallace potpuno slagao s Myersom sve dok mu Leeper nije oprao mozak.

WOODHOUSE: Mislim da ta priča o pranju mozga ne djeluje uvjerljivo. Doduše, nisam dobro poznavao Wallacea, ali smatram, da on nije bio podložan pranju mozga. Mislim da ne smijemo zaboraviti činjenicu da gotovo sve što znamo ne samo o Leeperovim, nego i o Wallaceovim sudovima potječe od - Leepera.

TAYLOR: Nije li sasvim jasno da je Wallace zapravo »ubio« ne samo tvrdnje u vlastitim brzojavkama, nego i svoju prvu analizu situacije? Iz Grčke se vratio u biti s istim dojmovima, istom slikom situacije, kao Myers, ali je onda, nakon razgovora s Leeperom, kako nam kaže sam Leeper, promijenio svoja gledišta. Mislim da je to jasno kao na dlanu.

WOODHOUSE: Ali ja ponavljam da je jedini dokaz za to, jedini dokaz da je tako bilo, ono što govori Leeper.

JOHNSTONE: Zanimalo bi me je li itko od onih koji su se vidjeli s Wallaceom pošto se on sastao s Leeperom ustanovio da su se njegova gledišta bitno izmijenila u usporedbi s onima koja je, po vašim riječima, imao prije toga.

MYERS: Mislim da bih to mogao donekle osvijetliti, jer sam se s Wallaceom sreo nekoliko puta. On mi nije ni jedan jedini put dao na znanje da je doživio pranje mozga na koje upozorava Leeper u svom prikazu. Međutim, vidjelo se da mu je veoma neugodno kad god bi razgovor došao na teme o kojima smo se prije slagali. Zapravo bih svemu tome dao plemenitije objašnjenje, slično onom koje je malo prije predložio Woodhouse. Wallace je bio razdiran između dviju lojalnosti što su ga vukle svaka na svoju stranu: između lojalnosti prema meni, kao čovjeku koji je bio njegov privremeni komandant u grčkim planinama, i lojalnosti prema njegovim tadašnjim gazdama u Kairu. Kada je Leeper promijenio svoj stav prema situaciji u Grčkoj, Wallace se našao u veoma nezavidnu položaju u odnosu prema meni. Eto, to je moj opći dojam. Od dana kad je Wallace stigao u Kairo, ja nisam od njega dobio nikakvo dalje mišljenje. Sada više nije bio moj oficir. Dao mi je jasno na znanje kako sada pripada Leeperu i mora plesati onako kako Leeper svira. Wallace nije nikad postupio prema meni nelojalno, ali se jasno vidjelo da mu je sve to veoma neugodno. Zapravo mislim da je on pristao ići s Leeperom u smislu kao da mu je rekao: »U redu, vi ste stariji i iskusniji od mene i zato pretpostavljam da po svoj prilici imate pravo, a u svakom slučaju shvaćam vaš stav.« No sve je to ipak samo pretpostavka.

TAYLOR: No jedno je ipak potpuno jasno. Čovjek koji je poslan na lice mjesta da prikupi podatke i onda na temelju tih podataka podnese izvještaj, vratio se i prihvatio gledišta čovjeka koji se nije ni maknuo iz Kaira.

WOODHOUSE: To nije bio prvi slučaj. Sigurno ste zapamtili nešto što nam je u ovoj diskusiji rekao Stevens: da je bio poslan u Grčku zato što su od naših ljudi na terenu stizali kontradiktorni izvještaji. Mislim da je Stevens čak u jednom trenutku izjavio da ga je jedan moj izvještaj naveo na pomisao da sam ja naprosto poludio. I što se dogodilo sa Stevensom? Na kraju krajeva postao je najfanatičniji antieamovski oficir kojega smo imali - on koji je bio poslan da nađe nekakvu ravnotežu.

TAYLOR: Čini mi se čudnim da je netko tko je bio na licu mjesta dopustio da mu njegova gledišta izmijeni netko tko tamo nije nikada bio.

CLOGG: To je doista čudno. Međutim, sjetimo se jedne Leeperove primjedbe o izvještaju što ga je Woodhouse poslao iz Pertulija 19. listopada. Leeper je napomenuo da bi Woodhouse, da je kojim slučajem uočio trend gledanja *Foreign Officea*, to jest da je shvatio da *Foreign Office* ide prema totalnom raskidu s ELAS-om, svakako u svom izvještaju zauzeo mnogo kritičniji stav prema ELAS-u. Gotovo bi se reklo da bi Leeper bio

zapravo sretan da je Woodhouse dao *stvarni* prikaz situacije, stvarnu procjenu situacije, a ne takvu procjenu koja bi godila njemu, Leepera ili *Foreign Officeu*.

PAMELA PAWSON: Radila sam s Wallaceom kratko vrijeme u Ateni. Dobila sam dojam da je veoma mlad, veoma nesiguran u sebe i čovjek na kojega se lako može utjecati.

HAMMOND: Nije li se Wallace vratio u London i podnio izvještaj Edenu?

CLOGG: Da. Međutim do toga njegova konačnog izvještaja ne možemo doći. Još nije stavljen na uvid javnosti pa ne znamo što u njemu piše. Možda bismo u tom izvještaju našli sigurnije i čvršće podatke o tome kako je Wallace izmijenio svoje stavove i u kom smislu, ako je on to uopće učinio. No, bez obzira na to ostaje ipak činjenica da je Leeper u dragoj polovici kolovoza tvrdio kako nije znao, sve dok mu nije rekao Wallace, koliko je Zervas bio natjeran (kako je kazao Leeper) da prihvati sporazum andarta o osnivanju zajedničke komande. Čini se da je to barem jedna stvar u vezi s kojom je Wallace promijenio svoje mišljenje. Jer, takav stav nipošto ne proizlazi iz njegova prvobitnog izvještaja poslanog iz Grčke, jednog od onih izvještaja koji su negdje zapeli.

DAVIDSON: Je li Wallace bio ekspert za Grčku? Je li govorio grčki? Da li je imao mnogo iskustva? Da li je bio tip čovjeka koji bi mogao za samo mjesec ili dva formirati sud o situaciji?

WOODHOUSE: Wallace nije bio novajlija. Bio je u Grčkoj u vrijeme kada je izbio rat i tada su mu dali privremeno zaposlenje u uredu atašēja za štampu. Ne znam kako je dugo tamo radio. Dakle, boravio je neko vrijeme u Grčkoj i sigurno je prikupio neka znanja o njoj. Međutim, ni Myers ni ja nismo otkrili nikakvu grešku u onom što je govorio dok je bio u Grčkoj. To što je tada govorio poklapalo se na dlaku s onim što smo i mi mislili i govorili.

DAVIDSON: Meni je ipak čudno da je ministar vanjskih poslova poslao nekoga tko nije bio visokokvalificiran da donosi sudove o situaciji.

WOODHOUSE: Kad je Wallace stigao u Grčku, bio je jednako kvalificiran kao bilo tko među nama.

JOHNSTONE: Vi ste ga pustili da na miru formira vlastite dojmove, a kad ih je on uskoro formirao, i kad vam ih je saopćio, činili su vam se razboriti. To svakako pokazuje da je Wallace imao stanovitu sposobnost da uoči što se događalo.

WOODHOUSE: To je apsolutno točno. Govoreći o sebi, mogu slobodno reći da nisam ni na kakav način nastojao ili pokušao na njega utjecati. Zapravo sam čak odbio da s njim o tome intimno razgovaram prije nego što je on proputovao Grčku i formirao vlastita gledišta. Mislim da smo Myers i ja tada bili toliko sigurni da će svatko tko gleda otvorenim očima vidjeti ono isto što smo mi vidjeli pa nam jednostavno nije padalo na pamet da se prema Wallaceu drukčije postavimo.

CLOGG: Myers nam je rekao da bi prije Wallaceova dolaska bio spreman kladiti se sa sto prema jedan da će se Wallace s njim složiti u gledanju na konstitucionalni problem - i upravo se to dogodilo.

JOHNSTONE: Mislim da su gledišta onih koji su bili u Grčkoj zapravo »sjela«, iako im se Leeper u početku suprotstavljao.

CLOGG: Ako želimo biti *fair*, moramo napomenuti da je Leeper od početka jasnije uvidio važnost konstitucionalnog pitanja nego *Foreign Office*. Mislim da se stanoviti aspekti njegova, rekao bih, smušenog i krivudavog ponašanja u kolovozu mogu objasniti između ostalog i činjenicom što je on u to vrijeme bio prilično teško bolestan. Neki citati koje sam iznio u svom referatu potječu iz razdoblja poslije 20. kolovoza, a upravo je u to vrijeme Leeperova bolest dostigla kulmanaciju. Svakako je to okolnost koju ne smijemo zanemariti.

JOHNSTONE: U širem pogledu jedno je sigurno: što je rat više odmi-cao, pogotovo nakon operacije *Animals* i nakon sloma Italije, politički aspekt otpora i u Jugoslaviji i u Grčkoj jednostavno je morao malo-po-malo gurati u drugi plan vojni aspekt otpora - jer su sada svi počeli zauzimati pozicije za narednu fazu, koja je imala nastupiti odmah nakon oslobođenja. Oslobođenje Balkana ušlo je na područje mogućeg, iako je bilo jasno da od prave velike savezničke invazije na Balkan neće biti ništa. Spoznaja da je oslobođenje Balkana samo pitanje vremena tjerala je sve sudionike da zauzmu pozicije u skladu s tom spoznajom. Zato su ljudi koji su imali kontrolu nad političkom stranom toga počeli pokazivati tendenciju da traže veću riječ i veći utjecaj u procjenjivanju situacije i u postavljanju prema njoj nego što su to mogli prije, kada su dominirali posve vojni aspekti.

MACLEAN: Imam dojam da su početkom 1945. godine Jugoslaveni smatrali mogućim da ćemo pokušati vratiti kralja Petra na vlast upotrebom vojne sile.

BARKER: Mislim da je Woodhouse, napomenuvši u svom referatu kako je Churchill rekao da u jednoj zemlji podržavamo komuniste, a u drugog kralja, dao zapravo na znanje kako je bilo potrebno da mi u to vrijeme izvršimo napore da bi se koordinirale, uskladile, te dvije politike. Međutim, mislim da je donekle upravo činjenica što smo u jednom slučaju činili jedno, a drugom drugo omogućila zapravo da provodimo i jednu i drugi politiku: podilazili smo desničarskom javnom mnijenju i umirivali ga time što smo u Grčkoj podržavali kralja, a ljevičarsko javno mnijenje i Ruse umirivali smo podržavajući u Jugoslaviji partizane. Mislim da to nije bila svjesna, smišljena, politika, ali nema sumnje da se tu radilo o za nas veoma prikladnom pristupu tome.

WOODHOUSE: Možda je to točno, možda je bilo upravo tako, ali to nije ona poanta na koju sam htio upozoriti. Koliko mogu znati i procijeniti, možda je bilo dobro što smo u te dvije zemlje vodili dvije tako suprotne politike. A možda i nije bilo dobro: ne znam. Zapravo sam pokušao reći nešto drugo. Koliko je meni poznato i koliko sam u to vrijeme mogao otkriti i utvrditi, nitko živ nije tada razmišljao o reperkusijama onog što se činilo u jednoj zemlji na razvoj događaja u drugoj. Možda se varam, ali je sigurno da dosad nisam našao nikakav indicij ili dokaz da se na to mislilo. Naša politika prema tim dvjema zemljama bila je povezana tako kao da se jedna od njih nalazi na Marsu, a druga na Veneri.

BARKER: Čini mi se da sam čitajući dokumente naišla svakako najkasnije u lipnju 1944, a po svoj prilici još prije, na primjedbu da su zapravo i EAM i (jugoslavenski) partizani jednako loši, s razlikom što se partizani doista bore protiv Nijemaca.

MACLEAN: Ta je okolnost svakako odlučila kakav će biti naš stav prema Jugoslaviji. Meni je to više nego jednom rekao Churchill. Kazao je jasno i glasno kada sam se s njim sastao nakon svog prvog povratka iz Jugoslavije. On je tada rekao da je jedino važno tko se (*u Jugoslaviji*) bori protiv Nijemaca i da je politika u drugom planu. Rekao mi je to apsolutno jasno.

HAMMOND: Grčka vojna i ono što je grčka vojska postigla u Albaniji veoma su djelovale na stav u Engleskoj prema grčkom monarhu i njegovoj vladi. Taj je stav bilo teže prodrmati nego što možda danas mislimo, i ta je okolnost djelovala na *Foreign Office* i na njegove postupke više nego na SOE i njegove postupke.

CLOGG: To osjećanje osobnog duga vjernosti kralju koji je ostao s nama u našem veoma mračnom času dolazi do sasvim izričitog izražaja u dokumentima. Stav je bio: On je ostao s nama, i mi ga zato ne možemo ostaviti na cjedilu.

MACLEAN: Takav je argument bio iznijet i u jugoslavenskom kontekstu - argument da je kralj Petar bio povezan s državnim udarom u ožujku 1941.

CLOGG: Napominje li se igdje u britanskim dokumentima izričito da je Grčka od životnog interesa za Britaniju (što je Sargent napomenuo u brzopjavi Edenu za vrijeme krize u kolovozu 1943)? Postoji li ikakav indikacija da se na Jugoslaviju nije gledalo kao na životno važan interes za Britaniju u onom smislu u kojem se takvom smatrala Grčka?

Barker: Očito je da je Jugoslavija za naše pojmove i mjerila spadala u drukčiju kategoriju nego Grčka. Međutim, u jednoj je fazi bilo nešto govora o tome da li da zadržimo naš utjecaj u Srbiji i pokušamo postići da ona postane neka vrsta tampon države, koja bi štitila Grčku. Ta ideja, međutim, nije nikad prešla razmjere naklapanja po zabilješkama.¹

SWEET-ESCOTT: Međutim, siguran sam da je 1943. i 1944. godine postojala razlika između Jugoslavije i Grčke u britanskim očima: Grčka se smatrala bitno važnom, jer je čuvala put u Indiju, a naša pak predratna politika u Jugoslaviji ili naša politika u 1941. godini bili su nešto čega smo se mogli odreći, bez čega smo mogli biti, čega smo se mogli i prije i u većoj mjeri odreći nego politike prema Grčkoj.

BARKER: Mislim da je jasno samo po sebi da bi njima bilo drago da su mogli zadržati svoj utjecaj na Jugoslaviju, ali držim da nisu govorili kako je to za njih vitalno važno.

MACLEAN: Bilo bi zanimljivo znati kakav je stav imao *Foreign Office* prema tome koliko je bitno da Jugoslavija nakon rata ostane ujedinjena.

BARKER: Za mene je to tajanstven problem. Formalno smo se obavezali da ćemo se zalagati za ponovno uspostavljanje (obnavljanje) ujedinjene Jugoslavije. U tom kontekstu izvršeno je 1942. godine nekoliko pokušaja da se od srpskih i hrvatskih političara u Londonu dobije zajednička deklaracija o budućnosti srpsko-hrvatskih odnosa, ali su svi ti pokušaji potpuno propali. Tada se *Foreign Office* zagrijao za ideju stvaranja zasebnih srpskih, hrvatskih i slovenskih jedinica u okvirima šire balkanske federacije, s tim da kao neka vrsta jezgre te federacije posluži grčko-jugoslavenski pakt sklopljen 1941. godine. Sve je to palo u vodu jer

¹ Vidi, na primjer, zabilješku. ? M. Rosea i sira Ormea Sargenta od 17.11.1943.

su se tome oduprli Sovjeti. Mnogo kasnije Sargent je ili netko drugi napomenuo u jednoj zabilješci da bismo mogli ići samo za tim da održimo svoje interese u Srbiji, s tim da se Srbija otcijepi od Jugoslavije.¹ To je manje-više odmah odbačeno, pretpostavljam zato što su se Rusi odlučno založili za ujedinjenu Jugoslaviju.

MACLEAN: U razdoblju od trideset godina Rusi su o tome mijenjali stavove. U jednom periodu, prije 1934. godine sovjetska je politika išla za razbijanjem Jugoslavije, a u drugim periodima favorizirala je ujedinjenu Jugoslaviju.

BARKER: Točno, ali kad se Eden sastao sa Staljinom u prosincu 1941, Staljin se založio za ujedinjenu i povećanu Jugoslaviju. Mislim da taj stav nije kasnije nikad izmijenio, da od toga nije nikad odstupio.

SETON-WATSON: Želio bih pokušati razjasniti problem postojanja različitih politika i prema Srbiji i prema ostalim dijelovima Jugoslavije. U Londonu je bilo veoma rasprostranjeno mišljenje da je Srbija za Mihailovića. Iz toga se izvodio zaključak da preko Mihailovića možemo zadobiti podršku Srba. Po mom mišljenju takvo se rezoniranje zasnivalo na nečem što zapravo nije bilo više nego obična poluistina. Doduše u Srbiji, je bilo više rojalista nego u ostalim dijelovima Jugoslavije, i to zato što je jugoslavenska dinastija bila srpska dinastija. Međutim, smatram da je veoma problematična svaka postavka da su Srbi bili ili više ili manje nego Hrvati prokomunistički ili više ili manje od njih podložni da prihvate komunizam. Prokomunista ili ljudi za koje je postajala vjerojatnost da će postati prokomunisti bilo je u svim dijelovima zemlje. Također je u svim dijelovima zemlje bilo ljudi za koje je postojala vjerojatnost da će postati antikomunisti. U oficirskim je redovima bio veći postotak Srba nego Hrvata ili Slovenaca, jednostavno zbog toga što je vojska historijski bila srpska tvorevina. Intelektualci pak, poluintelektualci i nezadovoljni seljaci (ponekad, usput rečeno, prilično bogati seljaci, jer takvi imaju više vremena za razmišljanje) bijahu više skloni prihvaćanju ovakvih ili onakvih političkih stavova nego siromašni seljaci. U srpskim je krajevima bilo možda više nego drugdje onih društvenih elemenata koji su bili skloni prihvatiti komunizam ili su ga simpatizirali. Ideja da postoji povezanost između Srba i konzervatizma i između Hrvata i komunizma bila je potpuno pogrešna. Razumije se da je među Hrvatima bilo komunista, ali treba imati na umu činjenicu da je bilo i Hrvata koji su gajili konzervatizam, drukčiji konzervatizam nego Srbi, vlastiti *katolički* konzervatizam. Također mi se čini da odanost jugoslavenskoj monarhiji nije bila važan činilac britanske politike - svakako ne tako važan faktor kao što je bila njezina odanost grčkoj monarhiji u njezinoj politici prema Grčkoj. Ima se dojam da se odanost britanske vlade grčkoj monarhiji temeljila zapravo na silno duboko usađenoj dogmi, a toga nije bilo toliko u stavu prema srpskoj monarhiji. Može se to naravno djelomično objasniti geografskim okolnostima, tj. okolnošću da je Grčka bila geografski bliže zonama stratejski važnijima za Britaniju nego Jugoslavija. Međutim, pitam se ne bi li objašnjenje trebalo potražiti i u ličnostima aktera - ne treba li se zapitati nisu li u

¹ Međutim, kada je u jednoj poruci Churchill u predsjednik Roosevelt predložio odvajanje Srbije, *Foreign Office* je na to ledeno reagirao. (Arhiva Foreign Officea 371/44290.)

tome imali ključnu ulogu neki pojedinci, možda i sam Churchill i neki drugi, kojima je, eto, stjecajem okolnosti bilo veoma stalo do grčke monarhije! Možda su upravo te lične okolnosti značajan faktor za objašnjenje razlike između tih dviju situacija.

WOODHOUSE: Treba svakako uzeti u obzir i dinastičku vezu. Ta je veza s obzirom na grčku dinastiju bila mnogo prisnija. Osim toga kralj Duro bio je mnogo ozbiljniji tip nego kralj Petar, zar ne?

MACLEAN: Jedno je sasvim sigurno, premda sumnjam da je tada bilo to očito *Foreign Officeu*. Naime, u ono su vrijeme komunisti bili jedini koji su pružali izglede da će stvoriti ujedinjenu Jugoslaviju. Oni doduše i dan-danas, poslije trideset godina, imaju s tim stanovitih teškoća. No, ja i danas čvrsto vjerujem da bi pobjeda Mihailovića i vraćanje kralja Petra na prijestolje u 1945. godini imali za posljedicu srpsko-hrvatski građanski rat. Treba spomenuti i glasine koje su se tada širile - glasine da u *Foreign Officeu* potpuno vladaju katolici i da svi oni žestoko favoriziraju Hrvate. Ne znam je li tu priču lansirao George Rendel¹, ali činjenica je da se takva glasina proširila.

BARKER: U dokumentima nisam našla nikakvoj traga toj glasini. Dala bih ruku u vatru da su je lansirali Srbi u Londonu. No, oni su isto tako mislili da se SOE urotio s Hrvatima da se maknu Simović i druge srpske vođe.¹

BAILEY. Nego, da dodam nešto Seton-Watsonovoj tezi s kojom se uglavnom slažem, njegovoj tezi o komunizmu u Srbiji i uopće u pravoslavlanskom dijelu Jugoslavije. Slažem se s njegovom tvrdnjom da su intelektualci, poluintelektualci i tako dalje bili mnogo više skloni tome da prihvate komunizam, da se za nj opredijele, ali je za to, mislim, postojao valjan razlog. Kada je stvorena Jugoslavija, stvorena je kao kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Godine 1918. u mnogim je segmentima stanovništva odmah došlo do prave navale na više obrazovanje. Gotovo je svaki seljak želio da barem jedan član njegove obitelji dobije univerzitetsko obrazovanje. Na žalost, nikad nije donijeta, ni prihvaćena niti se počela provoditi bilo kakva politika selekcioniranja kandidata i njihova kanaliziranja u određene struke. Rezultat je bio taj da se na primjer na Beogradskom univerzitetu osamdeset posto studenata upisivalo na pravni i medicinski fakultet, dok je u čitavoj zemlji vladala silna oskudica inženjera svih struka i ostalih tehničara. Dalja je posljedica bila ta da su mnogi studenti utrošili čak sedam-osam godina, pa i više, da dođu do diplome. Zbog te silne hiperprodukcije intelektualaca u tim dvjema profesijama, mnogi od onih koji su diplomirali, i onda još proveli dvije godine na odsluženju obaveznog vojnog roka, otkrivali su da za njih nema mjesta, da se ne mogu zaposliti. Dakako, nastavni kadar Beogradskog univerziteta bio je orijentiran krajnje ljevičarski. Mislim da je sve to u vezi s mnogim događajima što su se zbili kasnije.

Nego da se vratim na grčku situaciju. U siječnju 1943, kratko vrijeme nakon mog dolaska u Mihailovićev štab, on je naćeo pitanje povezivanja sa Zemljoradnicima² u Bugarskoj, i, prije svega, sa Zervasom u Grćkoj.

¹ Vidi, na primjer, dopis Rendela *Foreign Officeu*. (Arhiva Foreign Officea 371/33443-)

² Bugarska zemljoradnićka stranka.

Zapravo je to bila još jedna manifestacija onog panbalkanskog pokreta o kojem je ovdje već bilo govora, pokreta za stvaranjem balkanske federacije što bi se prostirala od Jadranskog mora do Bospora i od Dunava do Sredozemlja. Pretpostavljam da je Mihailović čuo emisiju BBC-a o gorgopotamoskom pothvatu, jer je gorljivo slušao vijesti BBC-a, svakako i zbog toga što se često ionako nije moglo ništa drugo raditi na našem planinskom vrhu. O Mihailovićevoj sam želji obavijestio Kairo, koji je vjerojatno zaključio da bi nam to moglo pružiti stalno oruđe za tjeranje Mihailovića u akciju. Kako bilo da bilo, pretkraj veljače primio sam nekoliko poruka od »najvišeg britanskog oficira za vezu s nacionalnom armijom oslobođenja Grčke«. Među tim porukama bila je i jedna Zervasova s uputstvom da je predam Mihailoviću. Ta je poruka bila bodrilačkog karaktera i puna komplimenata, zapravo sasvim bezazlena. Mihailović nije nikad zatražio da pošalje Zervasu odgovor preko Kaira, ali sam od jednog člana njegovog štaba saznao da je on poslao Zervasu kurira s veoma dugim pismom. Sumnjam da se taj kurir ikad probio do Zervasa, jer je udaljenost iznosila nekoliko stotina kilometara, koje je trebalo uglavnom propješačiti. U svakom slučaju iz toga se nije ništa dalje razvilo, i ja sam na to posve zaboravio sve do 1946. godine kada je Mihailović izveden pred sud u Beogradu. Državni tužilac pročitao je tada Zervasovo pismo nađeno u Mihailovićevoj arhivi prilikom njegova hvatanja i dao mu je posebnu važnost, te nalaziti u tom pismu najmračnije implikacije. Tvrdio je da je Zervas, na inicijativu britanske vlade, predložio Mihailoviću da u granicama mogućnosti snabdijevanja oružjem i u granicama topografskih i komunikacijskih mogućnosti, surađuju u likvidaciji partizanskih snaga, koje su u to vrijeme naglo jačale. Udara mi u oči činjenica da su situacije u Grčkoj i Jugoslaviji bile identične, ali u obrnutom smislu. Doživio sam nešto slično kao Myers kada me je (britanski) kralj primio u audijenciju, s tom razlikom što je predmet našeg razgovora bila neposredno predstojeća ženidba kralja Petra. Jedina indikacija o tome kako je kralj Đuro gledao na problem Balkana bilo je nešto što mi je rekao kad sam već odlazio. Kazao je da na žalost postoji previše tih balkanskih zemalja s njihovim prokletim intrigama, a on je sa svima njima povezan kojekakvim ženidbama. Kroz sve što je rečeno na ovoj konferenciji provlači se kao crvena nit spoznaja da je sve to imalo zajednički uzrok, a to je bila manjkavost, nedovoljnost napora. Prije svega nedovoljnost komunikacija, o čemu smo se ovdje dosta naslušali. Nismo imali dovoljno ljudi za dešifriranje poruka, pa su poruke zakašnjavale; nismo slali dovoljno materijala, jer nismo imali dovoljno aviona a s tim u vezi moram napomenuti da je u snabdijevanju Draža Mihailović prošao najgore. Nalazio se u središtu poluotoka, i to upravo u vrijeme kada smo ga možda mogli nagovoriti (da se bori), snabdjevši ga dovoljnom količinom ratnog materijala, da se upusti u bar kakve-takve aktivne operacije. No, mi dakako nismo imali upustione dovoljno velikim dometom da stignu do njega. Međutim, iznad svega postojala je nesposobnost svih nas, na terenu i u Vrhovnoj komandi, da redovno i stalno barem apsorbiramo kad već nismo mogli analizirati i sintetizirati, onu ogromnu količinu podataka, često kontradiktornih, često pristranih, s kojom smo se neprestano součavali. SOE se nije nikad oporavio od posljedica početne greške koju je počinio Laurence Grand. Grand je zatražio sve što mu je trebalo i uglavnom je sve to dobio, ali je propustio zatražiti

bitno, a to je bilo vrijeme. Zato se od SOE već od početka (znam što govorim jer sam u SOE stupio još u listopadu 1939, to jest prije njegova osnivanja, u vrijeme kada je bio samo *D Sekcija*) i tražilo i očekivalo da trči prije nego što je mogao hodati, zapravo ne samo prije nego što je mogao hodati, nego čak prije nego što je izašao iz pelena. Ta je nezgoda ostala s nama do kraja ili barem dok sam ja bio u toj organizaciji. Razumije se da za sve to postoji savršeno prikladno i umjesno objašnjenje: da je od lipnja 1940. do prosinca 1941. Britanija bila praktički sama. Naši su resursi bili potpuno nedovoljni, ali smo ipak poslije lipnja 1941. pokušali pomagati čak Ruse s ono malo materijala što smo imali. Rezultat je bio samo odgođena iscrpljenost i stvaranje takve situacije da zapravo nitko nije imao ni vremena ni detaljnih ni kvalificiranih podataka potrebnih da se stvaraju planovi za više nego mjesec-dva unaprijed. Tako smo stvorili planove za poslijeratnu Evropu koji nisu bili valjano promišljeni, a mislim da to zapravo nisu ni mogli biti. Stoga držim da nije nepošteno reći kako je naša herojska obrana vlastite zemlje i slobodnog svijeta u tom razdoblju od osamnaest mjeseci (1940 i 1941) bila Pirova pobjeda ako je gledamo sa stajališta naših poslijeratnih političkih i ekonomskih interesa u jugoistočnoj Evropi, istočnoj Evropi i na Srednjem istoku.

WOODHOUSE: Rekao bih nešto o vezi između Zervasa i Mihailovića. Za mene, a vjerujem i za Myersa, silno je zanimljivo to što smo ovdje upravo čuli, jer dosad nismo znali ništa o drugom kraju te pripovijesti. Točno je da je Zervas poslao preko naše radio-veze poruku Mihailoviću i da je to uradio na našu sugestiju. Poruka je otišla u prosincu 1942., a Bailey ju je dobio, kako čujem, u siječnju 1943. ili nešto kasnije. U to smo vrijeme smatrali poželjnim da se povežu dva pokreta otpora koji su nam tada izgledali u biti slični. Morate uzeti u obzir da je do toga došlo još veoma rano, kada još nismo imali stvarne podatke ni o Mihailoviću ni o EAM-u. Ta je poruka dakle bila poslana, ali nije došao nikakav odgovor. Moram priznati da nas je to malo povrijedilo, da nam je bilo malo krivo. Zanimljivo je ono što sam upravo čuo: da je Mihailović poslao svog kurira prema nama, u našem smjeru. Mi smo naime također poslali kurira u njegovu smjeru, i o njemu nikada više nismo ništa čuli. Jedno je posve sigurno: nismo dočekali nikakvog Mihailovićeve kurira ili barem mislim da takav kurir nije stigao: ako je stigao, Zervas nam to nije nikad rekao. Međutim, možda je zanimljivije nešto što se dogodilo nekoliko mjeseci kasnije, u ožujku ili čak u travnju 1943. Zervas je tada odjednom shvatio tu ideju povezivanja s Mihailovićem dovoljno ozbiljno da pošalje na sjever svoga zamjenika Komninosu Pyromaglu sa zadatkom da se pokuša probiti do Srbije i uhvatiti kontakt s Mihailovićem. Iz toga vidimo da je to Zervas smatrao veoma važnim. Međutim, Pyromaglu se nije uspio probiti i vratio se u Zervasov štab poslije nekoliko tjedana. Nikad nisam uspio od njega saznati dokle je stigao i zašto se nije uspio probiti (do Mihailovića), ali je važno to da nije nikad došlo ni do kakvog direktnog kontakta između Zervasa i Mihailovića. Kad to gledamo iz današnje perspektive, kad na to gledamo retrospektivno, vidimo dakako da je prava sreća što se to tako dogodilo. Da smo, naime, kojim slučajem uspjeli dovesti do te veze, bilo bi kasnije veoma teško oprati Zervasa od onakvih optužbi kakve su bile podignute protiv Mihailovića. I bez toga su komunisti u Grčkoj, a svakako i komunisti u Jugoslaviji, pokušali staviti Zervasa i Mihailovića u

istu vreću kao dva jednaka lupeža. Za vrijeme suđenja Mihailoviću grčke komunističke novine bile su pune ne samo prikaza procesa, nego i detaljnih analiza istovjetnosti Mihailovićeve i Zervasova pokreta. Dugi niz godina, ne samo za vrijeme suđenja Mihailoviću, nego i prije i poslije toga, grčki su komunisti nastojali prikazati Zervasa kao grčkog Mihailovića. Sve bi to bilo kud i kamo ozbiljnije da smo doista bili uspjeli stvoriti tu vezu, koju smo prvobitno zamislili u najboljoj namjeri. Još nešto što bih želio prokomentirati u vezi je s onim što nam je Bailey jučer rekao o karakteru i ličnosti Mihailovića. Mene je to veoma impresioniralo zbog toga što ima pokušaja da se Mihailović i Zervas prikažu kao dva čovjeka iste vrste. Smatram da se jednostavno ne može zamisliti netko tko bi se u cjelini više razlikovao od Zervasa nego što je lik koji proizlazi iz Baileyjeva opisa Mihailovića. Razlika među tom dvojicom bila je totalna, apsolutno totalna. Jedino ako okrenete na glavu sve što je rečeno o Mihailoviću, dobit ćete lik kako-tako sličan Zervasovu.

Nakon trideset godina

G.H.N. Seton-Watson

Slika koja proizlazi iz glavnih priloga ove knjige i iz diskusije je zbrkana. Pravo je da je tako, jer je i stvarnost bila zbrkana. I sada ostaju neobjašnjene male kontradikcije i ostaju nepomirena neka gledišta. I to treba da bude tako. Za sudionike su te kontradikcije i ta suprotna gledišta bili dio stvarnosti, i treba da to ostanu i za historičara. Mislim da bi bilo ne samo preuzetno nego i glupo pokušati izgladiti te kontradikcije ili dati im bilo kakva konačna objašnjenja. U ovom posljednjem poglavlju mogu se samo dodati neka osobna zapažanja i komentari, zasnovani ne toliko na dokumentima, koliko na mom vlastitom veoma nepouzdanom pamćenju i na stalnom zanimanju za kasniju sudbinu Jugoslavije i Grčke, dviju zemalja koje neprestano motrim izdaleka i posjećujem u neredovitim vremenskim razmacima.

Svaka diskusija britanskih odnosa s pokretima otpora mora početi od spoznaje o tome kakva je bila ratna situacija 1942. godine. Obrana Britanije i održavanje naše pozicije u Cirenaici apsorbirali su gotovo sve resurse kojima smo raspolagali. Poslije toga došle su katastrofe u Malaji i Istočnoj Indiji, a onda japanska prijetnja Indiji kroz Burmu. Ljeti 1942. Rommel umalo da nije prodro u Kairo, a na ruskoj fronti Nijemci su se probili do Staljingrada i Kavkaza. Plima se okrenula tek u jesen te godine i tada je invazija u južnu Evropu iz Afrike postala nešto na što se moglo ozbiljno pomišljati. U toku 1941. godine i u većem dijelu 1942. godine jednostavno nije bilo ni aviona ni ratnog materijala za pružanje pomoći balkanskom otporu u potrebnim razmjerima. Trebalo je uvijek ponovo uvjeravati načelnike štabova da se isplati divertirati bilo kakve resurse na Balkan. To je uvjeravanje bilo posao i dužnost kairskog SOE.

SOE je bio parvenijska organizacija i bilo je neizbježno da će sve otprije postojeće službe gledati na njega s nepovjerenjem, sumnjom i ljubomorom. Od samog početka SOE je dobivao neostvarivo ambiciozne zadatke, a nisu mu se davala sredstva za njihovo izvršavanje. Kad god neki zadatak zbog toga ne bi bio izvršen, bilo je lakše okriviti za to parvenije nego pronaći mogućnosti da se greške isprave. Okolnost da je SOE preživio i da je na kraju krajeva ipak postigao neke krupne rezultate (doduše ne baš na dlaku istovjetne s onima koji su od njega bili prvobitno zatraženi) svjedoči o žilavosti i odanosti njegovih vođa, pa ma kakvi bili njihovi nedostaci.

Prvi regruti SOE u 1939. i 1940. godini bijahu mješavina veoma različitih tipova iz veoma različitih mjesta i sredina. Neki od njih bili su bankari i magnati iz londonskog *Cityja*; neki su bili poslovni ljudi, rudarski

inženjeri i novinari, koji su prije toga radili na Balkanu, neki godinama, znači da su dobro vladali lokalnim jezicima i dobro upoznali lokalne prilike i običaje; bilo je i mladih ljudi, sposobnih i željnih da uče, koji su imali više entuzijazma negoli iskustva. Tim su se ljudima kasnije, u kairskom razdoblju, pridružili dobrovoljci iz oružanih snaga, neki od njih potaknuti na to specijalnim poznavanjem Jugoslavije ili Grčke ili pak specijalnom brigom za te zemlje, drugi zato što su htjeli služiti u više individualističkoj i više pustolovnoj branši. Gotovo svim »mladim« regrutima nedostajao je smisao podređivanja regularnoj hijerarhiji. Oni su doduše bili disciplinirani, ali nisu marili za ono što bismo nazvali mandarinskim etosom. Nisu trpjeli birokratske konvencije diplomatske službe i njezinih pomoćnih službi, čak su ih i prezirali. U očima diplomata često su se doimali brzopleto, kao ljudi koji nemaju pojma o stvarima što su ih diplomati naučili smatrati važnim, a ponekad su se doimali kao prava pravcata i opasna prijetnja. Neki su pripadnici SOE znali o Grčkoj ili Jugoslaviji - zemljama u kojima su radili godinama i u kojima su sklopili brojna prijateljstva i veze - mnogo više nego diplomati koji su tamo boravili samo godinu ili dvije. Često se ni jedna strana nije mnogo trudila da shvati drugu. Labava struktura ranog SOE, nešto što je moglo samo užasavati ljude navikle na korektnu činovničku proceduru, imala je stanovite prednosti. Neki od onih koji su se nalazili na odgovornim položajima u SOE i od kojih su mnogi bili mlađi od svojih diplomatskih pandana sa sličnom odgovornošću, imali su dar da razumiju svoje mlađe kolege, da ih potiču i da postižu najbolje, a regruti su bili željni da bez rezerve daju sve od sebe. Godine 1941. imao je balkanski SOE neke vrline skupine pobratima, što je samo pojačavalo njihov prividni status parija.

Kad su Nijemci zauzeli Balkan, većina tih ljudi okupila se u Kairu ili Carigradu. Godine 1940. i 1941. bili su gurnuti u balkansku politiku, htjeli ili ne, i sada su unijeli svoje političke stavove u izvršenje novoga zadatka koji se pred njih postavio. Taj je zadatak bio da smisle kako će se vratiti na Balkan da tamo stimuliraju i pomažu otpor.

Dominantan stav među pripadnicima SOE koji su do rata radili u Jugoslaviji bilo je simpatiziranje Srba, pogotovo srpskih demokratskih stranaka. Srbi su u ratu od 1914° 1918. godine bili naši saveznici i imali su upravo fantastično velike gubitke. Britanci i Srbi zajedno su se borili na Solunskoj fronti, a sjećanja na to gorljivo su i revno njegovali veterani i jedne i druge zemlje. Srpska vojnička tradicija pobuđivala je veliko divljenje, ali i individualistički pogled na svijet i strasnu ljubav za političku slobodu većine Srba, podjednako seljaka i pripadnika urbaniziranih srednjih staleža. Većina politički svjesnih Srba i njihovih britanskih prijatelja smatrali su kneza Pavla i njegov krug zapravo slabim braniocima srpske tradicije, a u najboljem pogledu ljudima koji su kadri da se pokore njemačkim dušmanima Srbije i ljudske slobode. Činjenica da je knez Pavle bio osobno uvjereni prijatelj Britanije i da su ga voljeli oni Britanci koji su ga poznavali vrijedila je malo u sukobu s tim široko rasprostranjenim uvjerenjem. Do predaje Nijemcima doista je došlo, 25. ožujka 1941, ali je odmah zatim uslijedila akcija od 27. ožujka. Možda su u to vrijeme pripadnici SOE precijenili ulogu koju je u tome imala njihova organizacija. Točno je da su Đonović i, manje, Zemljoradnička stranka (s kojom je SOE imao prisne veze) bili umiješani barem periferijski u zavjere, ali je odlučnu ak-

ciju poduzela mala skupina oficira jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva. U svakom slučaju ti su događaji učvrstili ljubav i divljenje prema Srbiji i stvorili osjećaj da Britanija ima dug časti da oslobodi te hrabre ljude. To su snažno osjećali svi pripadnici SOE koji su prije služili u Jugoslaviji. Zato je vijest o otporu što ga pruža Mihailović dočekana s velikim oduševljenjem. Mihailovića su osobno poznavala najmanje dvojica pripadnika SOE - Alexander Glen i Julian Amery - i on je imao odličnu profesionalnu reputaciju. Zato je postao simbol i oličenje svih kvaliteta kojima su se pripadnici SOE divili u Srba i ujedno je postao živ simbol anglosrpskog prijateljstva u ratu što su ga oni, pripadnici SOE, nastojali potaknuti za vrijeme službovanja u Jugoslaviji od 1939. do 1941. godine.

I u Zagrebu je bilo pripadnika SOE. Ti su ljudi dobro razumjeli hrvatsko stajalište i poštivali su veoma jaka demokratska uvjerenja većine članova veoma snažne Hrvatske seljačke stranke. Međutim, u intervalu od puča 27. ožujka 1941. do njemačke invazije, 6. travnja, hrvatsko vodstvo je oklijevalo, a nakon njemačkog napada brzo su izronili na površinu pristaše ustaškog pokreta, hrvatskih fašista, da pomažu neprijatelju i da ga dočekaju s dobrodošlicom. Hrvate je u izbjegličkoj vladi zastupao dr Juraj Krnjević, iskreni prijatelj britanske stvari, ali u istom mah i pretjerano osjetljiv i ratoborni pobornik hrvatskih interesa, ne samo u velikim i važnim stvarima, nego i u sitnim pojedinostima. Svađe između srpskih i hrvatskih članova izbjegličke vlade otežavale su posao britanskim funkcionarima koji su se bavili Jugoslavijom. Treba napomenuti da, naročito u SOE, nije bilo dovoljno britanskih specijalista informiranih o hrvatskom problemu; od dvojice glavnih pripadnika SOE u Zagrebu jedan je 1941. godine pao u njemačko ropstvo, a drugi je premješten na neku dužnost izvan SOE, pa SOE nije mogao raspolagati s njihovim savjetima. Međutim, nekoliko specijalista za Hrvatsku nalazilo se u drugim organizacijama u Kairu koje su se bavile Jugoslavijom.

Moglo se očekivati da pripadnici SOE neće simpatizirati komuniste, ne samo zato što su u SOE radili bankari i poslovni ljudi, nego prije svega i još više zbog toga što su u razdoblju postojanja savezništva između Sovjetskog Saveza i Trećeg Rajha jugoslavenski komunisti usmjerili najveću mržnju na Britaniju. No, ipak je među pripadnicima SOE bilo pojedinaca koji su imali komunističke prijatelje u Beogradu i koji su znali kako su među obrazovanim Srbima snažne simpatije i za Sovjetski Savez i za društvenu revoluciju. Kada su u jesen 1941. došle u London prve vijesti o komunističkom pokretu otpora u Jugoslaviji, ti su SOE-ovci opomenuli svoje šefove da ne potcijene taj pokret - što je u početku ostalo bez mnogo uspjeha. Kad se 1942. godine ured SOE u Kairu povećao i kada su sastav njegova kadra i njihova gledišta počeli prisnije slijediti tadašnje opće raspoloženje u oružanim snagama, dogodilo se da se zbog osjećanja divljenja prema sovjetskom ratnom naporu smanjilo zapravo osjećanje neprijateljstva prema komunistima, čak se i stvorila naklonost za nešto nalik na »pučku frontu«. U kairskom štabu SOE radio je u to vrijeme i jedan član Komunističke partije Velike Britanije. Kako je već iznijeto u nekim drugim publikancima, to je bio James Klugman, izuzetno sposoban štabni oficir.

Raspon stavova prema Jugoslaviji u *Foreign Officeu* vjerojatno se nije mnogo razlikovao od lepeze stavova SOE, premda je sigurno da je njihova relativna važnost bila drukčije raspoređena. Sve do 25. ožujka 1941. po-

stojala je tendencija da se vjeruje knezu Pavlu. Razumije se, diplomati su imali dužnost da održavaju kontakt s njim i s njegovim krugom i ne bi bilo pravedno da im danas prigovaramo zbog toga što su imali razumijevanja za tešku situaciju u kojoj se on nalazio (iako, naravno, treba napomenuti da su mu tada, prirodno, među pripadnicima SOE zbog toga prigovarali). Kontradikcija koja postoji između dviju funkcija diplomata - da bude u dobrim odnosima s vladom kod koje je akreditiran i da obavještava svoju vladu o svim važnijim aspektima političkog života dotične zemlje - inherentna je prirodi diplomatskog poziva i za taj problem nema nepogrešivog rješenja. Razumije se da je akcija izvršena 27. ožujka 1941. obradovala *Foreign Office*. Divljenje prema Srbima kao saveznicima i borcima nije u *Foreign Officeu* bilo ni za dlaku manje nego u SOE. Funkcionari *Foreign Officea* činili su velike napore da budu podjednako *fair* i prema Srbima i prema Hrvatima. Njima se, čak u većoj mjeri nego pripadnicima SOE, jer su se s tom situacijom neprestano suočavali, nisu nimalo sviđale neprestane svađe i čarke među izbjegličkim političarima, nastojanja nekih srpskih izbjeglica da povećavaju svoj prestiž preuveličavajući broj bosanskih Srba što su ih pobili hrvatski fašisti, a ni revna i zaigrana obrana hrvatske časti u koju su se, u svakoj prilici i pod svakom izlikom, upuštali hrvatski izbjeglički političari. *Foreign Office* nije osjećao nikakve simpatije za komuniste, ali je iskreno želio suradnju sa Sovjetskim Savezom radi usklađivanja britanske i sovjetske politike prema jugoslavenskom otporu. Dovelio je to do nekoliko iskrenih i strpljivih, ali i jalovih, pokušaja da se dobije sovjetska podrška za nastojanja kako bi se pomirili Tito i Mihailović. Općenito se može reći da su ljudi *Foreign Officea* pristupali problemu s većom distancom nego prilično strasni pripadnici SOE, i to im je bila prednost, ali je za njih bila hendikep okolnost da su manje shvaćali što se događa u glavama Jugoslavena. Drukčija je bila i njihova temeljna polazna točka, jer im je dužnost nalagala da vode brigu i o dalekoročnim britanskim interesima, a ne samo o tome da se po svaku cijenu dobije rat. Zato su aktere jugoslavenskog sukoba prosuđivali po drukčijem kriteriju nego što su to činili SOE ili načelnici štabova. Za njih su sukobi do kojih je povremeno dolazilo između kratkoročnih vojnih i dalekoročnih političkih ciljeva bili jednako bolni kao za druge, i ne bi bilo *fair* bacati na njih krivnju zbog toga što su izbijali takvi sukobi.

U razdoblju prije njemačke invazije u Grčkoj su ljudi s kojima je SOE imao najbolje odnose bili liberalno orijentirani venizelisti. Najbrojniji su bili među pripadnicima slobodnih profesija ili barem u onom segmentu toga staleža koji je Britaniju preferirao Njemačkoj. Anglofilski stavovi venlista i provenizelistički stavovi Britanaca u Grčkoj imalu su dugu tradiciju jer su potjecali još od događaja u 1917. godini, od Solunske fronte u prvom svjetskom ratu, zapravo čak iz još ranijeg razdoblja. (Ta se tradicija može usporediti sa sličnom tradicijom gledanja na Srbiju.) Za režim generala Metaksasa bilo bi se teško moglo reći da je bio probritanski orijentiran. Razumije se da bismo pretjerano pojednostavnili kad bismo svaku diktaturu automatski poistovjetili s podrškom Hitleru ili kad bismo rječito verbalno izricanje odanosti demokraciji poistovjetili s efikasnom spremnošću i sposobnošću da se pomaže britanskoj stvari. Točno je da je Metaksasova vlada dobila 1939. godine garancije britanske i francuske vlade i da je Metaksas, suočen 1940. godine s Mussolinijevim neprihvatlji-

vim zahtjevima, odgovorio: »Ne.« No, isto je tako točno da se većina Metaksasovih pristaša držala prema Britaniji mlako i čak neprijateljski i da je SOE dobro znao kako se može nadati da će samo u redovima njihovih protivnika naći saveznike. Bilo je neizbježno da to što smo upravo rekli o SOE manje vrijedi za diplomate. Njihova ih je dužnost dovodila u stalni kontakt s vladom i s kraljevskom porodicom. Na samom vrhu režima Britanija je imala iskrenog i pravog prijatelja u ličnosti kralja Đure II. Funkcionari SOE možda su to maglovito uviđali, ali to nije bila jedna od onih životnih činjenica s kojima su se svakog dana susretali u svom radu. Đuro II imao je izvanredno važnu ulogu u krizi od ožujka i travnja 1941. godine, kada je njegova vlada morala donijeti odluku o tome da li da se Grčka, koja se dotad uspješno odupirala talijanskom napadu, upusti u beznađnu borbu i protiv Njemačke. Metaksas je tada već bio mrtav, a njegovi su nasljednici, što se mora shvatiti, oklijevali. Odluka da se Grčka suprotstavi Hitleru donijeta je s velikim dijelom zahvaljujući odlučnom stavu kralja, koji je vjerovao u konačnu britansku pobjedu.

Nakon njemačke okupacije SOE-ovi eksperti za Grčku, David Pawson i Ian Pirie, poslani su u Tursku odnosno u Grčku, i odatle su uspjeli uspostaviti kontakt s Grčkom. Podaci koji su pristizali preko SOE-ove radio-veze i do kojih se dolazilo putem Grka što su stizali u Kairo preko neutralne Turske (ili prešavši legalno granicu ili izvršivši bijeg preko mora) pokazivali su nam da su pripreme za otpor i akti otpora djelo grčke ljevice - venizelista ili komunista. Prije 1941. godine komunisti su bili mala, ali nipošto beznačajna stranka. (U posljednjem legalno izabranom parlamentu od 1936. godine imali su petnaest poslaničkih mjesta.) Manje su općih simpatija imali nego komunisti u Srbiji, ali mnogo organiziranih pristaša među radnicima Pireja, Soluna i Kavale. U svim izvještajima iz Grčke isticalo se razočaranje naroda u monarhiju i okolnost kako jača zahtjev da se kralj *ne* vrati u Grčku prije održavanja referenduma na kojemu će se narod izjasniti želi li ili ne želi da monarhija ostane na vlasti. To stanje duhova nije iznenadilo SOE-ove specijaliste za Grčku i potvrdilo je prognoze mnogih britanskih biznismena i konzularnih službenika koji su prije rata dugo živjeli u Grčkoj, a sada su bili na Srednjem istoku. Međutim, za kralja je taj zahtjev bio potpuno neprihvatljiv, a njegovo su odbijanje da ga prihvati potpuno podržali g. Churchill i britanska vlada, pa je zbog toga podržavanje toga stava postalo obaveza *Foreign Officea*. Osim toga možda je bilo u igri još nešto. Naime, ima možda opravdanja za tezu da je u *Foreign Officeu* preživio ostatak nekadašnjeg palmerstonskog vjerovanja da je ustavna monarhija jedini oblik poretka prikladan za balkanske narode - da samo monarhijsko uređenje može donijeti tim zemljama stabilnost i srediti njihovu urođenu turbulentnost. No bez obzira na podrijetlo tog stava i vjerovanja *Foreign Officea* jedno je jasno: već za kratko vrijeme gledišta i stavovi *Foreign Officea* i gledišta i stavovi SOE došli su u izravni sukob. Dogodilo se to već u zimi od 1941. na 1942. godinu, davno prije nego je Komunistička partija Grčke uspjela skovati EAM u djelotvornu snagu ili poslati u borbu jedinice ELAS-a.

Sweet-Escott spomenuo je godišnje čistke u kairskom SOE. U čistki od 1941. godine otpušteno je nekoliko istaknutih SOE-ovih stručnjaka za Jugoslaviju, ali ona nije mnogo pogodila grčku stranu. Jedna od posljedica te čistke bilo je dovođenje u SOE znatnog broja vojnika, uključujući velik

postotak aktivnih oficira. Istovremeno se GR sekcija Vrhovne komande za Srednji istok fuzionirana sa SOE. Gledajući iz današnje perspektive, očito je (iako tada nije bilo tako očito) da je svaka organizacija locirana u Kairu morala padati pod sve veći utjecaj i kontrolu vojske i da je morala sve više služiti interesima i potrebama vojne komande. Prvobitna SOE komponenta u kadru kairskog SOE postala je razmjerno manje utjecajna, a veza između kairskog SOE i centrale SOE u Londonu postala je manje važna nego podvrgavanje kairskog SOE vrhovnom komandantu za Srednji istok. Bilo je dakako isto tako neizbježno da vojnici u Vrhovnoj komandi, i još više vojnici u kadru kairskog SOE, dolaze u situaciju da formiraju stavove i donose odluke *političkog* karaktera. Ustručavanje londonske centrale SOE da se odrekne vodstva i želja Vrhovne komande za Srednji istok da se »ne miješa u politiku« nisu, razumije se, mogli nadvladati činjenice ratnodopskog života. Tu je situaciju na neko vrijeme prikrila vojna kriza, do koje je došlo u sprnju 1942, kada je izgledalo da će Rommel osvojiti Kairo, kada su arhive SOE u paničnoj žurbi gotovo sasvim uništene, kada se osoblje SOE raspršilo na sve strane svijeta i kada je Vrhovna komanda bila tako zauzeta nastojanjima da se dokrajči situacija nastala u pustinji te je izgubila svaki interes i za SOE i za Balkan.

Kad se situacija opet stabilizirala u kasno ljeto 1942, faktičko rukovođenje SOE-ovih operacija u Kairu (pod SOE-ovim civilnim šefom, lordom Glenconnerom) preuzeo je pukovnik Keble, izvanredno odlučan i ambiciozan čovjek. On je sebi uzeo u zadatak da aktivira otpor na Balkanu i da uvjeri Vrhovnu komandu da je i Balkan strateški važan. U tome je stvorio prekretnicu blistav uspjeh gorgopotamoske operacije, 25. studenog 1942. Nakon Gorgopotamosa vojnim su laicima postali uvjerljivi argumenti za povećanje britanskih napora u Grčkoj i postali su zanimljivi izgledi u Jugoslaviji.

U Mihailovića su se i dalje polagale velike nade, ali su stvarni događaji pružali slabo opravdanje za to. Zbivanja 1941. godine i Hudsonove neprilike ukratko su opisani u Baileyjevju prilogu ovoj knjizi, a opširnije ih je opisao Deakin u svojoj knjizi *The Embattled Mountain*. Kada je Hudson u jesen 1942. uspostavio kontakt s Kairom, dao je jasno na znanje da se Mihailović ponaša prema neprijatelju potpuno pasivno i da odobrava kolaboraciju nekoliko svojih lokalnih komandanata s Talijanima. U međuvremenu je pristizalo sve više podataka o partizanima koji se bore pod vodstvom komunista. Većina tih obavještenja dolazila je iz neprijateljske i neutralne štampe i iz emisija radio-stanice *Slobodna Jugoslavija* koja se nalazila na sovjetskom teritoriju, a prenosila je obavještenja dobivana od Tita. Do tih se podataka u Londonu dolazilo lakše nego u Kairu, i tamo su se bolje kolacionirali. Možda je BBC bio u to vrijeme bolje obaviješten o Jugoslaviji nego bilo koja druga služba britanske vlade. Kairski SOE znao je samo mrvice od toga, ali treba napomenuti da je upravo u to vrijeme primio stanovit broj obavještajnih izvještaja u kojima su se spominjale grupe otpora u Hrvatskoj. Smatralo se (pogrešno kako se pokazalo kasnije) da je te skupine organizirala Hrvatska seljačka stranka. Međutim, postojao je mnogo bolji izvor podataka. To su bili intercepti bežičnih javki lokalnih ispostava *Sicherheitsdiensta*. Kako nam je u svom referatu pokazao George Taylor, te je intercepte Keble dobivao na svom prijašnjem poslu u Vrhovnoj komandi za Srednji istok, a nastavio ih je primati i kada

je prešao u SOE. Cini se da ti intercepti nisu odlazili i u centralu SOE u Londonu, ali je sasvim sigurno da su počeli stizati u neke krugove u Londonu (uključujući neke funkcionare *Foreign Officea*) ljeti i u jesen 1942.

Činjenica da su SOE i *Foreign Office* već ljeti 1942. znali (iako ne iz sasvim istih izvora) da se partizani bore, a da se Mihailović ne bori, i činjenica da su ipak i dalje podržavali Mihailovića, a nisu htjeli pružati pomoć partizanima, nisu tako mračne kao što možda izgledaju čitaocu na prvi pogled. Prvo, borbe koje su se vodile ljeti 1942. nisu bile borbe naročito velikih razmjera. Drugo, u kritičnom razdoblju prije i poslije bitke kod El-Alameina jednostavno nije postojala nikakva mogućnost da se daje pomoć bilo kome na Balkanu. Treće, vjerovalo se da Mihailović okuplja snage za ono vrijeme kada će moći napasti neprijatelja primorana da prijede u defanzivu, i da taj čas još očito nije nastupio. Napasti čovjeka koji je bio ministar u jednoj savezničkoj izbjegličkoj vladi i koji je bio veličan kao veliki saveznički heroj, a u isti mah izražavati divljenje prema komunistima za kojim nije mogla uslijediti i praktična, stvarna pomoć, ne bi imalo smisla. Ta se situacija promijenila poslije Montgomeryjeve pobjede u pustinji i nakon Gorgopotamosa. Sada je odjednom Vrhovna komanda za Srednji istok željela da se odmah, bez odlaganja, poduzmu akcije protiv neprijatelja u južnoj Evropi. Više nisu bila dovoljna maglovita obećanja o nekakvom sveopćem napadu u nekakvoj neutvrđenoj budućnosti. Keble je to shvatio i u skladu s tim izradio svoje planove.

George Taylor dovoljno je jasno protumačio tadašnje razlike u stavovima londonskog i kairskog SOE. One nisu bile posljedica ideoloških neslaganja, iako je možda istina da je emocionalni osjećaj obaveze prema Mihailoviću kao simbolu duha 27. ožujka 1941. predstavljao i dalje snažnu silu u Londonu, dok je doslovno nestao u Kairu (a sve je to bilo i rezultat kadrovskih promjena na ta dva mjesta). Londonski SOE nije bio protiv odluke da se uhvati veza s partizanima, ali su inicijativa za to i planiranje na odlučnom nivou došli od Keblea. Stoga njemu pripada zasluga za to da je Vrhovna komanda počela gledati na Balkan kao na bojište, ratno poprište. Na žalost, Keble je bio čovjek kojega je bilo teško zavoleti, čovjek gonjen ličnim ambicijama i očito odlučan u namjeri da izgradi vlastiti mali imperij u koji neće imati pristup nitko tko mu nije neposredno podređen. To je izvanredno jasno došlo do izražaja u zaista čudnom postupku prema Fitzroyju Macleanu. Otkriće spletki u koje se upustio, zajedno s odioznošću koja se sručila na SOE nakon fijaska posjeta delegacije grčkog otpora Kairu, u kolovozu 1943, doveli su do Kebleova pada.

Međutim, odluke su već bile donijete i iz njih su proizašli kasniji događaji. Komunisti su u Jugoslaviji pobijedili, a u Grčkoj su bili poraženi.

Pokušaj da se Jugoslavija podijeli na interesne sfere, jednu za Tita, drugu za Mihailovića, morao je, dakako, propasti, a to je, ako nitko, već od samog početka shvatilo nekoliko pripadnika SOE. Uzajamna mržnja između Mihailovića i Tita bila je nepomirljiva. Partizani su izrasli u prekaljenu i efikasnu borbenu snagu, a Mihailovićeva vojska postojala je samo na papiru. Poimanje da su partizani »hrvatska« snaga, da imaju pristaše samo zapadno od Drine ili samo zapadno od Ibra, bilo je potpuno pogrešno. Točno je da je u Srbiji bilo više monarhista nego drugdje, ali također je točno da je bilo proporcionalno više Srba nego Hrvata među komunistima, i da je to podjednako vrijedilo za Srbe s teritorija nekadašnje

srpske kraljevine i za Srbe iz Hrvatske i Bosne. Savezničko podržavanje Tita moralo je prije ili kasnije dovesti do odbacivanja Mihailovića. Također bili su unaprijed osuđeni na neuspjeh pokušaji da se sve grčke snage otpora podrede Vrhovnoj komandi u Kairu, jer su komunisti imali druge i udaljenije lojalnosti, te se moralo dogoditi da prije ili kasnije odbace britanski autoritet. Taj je pokušaj ipak imao važnu posljedicu: odvojio je republikance od komunista. Krajem 1944. godine strah od toga da će pasti pod vlast komunista djelovao je na grčke republikanske demokrate jače nego želja da se kralj ne vrati u zemlju.

Pitanje koje je načeo Woodhouse (a zapravo je ključni problem ove naše diskusije) jest pitanje zašto je britanska vlada donijela dvije sasvim suprotne odluke u vezi s Jugoslavijom i Grčkom. Na to se pitanje ne može odgovoriti s potpunom sigurnošću, ali postoje stanovite relevantne okolnosti na koje treba upozoriti.

Grčka se uvijek činila važnijom u geografskom pogledu nego Jugoslavija, a bilo je uvijek i jasno da ju je fizički lakše kontrolirati nego Jugoslaviju. Kad bi se Grčka našla u neprijateljskim rukama, to bi podrovalo sigurnost Britanije u istočnom Sredozemlju. I obratno: zahvaljujući posjedovanju pomorske moći, Britanija je mogla računati s mogućnošću da nameće svoju volju Grčkoj, barem uz pretpostavku da će i poslije rata ostati velesila. Ni jedan od tih činilaca nije vrijedio za Jugoslaviju, iako je dakako s britanskog stajališta bilo poželjno da ona bude u prijateljskim rukama.

Osjećanje obavezanosti britanske vlade prema grčkoj monarhiji bilo je snažnije od takvog osjećanja prema jugoslavenskoj monarhiji. Kralj Petar bio je doduše simbol srpskog prkosa Hitleru, ali akcija izvršena 27. ožujka nije bila njegovo djelo, nego djelo nekolicine hrabrih oficira njegovoga ratnog zrakoplovstva. Kralj Duro odigrao je osobnu i vitalno važnu ulogu u ostajanju Grčke na britanskoj strani unatoč njemačkim prijetnjama. Danas mi ne znamo mogu li nam te činjenice ili možda neki dublji i nama nepoznati razlozi objasniti izuzetnu i izvanrednu snagu Churchillove odanosti kralju Grčke.

Razlikovala su se i vojna postignuća kao i snaga i ambicije pokreta otpora u dvjema zemljama. Titova Narodnooslobodilačka vojska bila je mnogo efikasnija vojna snaga nego ELAS. Ona je protiv Nijemaca vodila nekoliko dugih, ogorčenih i velikih vojni, dok je ELAS izvršio samo stanovit broj prilično malih i nepovezanih akcija. Mihailović pak uporno je odbijao sve savezničke zahtjeve i pozivao se na svoje dostojanstvo ministra vojske jedne suverene vlade, dok je Zervas spremno prihvaćao sve što bi se od njega zatražilo - iako se ne može reći da je to uvijek i izvršavao.

Razlikovalo se i reagiranje britanskih oficira za vezu na partizane i ELAS. Točno je da su ti odnosi bili svagdje drukčiji. Myers i Woodhouse shvatljivo su respektirali i voljeli Zimasa; Sheppard se divio naporima ELAS-a; u Jugoslaviji su njihovi britanski kontakti voljeli Tempa i Kostu Nada, ali je ponašanje Arse Jovanovića i Peke Dapčevića bilo obično neugodno. No, sve u svemu, britanski oficiri za vezu dobro su se slagali s jugoslavenskim partizanima, a nisu voljeli ELAS-ovce. Možda su ti različiti stavovi utjecali i na britansku politiku.

Još jedna važna okolnost bio je nezavisan status britanske misije u Titovu štabu u usporedbi sa statusom britanskih misija kod Mihailovića i svih grčkih grupa otpora. Deakina su doduše poslali u Jugoslaviju Keble

i Vrhovna komanda za Srednji istok, ali okolnost da je on bio u prijateljskim ličnim vezama sa Churchillom svakako je bila važan činilac, a tome je pojačavala snagu i činjenica što se briljantno iskazao na bojištu. Maclean je također imao Churchillov osobni i neposredni blagoslov, a osim toga i vlastite razloge zašto se želio osloboditi kontrole SOE, koje nam je izvanredno uvjerljivo prikazao u svom doprinosu ovoj knjizi. Maclean je brzo stvorio vlastiti sud da su Titove snage prava krupna vojska i da s Titom treba postupati kao sa saveznikom, i to kao s ravnopravnim saveznikom. Churchill je prihvatio taj sud, i to nam se isplatilo barem do Titova iznenadnog leta s Visa u Moskvu u rujnu 1944. Bailey je bio podređen Vrhovnoj komandi za Srednji istok i prepušten na milost i nemilost ljudima koji su određivali tko ima prioritet na listi slanja avionskih pošiljki ratnog materijala. Misije u Grčkoj bile su pod strogom kontrolom Vrhovne komande za Srednji istok, iza koje je stajao duboko sumnjičav *Foreign Office*. Od njih se očekivalo da daju naređenja, diktate, svojim grčkim domaćinima i da s njima postupaju kao da su i oni podređeni Vrhovnoj komandi za Srednji istok.

Suradnici u stvaranju ove knjige učinili su sve što su mogli da iznesu istinu, onako kako su je razotkrili u dokumentima, ili kako se je sami sjećaju, ili iz oba izvora. Svjesni su da će njihova priča izazvati u čitalaca različita reagiranja, što će ovisiti o njihovoj nacionalnoj pripadnosti, njihovoj dobi, njihovim vlastitim životnim iskustvima i njihovim političkim opredjeljenjima.

Možda će jugoslavenske ili grčke čitaoce šokirati bezobzirna i sirova računica britanskih političara, generala i funkcionara, zasnovana na kriteriju »tko ubija najviše Nijemaca«. Zacijelo će u jugoslavenskih i grčkih čitalaca pobuditi zgražanje pomisao na to da se s njihovim životima postupalo kao s običnom robom, kao s nečim što se i može i smije i što treba žrtvovati za britanske vojne interese. Međutim, to ipak ne bi smjelo izazvati zgražanje, niti bi smjelo iznenaditi. Ljudski su životi moneta rata, a u drugom svjetskom ratu na kocki je bio sam opstanak Britanije, pa je britansko vodstvo moralo biti nemilosrdno i neobazrivo. Uostalom to su morale biti i vođe otpora. Sigurno je da su u Titove kalkulacije ulazili i životi ruskih vojnika palih na Volgi ili britanskih vojnika ubijenih u Zapadnoj pustinji.

Britanski će čitaoci vjerojatno zaključiti da je priča o sukobu između pojedinih vladinih službi i priča o unutrašnjim sukobima u SOE nešto što ne djeluje nimalo moralno poučno. Međutim, i to je bio dio rata. Postojale su takve iste moralno nepoučne svađe između američkog *State Departmenta*, OSS-a, FBI-a i drugih američkih službi i agencija; a jednako su se svađali i *Abwehr*, *Sicherheitsdienst*, *SS* i regularna vojska unutar njemačkog ratnog stroja. Za sva ta suparništva postoje obilati dokumentarni dokazi. Jednostavno se ne može sumnjati da je ništa manje ogorčen rivalitet postojao između MVD-a, MGB-a, hijerarhije Komunističke partije, obavještajne službe Crvene armije i drugih branši sovjetske vlasti, iako odbijanje sovjetskih vlasti da dadu javnosti na uvid sovjetske arhive i omogućuje njihovo neregimentirano izučavanje onemogućava da se dođe do dokumentarnih dokaza za to.

Britanski funkcionari bili su u to vrijeme svjesni potencijala ili stanoovitih kontradikcija između dalekoročnih interesa Britanije na Balkanu i

kratkoročnih vojnih prednosti i probitaka. U jednom desperatnom ratu (a takav je bio drugi svjetski rat) moralo se dogoditi da su posljednji interesi prevagnuli. Danas, 1974. godine, možda je očito da je rat mogao biti dobiven i bez bilo kakvog otpora na Balkanu, ali u razdoblju od 1941. do 1944. godine to nije bilo ni najmanje očito. Ispravnost ili neispravnost teze da smo mogli, krupnim napadom kroz Ljubljanski prolaz, upasti u Podunavlje prije Crvene armije, što bi stvorilo političku kartu Evrope koja bi bila posve drukčija od one što je stvorena 1945. godine, nikad se neće definitivno utvrditi, jer je to naprosto nemoguće. Prilično je sigurno da je 1945. godine superiornost efektivne vojne snage zapadnih sila nad vojnom snagom Sovjetskog Saveza bila tako velika da bi zapadne sile bile mogle primorati sovjetske vođe neka se odreknu onog što su osvojili da su (govorim o zapadnim silama) bile spremne tretirati Sovjetski Savez kao neprijatelja. Međutim, isto je tako sigurno da golema većina naroda i velika većina političara zapadnih savezničkih država nisu 1945. godine smatrali Sovjetski Savez neprijateljem i da ne bi bili prihvatili i dozvolili takvu politiku.

Iz perspektive 1974. godine teško je odgovoriti na pitanje da li su dvije politike koje je britanska vlada prihvatila i primijenila prema Jugoslaviji odnosno Grčkoj (odluka o njima bila je praktički donijeta prije kraja 1943. godine) bile korisne za britanske interese. Teško je zamisliti kako bi nam uspjelo da dovedemo Mihailovića na vlast, a da je on kojim slučajem došao na vlast, došlo bi do nove runde srpsko-hrvatskih masakra, koji bi po svoj prilici bili jednako krvavi kao oni što su se dogodili 1941. i 1942.. godine - i Jugoslavija bi se tada naprosto raspala. Da smo EAM-u i ELAS-u dopustili da zavladaju nad čitavom Grčkom, ta bi se zemlja našla pod onakvim totalitarnim režimom kakav je stvoren u Albaniji i Bugarskoj. Bi li se takav režim održao u neizmijenjenu obliku sve do 1974. godine, dakako je problematičnije pitanje, ali čak da je na kraju krajeva i došlo do liberalizacije ili revolucije, Grci bi sigurno godinama trpjeli strahote veće od onih koje su ih snašle za vrijeme građanskog rata od 1946. do 1949. godine.

Jesu li se Jugoslavija maršala Tita i grčka monarhija pokazale u dalekoročnom smislu kao prijatelji Britanije? I to pitanje ne izgleda jednako ako ga gledamo iz dviju perspektiva: iz one od 1945. i one od 1974. godine. Godine 1945. britanska službena doktrina je glasila da je Britanija još uvijek jedna od triju velesila, iako je i u ekonomskom i vojnom pogledu slabija od Sjedinjenih Američkih Država, a u vojnom pogledu slabija od Sovjetskog Saveza. Da je Britanija ostala velesila, svakako bi imala i dalje važne interese po čitavu svijetu, naročito na Sredozemlju, zato bi za nju bilo važno kakva je situacija na Balkanu. Godine 1945. *nije* se predviđelo da će šezdesetih godina Britanija spasti na status sile srednjega reda, da će sedamdesetih godina ići kursom koji će je voditi u još niži status - i da će se sve to događati naočigled sve većeg nehaja britanske javnosti prema svemu što se nekad smatralo »nacionalnim interesom«. Za to je na postavljeno pitanje jednostavno nemoguće odgovoriti.

Možda vrijedi napomenuti da su 1974. godine odnosi između mnogih tisuća Britanaca i mnogih tisuća Jugoslavena i Grka prisniji i topliji nego što su bili ikada u prošlosti. »Specijalni odnos« između Grčke i Britanije oslabljen je ciparskim konfliktom i strastima što ih je nahuškao ili pri-

gušio pukovnički režim u Grčkoj. Međutim, uspomena na Eddieja Myersa, Montyja Woodhousea, Davida Pawsona i druge britanske prijatelje Grčke, a i njihovi stalni kontakti s Grcima, nešto su što i danas treba cijeniti. Mislim da nije neumjesno govoriti ni o »specijalnom odnosu« s Jugoslavijom, koji doduše nije tako star kao s Grčkom, ali nije ni od jučer - jer potječe još od pothvata škotskih bolničarki u povlačenju srpske vojske kroz Alabniju 1915. godine, od drugarstva u oružju na Solunskoj fronti 1917. i 1918. godine, jer je rastao u razdoblju između dva svjetska rata i još se više povećao i ojačao u godinama otpora. Ono drugarstvo koje je iskovano 1943. i 1944. godine nije kasnije moglo sasvim izbrisati neprijateljstvo od 1945. do 1948. godine - i ono je poslije toga opet prilično brzo oživjelo. Taj »specijalni odnos« nije bio sazdan samo od specijalne uzajamne ljubavi, nego i od specijalne uzajamne gorčine - i ta dva osjećaja podjednako gaje i Srbi i Hrvati. Mogu samo izraziti vjeru da je ta ljubav jača od te gorčine, i da zasluga za to pripada, na različite načine, Billu Deakinu, Fitzroyu Macleanu, Billu Baileyju i tucetima drugih koji mogu ostati bezimeni.

Ova je knjiga dakle komadić mikrohistorije. Plod je pokušaja nekih od nas koji smo bili učesnici tih zbivanja ili smo bili svjedoci promatrači procesa odlučivanja da damo svoj maleni i skromni doprinos jednom malom segmentu historije *wie es eigentlich gewesen ist*.¹ Čitaoci koji su se rodili nakon tih događaja neće ih vidjeti onako kako smo ih mi vidjeli. Međutim, preporučam im da prije nego što *svoje* gledište proglase jedinim ispravnim razmisle kako će njihova djeca imati o tome *svoj* sud i gledati na to opet drukčijim očima.

¹General Sir Stuart Menzies, šef MJ-6 (SIS).